

ARCHEOLOGISCHE EN BOUWHISTORISCHE KRONIEK VAN DE GEMEENTE UTRECHT OVER 1983

VOORWOORD

Er is waarschijnlijk geen wetenschap, die zo goed door brede lagen van de bevolking wordt begrepen, als de archeologie.

Wordt over het algemeen gesproken, wetenschappelijk onderzoek door „het publiek“ in zijn maatschappelijke betekenis niet altijd goed begrepen, en komt het vaak voor, dat bepaalde vormen van wetenschappelijk onderzoek uiterst kritisch door de publieke opinie worden beoordeeld, met archeologisch onderzoek is dit dikwijls niet het geval.

Mogelijk is hiervoor een tweetal oorzaken aan te wijzen:

- a: in de eerste plaats is op het terrein van de archeologie vaak een goed samenwerkingsverband tussen „amateurs“ en deskundigen.
- b: in de tweede plaats is er geen wetenschap die zo tot de verbeelding van de leek spreekt als „vondsten“ die op dit terrein gedaan worden.

Dit laatste is ook begrijpelijk, omdat de resultaten van (stads)archeologie heel dikwijls tastbare bewijzen van onze historische wortels geven.

Van essentieel belang voor stadsarcheologie is bovendien de wordingsgeschiedenis van de stad. Het bouwhistorisch onderzoek; hoe zijn bepaalde panden tot stand gekomen?

Deze kroniek levert soms aan de hand van de geschiedenis van de individuele panden hieraan weer een bijdrage.

En ook nu wordt weer een compleet beeld getoond.

drs W. P. Chr. van Willigenburg

*Wethouder van Openbare Werken, Verkeer en Vervoer
en Monumentenzorg*

Inleiding

Een wat dunnere Kroniek dan de laatste jaren gebruikelijk was, ligt hier vóór u. Dat is het gevolg van het feit dat de mede-redacteur van deze publicatie, drs A. F. E. Kipp, in het begin van 1984 ziek werd. Dat is ook de oorzaak van het later verschijnen van deze Kroniek. De geringere omvang toont zeer duidelijk aan hoe enorm de bijdrage van Frans Kipp in de vorige uitgaven is geweest. In de Kroniek over 1984 hopen we dat alles weer „bij het oude“ zal zijn. Inmiddels wensen alle auteurs en anderen die bij het oudheidkundig onderzoek betrokken zijn, Frans het beste toe: zij hopen hem spoedig weer volledig hersteld in hun midden te hebben. Gelukkig hoefde de titel van deze aflevering niet gewijzigd te worden, want bouwhistorisch onderzoek werd in 1983 ook door anderen bedreven, zoals blijkt uit de bijdragen van B. J. M. Klück, E. M. Kylstra, C. J. M. Rampart en D. Valentijn. De door A. F. E. Kipp in 1983 onderzochte panden zijn in een lijst achterin deze Kroniek opgenomen.

Iedere Kroniek heeft zo zijn eigen nieuwigheden of ineens eruit springende onderwerpen. Ook in deze aflevering is een aantal van deze bijzonderheden te vinden. Zo is er erg veel gevonden op het gebied van de binnenafwerking van huizen, variërend van rood/geel geschilderde wanden, die in het 15e- en 16e-eeuws Utrecht kennelijk in de mode waren, via plafondschilderingen van soms zeer hoge kwaliteit tot een complete haard van baksteen met reliëfversiering.

De aandacht wordt bovendien geleidelijk ook meer gericht op die delen van de stad die buiten de singels liggen. De oude voorstad, de Bemuurde Weerd, is een gebied met een rijk verleden en de resultaten van het onderzoek daar zijn verrassend en zij zullen dat in de toekomst zeker ook blijven.

De toegenomen kennis over de rivierlopen in en om de oude stad doet ook de archeologen de blik meer op het gebied buiten het vertrouwde stadscentrum richten. Vooral de gegevens die uit de sleuven voor rioolanaleg verkregen kunnen worden, zullen bijdragen tot de verscherping van het beeld van de zich steeds verplaatsende rivierlopen. Dat hierdoor de banden met de afdeling Riolerij en Waterhuishouding van de ROVU nog nauwer zijn aangehaald, spreekt dan ook vanzelf. Het is een samenwerking waaraan wij bijzondere vreugde beleven. Soms lijkt het of archeologen zich alleen bekommeren om aardewerkscherven. Gezien de enorme hoeveelheden en de geringe conserveringsproblemen van dat materiaal, is dat wel verklaarbaar. Het is dan ook verheugend te kunnen vermelden dat in 1983 een andere materiaalgroep extra aandacht heeft kunnen krijgen: dankzij de stageperiode van P. C. van Hout kon al het leer dat in de loop der jaren uit de Utrechtse bodem tevoorschijn is gekomen, geconserveerd en beschreven worden (zie ook onder Personele zaken in deze Kroniek).

Een andere tot nu toe wat verwaarloosde vondstcategorie wordt gevormd door de pitten en zaden (voornamelijk uit putten en afvalkuilen) en de stuifmeelkorrels (uit grondlagen). Dit botanisch onderzoek, waarvan de eerste aanzetten in deze Kroniek te vinden zijn in het werk van L. M. van den Brink, zal inzicht verschaffen in een deel van het menu van en in het milieu waarin de vroegere stadsbewoners leefden. Dat dat milieu niet erg „schoon“ was, mag bekend verondersteld worden, maar de luchtvervuiling was zeker nog niet ver voortgeschreden, wat blijkt uit de talrijke vondsten van diverse soorten korstmossen op oude buitenmuren, die bij veranderingen van gebouwen binnenshuis kwam te zitten. De reconstructie van mens en milieu, van zijn leefwijze en zijn omgeving in het verleden wordt samengesteld uit duizenden, zeer verschillende en vaak minieme gegevens.

Daar voor de interpretatie van al die gegevens vaak specifieke deskundigheid vereist is, prijzen we ons gelukkig met de talrijke contacten met universitaire en andere instituten. Vanuit de vakgroep Paleobotanie en Palynologie van het Instituut voor Systematische Plantkunde van de RU Utrecht werd door B. Meeuwis onderzoek gedaan naar houtgebruik in de 12e en 13e eeuw. De resultaten van dat onderzoek zullen in 1984 verschijnen. Het onderzoek van pitten, zaden en stuifmeel door L. M. van den Brink is reeds genoemd. Beide biologen richtten hun onderzoek in het kader van een bijvak Prehistorie aan de RU Utrecht. Op het genoemde Instituut voor Systematische Plantkunde verrichtte A. Aptroot de determinaties van de gevonden korstmossen.

Op het Biologisch Archeologisch Instituut van de RU Groningen werd door dr. W. Prummel verder gewerkt aan de bestudering van de fameuze vondst van een groot aantal paardeskeletten in de Jan Meijenstraat. Publicatie wordt - in het kader van een algemeen artikel over opgegraven paarderesten - in 1984 voorzien.

Het Antropologisch Instituut van de RU Utrecht werkte vnl. in de persoon van R. Mastwijk, stug verder aan het reinigen en registreren van de menselijke skeletresten uit de kapel van het St. Jobsgasthuis.

Prof. dr. P. F. Elbers van de vakgroep Moleculaire Celbiologie van de RU Utrecht verrichtte nader onderzoek door middel van röntgenspectrografie aan misbakken tegels uit de Kaatstraat en aan enige geheimzinnige scherven die afkomstig zijn uit de oude opgravingen op het Domeplein (zie verder onder Nader Onderzoek in deze Kroniek).

De voorlopige resultaten van het onderzoek naar de Utrechtse ondergrond aan de hand van de boorgegevens van de afdeling Bodemmechanica van de ROVU door M. Wansleben van de afdeling Fysische Geografie van het Geografisch Instituut van de RU Utrecht, zien er zeer veelbelovend uit. Ook dat onderzoek zal in 1984 zijn afronding bereiken.

Contacten van de bouwhistoricus met diverse Rijksdiensten en andere instellingen waren veelvuldig en vruchtbaar: de Rijksgebouwendienst (ir. J. Goudeau en ir. E. J. Nusselder van de afdeling Onderzoek en ir. H. Rijksen van het district Utrecht-Noordholland), het bouw bureau van de Rijksuniversiteit Utrecht, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de Technische Hogeschool Delft (afdeling Restauratie) en het Kunsthistorisch Instituut van de RU Utrecht.

De archeoloog heeft uiteraard zijn verbindingen met de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, o.a. via de Provinciaal Archeoloog van Utrecht, drs. W. J. van Tent, met wie hij, samen met prof. dr. C. Isings, conservatrice van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, het Provinciaal en Gemeentelijk Depot van Bodemvondsten beheert.

Al deze contacten met al dan niet gespecialiseerde instellingen zouden weinig zin hebben als het werk in het veld - onder- en bovengronds - niet uitgevoerd zou worden. Speciale vermelding verdient daarbij het Archeologisch Instituut van de RU Utrecht, dat zijn studenten in staat stelt de benodigde veldervaring op te doen bij opgravingen in de stad. Maar ook andere instituten geven hun studenten die mogelijkheid, zoals het Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam en de vakgroep Prehistorie van de RU Utrecht. Dat deze regelingen tot beider profijt strekken spreekt vanzelf: de opgravingen worden goed uitgevoerd en de studenten leren ervan.

Voorals mag echter niet vergeten worden dat er ook „gewone“ vrijwilligers zijn, zonder wie opgraven en uitwerken ondenkbaar is. Vele van hen zijn in het hoofdstuk Personele Zaken van deze Kroniek vermeld. Het zou echter tijd worden dat de Nederlandse beroepsarcheologen een monument oprichten voor De Onbekende Vrijwilliger; dat is dan een monument voor levenden, die meehelpen het dode verleden tot leven te wekken.

Tenslotte hebben we dan de kleine, maar harde kern van de „beroeps“, waartoe, tijdens de uitvoering van het veldwerk zeker ook de gebroeders A. en W. Hak van de fa. Jos van der Linden en Zn. gerekend mogen worden.

Toch zou deze fraaie constructie die hierboven beschreven staat, zeer zwak zijn, indien zij niet opgenomen was in en gedragen werd door een groter geheel: de actieve belangstelling van de Directie van de ROVU, de vaak meer dan collegiale medewerking van de afdelingen (en er is geen ROVU-afdeling te bedenken waarmee in het afgelopen jaar geen contact geweest is in verband met archeologie of bouwhistorie), en de kameraadschap binnen de onderafdeling Monumenten (inclusief de „tegenhanger“ ter Secretarie) geven ons het gevoel dat de inspanningen op prijs gesteld en de resultaten daarvan gewaardeerd worden.

Het fundament waarop dit alles rust is echter de wil van het College van Burgemeester en Wethouders en van de Raad van de Gemeente Utrecht het boven- en ondergronds historisch erfgoed, het bouwhistorisch en bodemarchief, zo goed mogelijk te beheren, opdat latere generaties die erfenis in dank kunnen en willen aanvaarden.

T. J. Hoekstra

Personele zaken

Deze rubriek, in de eerste drie Kronieken verborgen onder de titel „Bijzondere gebeurtenissen”, besloeg in de Kroniek over 1972-1973 negen regels en bevatte één naam. In de Kroniek over 1978-1979-1980 waren al 40 regels nodig en werden zeven namen genoemd. De Kroniek over 1982: 120 regels en 23 namen. Dit betekent overigens niet dat de gemeente Utrecht 23 mensen in dienst heeft voor het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek (dat zijn er 2½ in vaste dienst), maar het betekent wel dat enorm veel werk verricht wordt door vrijwilligers, studenten, stagiaires en anderen.

Ook nu is het weer onmogelijk iedereen bij name te vermelden of bij diegenen, die wel genoemd worden ook maar bij benadering te vertellen waarmee zij zich

Afb. 1 Vitrine op de tentoonstelling „Gedaan zonder Baan” in de kantine van de ROVU aan de Ravelaan met daarin o.a. een deel van de lederen voorwerpen die door P. C. von Hout geconserveerd en gerestaureerd zijn.

in 1983 zoal hebben beziggehouden. Dat is in ieder geval meer dan dat, wat zijn neerslag vindt in deze Kroniek. Daarom zijn bij een ieder die genoemd wordt slechts een of twee opvallende werkzaamheden vermeld.

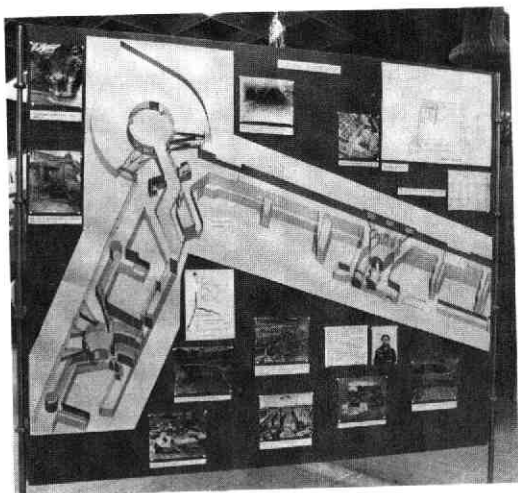
H. L. de Groot voltooide zijn doctoraalscriptie over de rivierlopen en de topografie van Utrecht in de 12e eeuw. Het verhaal zal, hopelijk nog in 1984, verschijnen in de Nederlandse Archeologische Rapporten. Voor het overige leidde hij weer alle grote opgravingen, zoals blijkt uit zijn bijdragen in deze Kroniek.

R. de Zwarte heeft zich beziggehouden met de wettelijke verbetering van de registratie systemen van vondsten. Bij de registratie per opgraving is een tijdsbesparende manier gevonden om vooral de enorme hoeveelheid aardewerkvondsten te verwerken. Het per soort voorwerp geordende systeem zal van enorm belang blijken te zijn bij het bestuderen van materiaalgroepen.

A. A. van Berkel heeft zich, behalve met meet- en tekenwerk (zie afb. 38), ook intensief beziggehouden met de verbetering van de inrichting van het depot aan de Lange Nieuwstraat, dat in de afgelopen jaren een ware metamorfose heeft ondergaan.

F. Kneefel fotografeerde en tekende voorwerpen en instrueerde anderen daarin, restaureerde glas en was in weer en wind op de opgravingen actief. Samen met L. C. van der Vlerk richtte hij de tentoonstelling in de HEMA in.

B. J. M. Klück kan eigenlijk maar één echt compliment gemaakt worden, nl. door te verwijzen naar de verslagen van zijn minutieuze bouwhistorisch/archeologische onderzoeken in deze en in voorgaande Kronieken. Zijn onderzoek en dat van anderen krijgt er een historische dimensie bij door het archiefonderzoek van M. W. J. de Bruijn.

Afb. 2 Isometrische tekening van de opgegraven restanten van het kasteel Vredenburg door A. A. J. Drôge op de tentoonstelling „Gedaan zonder Baan” in de kantine van de ROVU aan de Ravelaan.

In 1983 werd door de afdeling Personeelszaken van de ROVU samen met de Gemeentelijke Sociale Dienst een project opgezet dat onder de titel „Stage tijdens werkloosheid” schoolverlaters een kans gaf met behoud van uitkering werkervaring op te doen en op die manier meer „waard” te maken op de arbeidsmarkt. Vier van de acht stagiaires die bij de onderafdeling Monumenten werkzaam waren, verrichtten additioneel werk op bouwhistorisch en archeologisch terrein.

Zo maakte P. Notermans een grote verzameling oude bouwtekeningen, die bij de Gemeentelijke Archiefdienst berust, via het Utrechts Documentatiesysteem, beter toegankelijk. Hij werd daarin bijgestaan door mevr. N. Pulle-Starke. Van dit werk zullen vele archiefgebruikers en archiefambtenaren tot in lengte van jaren plezier hebben. Het is verheugend te kunnen melden dat de heer Notermans na afloop

van zijn stage een werkring gevonden heeft hij de Gemeentelijke Archiefdienst.

P. C. van Hout werkte met grote voortvarendheid de achterstand op het gebied van leerconservering weg (afb. 1). De afdeling Bodemmechanica van de ROVU wordt daarbij dank gezegd voor de beschikbaarstelling van laboratoriumruimte. Daarnaast hield de heer van Hout zich bezig met de restauratie van metalen voorwerpen en met het tekenen en fotograferen van vondsten.

A. A. J. Dröge vervaardigde een zo indrukwekkend isometrisch perspectief van een deel van de opgegraven restanten van het kasteel Vredenburg (afb. 2), dat een afdruk daarvan de tekenzaal van de afdeling Bouwkunde siert. Ook maakte hij tekeningen en plattegronden ten behoeve van een tentoonstelling te Bergen in Noorwegen (zie onder Tentoonstellingen).

L. C. van der Vlerk verrichtte enig archiefonderzoek in verband met het kasteel Vredenburg en assisteerde bij de inrichting van de tentoonstelling in de HEMA, maar haar voornaamste bezigheid is geweest het (gedeeltelijk) schrijven en het redigeren en persklaar maken van het boek „Utrecht Ommuurd” en het inrichten van de tentoonstelling onder diezelfde naam. Daartoe heeft zij het grootste deel van haar stage gastvrijheid genoten bij de Prentenverzameling van de Gemeentelijke Archiefdienst. Medio 1984 vond zij een deelbaan bij de Stichting Historische Instellingen te Haarlem.

M. Montforts en L. Ozinga zetten hun werkzaamhe-

den aan de bewerking en publicatie van de vondsten uit romeins Utrecht onverdroten voort. Eerstgenoemde werkte ook mee aan de totstandkoming van de tentoonstelling in de Pieterskerk (zie onder Tentoonstellingen).

Het restaureren van aardewerk uit opgravingen ging op de dinsdagavonden onverminderd voort onder de ervaren leiding van H. W. Scherpenhuyzen, A. van Ieperen-Hartman en Tj. Pot (afb. 3). Mevr. van Ieperen bekwaamt zich bovendien in het tekenen van aardewerk. Tj. Pot leverde een belangrijke bijdrage - naast de vele administratieve arbeid voor o.a. de vondstregistratie - aan de restauratie van de haardstenen uit Bemuurde Weerd 23 (zie aldaar in deze Kroniek).

W. van Deemter is op vele fronten actief geweest: in het veld, achter de tekentafel en in de schervenmassa's. Veelzijdigheid is alles in de archeologie.

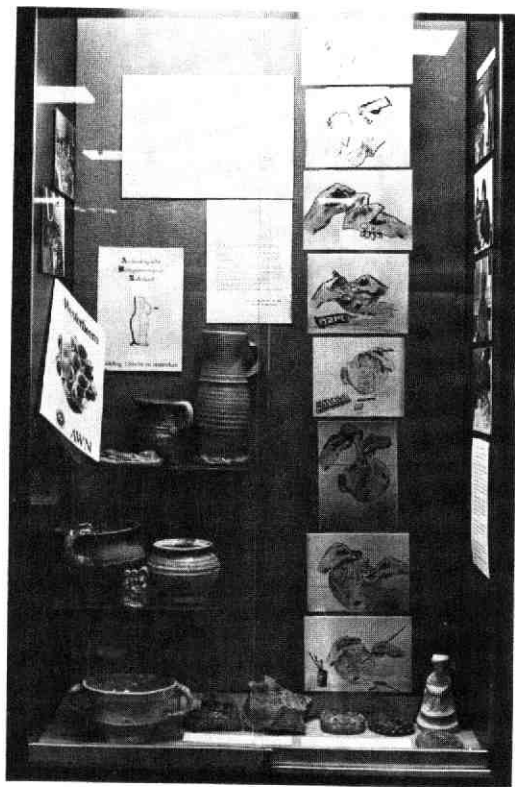
E. M. Kylstra, C. J. M. Rampart en D. Valentijn stonden, waar mogelijk, de bouwhistoricus ter zijde in het verrichten van onderzoek. Ook zij kwamen met een veelheid van verschijnselen in aanraking: van fijnzinnig geschilderde vogels uit de 17e eeuw tot zware pakhuisvloeren uit de 18e eeuw.

T. J. Hoekstra

Tentoonstellingen

Het jaar 1983 was rijk aan tentoonstellingen, waardoor en breed en gevarieerd publiek kennis kon nemen van de talrijke activiteiten op archeologisch en bouwhistorisch gebied.

Al in de eerste dagen van januari werden in de kantine van de ROVU aan de Ravellaan twee vitrines ingericht. De ene gaf een beeld van de opgravingen aan het Pieterskerkhof en aan de Korte Nieuwstraat, de andere bevatte een overzicht van in Utrecht geïmporteerd aardewerk uit de periode tussen 1100 en 1800. Halverwege het jaar werd de eerste vitrine ontruimd, omdat het materiaal elders nodig was; de inhoud van de tweede vitrine verlevendigt nog steeds de kantine. Op 19 februari werd in het Cultureel Centrum De Vaart te Hilversum de tentoonstelling „Urnen Delven. Het opgravingsbedrijf artistiek bekeken” geopend. Deze expositie, opgezet door de gemeentelijk archeoloog van Hilversum, liet afbeeldingen zien van opgravingen bekeken door het oog van kunstenaars. Uit Utrecht hing er een tekening van Chris Schut, die de opgraving aan de Waterstraat uit 1946 laat zien, en een aquarel van Hans van Dokkum, waarop de blootgelegde stadsmuur bij het Fysisch Laboratorium aan de Bijlhouwerstraat in 1958 is afgebeeld. Beide kunstwerken zijn afkomstig uit de Topografische Atlas van de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht. De tentoonstelling, die ook in Groningen, op Schokland, in Hoorn, Nijmegen en Leiden te zien geweest is, was ontstaan naar aanleiding van een gelijknamige bundel artikelen onder redactie van de samensteller van de

Afb. 3 Methode en resultaten van aardewerkrestauratie op de tentoonstelling in de Vitrines van de HEMA aan de Oude Gracht.

tentoonstelling mevr. drs. M. Addink-Samplonius. In die bundel werd een korte beschrijving van de afgebeelde opgravingen gegeven. (zie verder onder: Publicaties).

In maart werd in de watertoren aan de Lange Lauwersstraat het Waterleiding Museum geopend. Ter illustratie van een middeleeuwse wijze van watervoorziening werd aldaar een restant van een zgn. boomstamput uit de opgravingen aan het Vredenburg opgesteld. Ook werd een aantal waterkannen uit diverse perioden in langdurig bruikleen afgestaan.

Van 22 april tot 22 juli stonden de vitrines in de HEMA aan de Oude Gracht ter beschikking van de archeologen en bouwhistorici in de gemeente Utrecht. Van deze mogelijkheid een werkelijk breed publiek te bereiken, werd dankbaar gebruik gemaakt. Talloze winkelenden konden kennis nemen van de opzienbarende resultaten van de opgravingen aan het Pieterskerkhof en de Korte Nieuwstraat en van het bouwhistorisch onderzoek in o.a. Kromme Nieuwe Gracht 1-5 (afb. 4). Daar deze onderzoeken in de toen net uitgekomen archeologische en bouwhistorische Kroniek over 1982 beschreven waren, werd het aanbod van de bedrijfsleiding van de HEMA deze Kroniek bij de klantenservice te verkopen dankbaar aanvaard: ongeveer 215 mensen schaften zich daar een exemplaar aan. Op 15 juni werd de school aan het Pieterskerkhof na verbouwing en uitbreiding heropend. Ter gelegenheid daarvan werd een kleine tentoonstelling van foto's en tekeningen ingericht over de ter plaatse uitgevoerde opgraving. Het tentoongestelde is toegevoegd aan het lesmateriaal van de school.

Op 17 en 18 september vierde de Waalse Gemeente haar vierhonderdjarig bestaan in Utrecht. In de Pieterskerk werd ter gelegenheid van dat jubileum een kleine archeologisch/historische tentoonstelling ingericht, die de basis vormde voor een kleine permanente expositie van Romeinse en middeleeuwse voorwerpen die in de kerk gevonden zijn tijdens de restauratie en van foto's en tekeningen die de ontwikkeling van het kerkgebouw weergeven.

Van 22 t/m 25 september werd in Bryggens Museum te Bergen (Noorwegen) de Second Conference on Waterfront Archaeology in North European Towns gehouden. Een overzicht van alle in de lezingen van het congres ter sprake komende opgravingen was door middel van foto's en tekeningen in het museum, ook vóór en na het congres, te zien. Utrecht was vertegenwoordigd met een samenvatting van de resultaten van de opgravingen in het noorden van de stad (schepen uit de bouwput van de Nederlandsche Bank, 1974; de opschuivende beschoeiingen bij de Jan Meyenstraat e.o., 1979-1981). Vooral de twee overzichtsplattegronden oogstten veel bewondering.

Hoogtepunt op tentoonstellingsgebied was de opening van „Utrecht Ommuurd. De stedelijke verdedigingswerken van Utrecht“ door de burgemeester, mevr. drs. M. W. M. Vos-van Gortel op 3 november in het gebouw van de Gemeentelijke Archiefdienst (afb. 5). Net als bij „Urnen Delven“ werd de tentoonstelling begeleid door een bundel onder dezelfde

Afb. 4 Aspecten van het bouwhistorisch onderzoek op de tentoonstelling in de Vitrines van de HEMA aan de Oude Gracht.

titel (zie onder Publicaties).

Tentoonstelling en bundel waren voor een groot deel het werk van mevr. drs. L. C. van der Vlerk. Met gebruikmaking van drie soorten bronnen (geschreven berichten, afbeeldingen en archeologische waarnemingen) werd een beeld geschetst van ontstaan, ontwikkeling, gebruik en onderhoud van de Utrechtse stadsverdediging in de middeleeuwen. Naast de bundel werd ook een catalogus van de tentoonstelling uitgegeven, die voortreffelijk was uitgevoerd door de afdeling Reproductie van de ROVU. De tentoonstelling duurde tot 21 januari en trok ca. 1600 bezoekers.

Ter afsluiting van hun jaar bij de ROVU hebben zeven stagiaires, die in het kader van het project „Stage tijdens werkloosheid“ bij de onderafdeling Monumenten gewerkt hebben, een tentoonstelling in de kantine van de ROVU aan de Ravellaan ingericht, die een overzicht gaf van de resultaten van hun stage (afb. 1 en 2). Onder de titel „Gedaan zonder Baan“ werden getoond: opmetingswerk aan monumenten, ordenen en beschrijven van oude bouwtekeningen, leerconservering, Utrecht Ommuurd, isometrische tekening van de opgegraven resten van het kasteel Vredenburg, het samenstellen van tekeningen van fotogrammetrisch opgenomen gevelwanden.

T. J. Hoekstra

Afb. 5 Opening van de tentoonstelling „Utrecht Ommuurd“ op 3 november 1983 door de burgemeester van Utrecht, mevrouw drs. M. W. M. Vos-van Gortel, in het gebouw van de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht.

Het Utrechts Documentatiesysteem

Het opzoeken van gegevens in de talrijke boeken, archiefstukken, afbeeldingen en artikelen over Utrecht betekent vaak een speurtocht op goed geluk. Daarom beoogt het Utrechts Documentatiesysteem informatie over Utrecht (stad en provincie) of voor Utrecht relevante gegevens in één alfabetisch geordend kaartstelsel bijeen te brengen. Het is bedoeld voor zowel leek en amateur als voor vakman en -vrouw. Hoewel de opzet een zeer brede invulling nadrukkelijk mogelijk maakt, ligt het accent voorlopig op (bouw)historische gegevens over de stad Utrecht. Toch is er nu al heel wat meer opgenomen dan alleen informatie over huizen.

Door een opzet met verschillende soorten kaarten kunnen zowel standaardgegevens alsook teksten, afbeeldingen of verwijzingen daarnaar hun plaats vinden. Van panden (en andere topografische verschijnselen) wordt het adres als trefwoord gekozen, via de kruisverwijzingen kunnen dan bijvoorbeeld de gegevens over de stadsmuur bijeen gezocht worden of ontdekt men via de ingang „NV-huis“ dat dit Oudegracht 245 is, en dat dit complex eerst klooster, daarna weeshuis was en nu verbouwd wordt tot centrum voor jongerencultuur.

Het documentatiesysteem is op 27 januari gestart als een samenwerkingsproject van het Utrechts Monumentenfonds en de onderafdeling Monumenten van de ROVU. De vrijwilligers van de Werkgroep Documentatie van het UMF werken sindsdien aan de verwerking van onder andere de afleveringen van deze Kroniek, de Jaarverslagen van het UMF, de registers op de maandbladen van Oud-Utrecht, de Catalogus van het Historisch Museum der Stad, diverse boeken over Utrecht en al dan niet actuele krantenartikelen. Vanuit de onderafdeling Monumenten vinden ongepubliceerde gegevens uit bouwhistorische opnamen hun plaats in het systeem. De diverse monumentenlijsten worden toegankelijk gemaakt en oude bouwte-

keningen uit de verzameling van de Gemeentelijke Archiefdienst zijn in bewerking door P. Notermans en mevrouw N. Pulle-Starke (zie ook onder Personele zaken in deze Kroniek).

Het Utrechts Documentatiesysteem wordt volledig openbaar. Naar verwachting zal eind 1984 een omvang bereikt zijn die openstelling zinvol maakt. Het systeem zal dan te raadplegen zijn o.a. bij de Gemeentelijke Archiefdienst en bij de Openbare Bibliotheek.

Jean Penders

De „Geïllustreerde Beschrijving“

Het is bijna twintig jaar geleden dat in de reeks „Geïllustreerde beschrijvingen van de monumenten van geschiedenis en kunst“ een deel over de stad Utrecht verscheen, te weten het deel over de Dom door E. J. Haslinghuis en C. J. A. C. Peeters. Daarvoor was in 1956 in dezelfde reeks een deel over de openbare gebouwen in de gemeente Utrecht verschenen, eveneens van de hand van Haslinghuis.

In het afgelopen jaar is in een samenwerkingsproject van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de gemeente Utrecht gewerkt aan de opzet voor een nieuw Utrechts deel in deze reeks, dat tot onderwerp zal hebben: de huizen binnen de oude stad.

Tijdens de eerste fase van het project zijn door mevr. M. Dolfin, E. M. Kylstra en J. Penders in het afgelopen jaar ongeveer duizend panden bezocht en/of onderzocht. Deze inventarisatie heeft niet alleen een groot aantal gegevens per pand opgeleverd, maar hij biedt ook de mogelijkheid tot het ontwikkelen van een typologie. In de publicatie zal niet langer, zoals tot nu toe gebruikelijk was, een beschrijving per huis en per straat gegeven worden, maar een beschrijving per type. Dat betekent dat met de beschrijving van één type een groot aantal panden ineens omvat wordt. Op deze manier hoopt men een versnelde uitgave van de geïllustreerde beschrijving te bewerkstelligen.

Uit het bovenvermelde onderzoek van de panden is als meest bruikbare en begrijpelijke indeling een zgn. „bouwmassa typologie“ ontstaan. Daarbij wordt uitgegaan van de totale opzet van het huis zoals die zich voordoet, bijvoorbeeld met betrekking tot het aantal bouwlagen, de complexiteit, de zelfstandigheid, en de ligging op het perceel. Zo worden o.a. onderscheiden: het diepe, éénbeukige éénlaagshuis, het brede tweebeukige huis, en het complexe huis.

De tweede fase van het project zal bestaan uit de eigenlijke beschrijving per type en het selecteren en beschrijven van representatieve voorbeelden.

M. Dolfin

Publicaties met betrekking tot onderzoeken uit vorige Kronieken

M. W. J. de Bruijn, Mariaplaats 13 en het zegelstempel van de clericus Jan van Slewijk. MBOU 1983-10, 221.

M. W. J. de Bruijn, De ontstaansgeschiedenis van het poortgebouw van Zoudenbalch in de Mariastraat te Utrecht. MBOU 1983-11, 232-233.

M. W. J. de Bruijn, De „Viculus Tastcunt“, het gebied ten noorden van de Geertkerk. MBOU 1983-12, 244-245.

H. L. de Groot, Scherven, schoeiingen en schepen. Doctoraalscriptie Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Protohistorie, Universiteit van Amsterdam. Typescript. Amsterdam 1983.

T. J. Hoekstra, Op zoek naar de Rijn, 1946. In: M. Addink-Samplonius ed.: Urnen Delven. Het opgravingsbedrijf artistiek bekeken. Dieren 1983, 113-115.

T. J. Hoekstra, Sterrenburg te Utrecht, 1958. In: M. Addink-Samplonius ed.: Urnen Delven. Het opgravingsbedrijf artistiek bekeken. Dieren 1983, 121-123.

L. C. van der Vlerk, Utrecht Ommuurd. De stedelijke verdedigingswerken van Utrecht. Met bijdragen van T. J. Hoekstra, J. E. A. L. Struick en S. K. Wilmer-Hazemeijer. Vianen 1983.

Vervolgonderzoek met betrekking tot onderzoeken uit voorgaande Kronieken

Kaatstraat (Kroniek 1978-1979-1980, MBOU 1981-3, 53-57 en Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 31).

Prof. dr. P. F. Elbers van de Vakgroep Moleculaire Celbiologie van de RU Utrecht deed een nader onderzoek met een röntgenspectrometer naar de samenstelling van de klei en de deklaag van een aantal tegeltjes uit de kuilen met ovenafval in de Kaatstraat.

Daar alle klei, dus ook die van de met tinglazuur bedekte tegeltjes, identiek bleek te zijn, staat locale productie van deze bijzondere voorwerpen nu wel vast. Opmerkelijker was dat de beschildering op die tegeltjes geen spoor van mangaan bevatte, maar wel ijzer en calcium. Calcium kan geen zwarte neerslag ver-

oorzaken. IJzer kan dat alleen in zuivere poedervorm, maar dat veronderstelt dan wel reducerend afstoken, waardoor het ijzer metallisch zwart kan neerslaan. De tegels zelf zijn echter rood, zodat er oxyderend gestookt moet zijn. Eventueel reducerend nastoken is wegens de technische moeilijkheid daarvan, uitgesloten. Het blijft dus de vraag welk - niet aantoonbaar - zwart element is gebruikt voor de tekening op de met tin geglazuurde tegels (grafietpoeder?)

R. de Zwarte

Onderzoeken, vondsten en publicaties

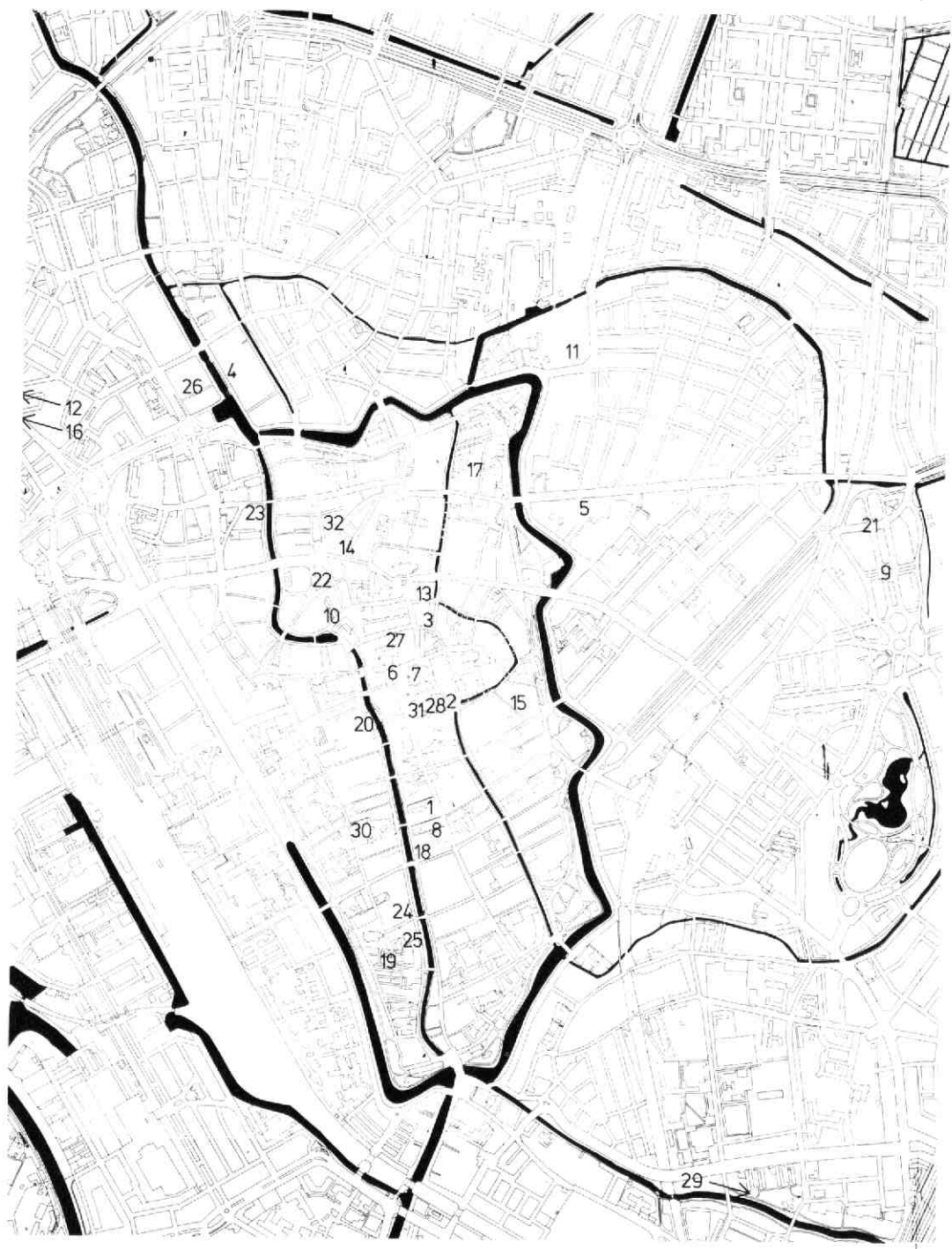
Deze rubriek is gerangschikt op straatnamen. De nummering verwijst naar de kaart van afb. 6.

Alle archeologische vondsten en gegevens bevinden zich - indien niet anders vermeld - in het Provinciaal en Gemeentelijk Depot van Bodemvondsten, Voetiusstraat 2, Utrecht. De bouwhistorische documentatie berust bij de onderafdeling Monumenten van de Dienst Bouwen en Wonen van de ROVU, Ravellaan 96, Utrecht.

De foto's waarbij geen maker vermeld staat, zijn, zoals in de afgelopen twaalf jaar met constante hoge kwaliteit en grote inzet, gemaakt door de Fotodienst van de Gemeente Utrecht. Te allen tijde en onder de gekste omstandigheden hebben C. van Dijk, J. W. Haring, G. van de Haar en D. Sleurink hun werk ten behoeve van bouwhistorie en archeologie gedaan. De Utrechtse Foto Afwerk Centrale behandelde weer honderden opnamen die ten behoeve van de depotadministratie van vondsten gemaakt zijn. Een aantal ervan treft men ook in deze Kroniek aan.

Gebruikte afkortingen

Cat. Hist. Mus.	Catalogus van het Historisch Museum der Stad
CMU	Centraal Museum Utrecht
Det	Determinatie
GAU	Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht
JBOU	Jaarboek(je) Oud Utrecht
Kroniek	Archeologische (en Bouw-historische) Kroniek van de Gemeente Utrecht
LIT	Literatuur
MBOU	Maandblad Oud Utrecht
Opm	Opmeting
RAU	Rijksarchief in de Provincie Utrecht
RDMZ	Rijksdienst voor de Monumentenzorg
RGD	Rijksgebouwendienst
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
ROVU	Dienstenstructuur Ruimtelijke Ordening, Openbare Werken, Volkshuisvesting Utrecht
RU	Rijksuniversiteit
TA	Topografische Atlas
Tek	Tekening

Afb. 6 Kaart van het centrale gedeelte van de gemeente Utrecht. De cijfers verwijzen naar de genummerde beschrijving van het op die plaats verrichte onderzoek of de daar gedane waarneming.

1. Abraham Dolesteeg 11-17

Deze sterk verkommerde en onderling verschillende huisjes bleken oorspronkelijk vier identiek gebouwde woningen te zijn geweest, twee aan twee gespiegeld onder een doorlopend zadeldak tussen twee topgevels (afb. 7 en 8).

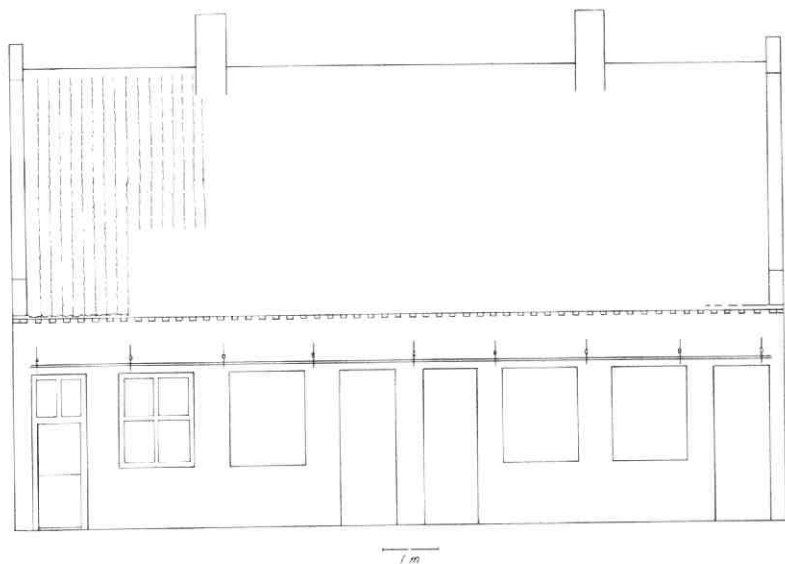
Van de opzet uit het eerste kwart van de 17e eeuw was, ondanks sloop en verbouwingen, nog een groot aantal gegevens terug te vinden.

Behoudens wat moppen in de achtergevel zijn de huisjes gebouwd met baksteen van $25,5 \times 12,2 \times 5,5$ cm; 10 lagen $65,5$ cm, waarbij de voorgevel in kruisverband werd gemetseld. Per woning was er één venster. Vlak boven vensters en deuren liep een doorgaande, iets uitstekende, strook plavuizen ($15,5 \times 2,7$ cm), die als waterlijst diende. Het metselwerk daarboven eindigde met een tandlijst.

Van de oorspronkelijke vensters komen waarschijnlijk de eiken onderdorpels van de huidige vensters van 11 en 13, nl. een hergebruikte stijl en onderdorpel van een kruisvenster, terwijl het bovendee van het deurkozijn van 15, met een zwaar profiel aan de binnenzijde van de bovendorpel, nog oorspronkelijk is. De achtergevel was een hutsplot van zes soorten metselwerk uit verschillende perioden (afb. 9). Van de oudste fase zijn fragmenten opgaand werk in moppen (brokken) in de achtergevels van 11 en 13 over, terwijl de fundering over de gehele lengte uit dit soort metselwerk bestaat. Vermoedelijk is hier sprake van een muur op een oude perceelsgrens. Op die muur is verder gemetseld met dezelfde steen als die van de voorgevel, ook in kruisverband en met resten van een tandlijst. Oorspronkelijk was de achtergevel rood geverfd. Er zijn vage aanwijzingen dat elk huisje een venster en een deur in de achtergevel gehad heeft. In ieder geval had ieder huisje een buitentoilet, twee aan twee geplaatst tegen de achtergevel en met een af-

Afb. 7 Abraham Dolesteeg 11-17. De voorgevel van 11-17 vóór de restauratie.

Afb. 8 Abraham Dolesteeg 11-17. Reconstructie van de voorgevel van 11-17 in de situatie van 1618. Tek. B. J. M. Klück.

Afb. 9 Abraham Dolesteeg 11-17. De achtergevel van 11-17 vóór de restauratie.

voer naar een gemeenschappelijke beerput onder de woningen. Op de scheiding van 11 en 9 was vanaf het begin een tuinmuur.

Nog in de 17e eeuw vond een verbouwing plaats, waarbij de indeling van de achtergevel ingrijpend gewijzigd werd: de vensters verdwenen en in plaats daarvan kregen de deuren een verbreed bovenlicht (afb. 10). De reden hiervan was waarschijnlijk de behoefte van binnen een gesloten wand te krijgen om een bedstede tegenaan te maken. Voor de nieuwe muurdammen werden bakstenen van 23 x 11,2 x 4,2 cm; 10 lagen 51,5 cm, gebruikt. De beide eindgevels hadden oorspronkelijk geen vensters. De top was met vlechtingen en een tuit afgewerkt.

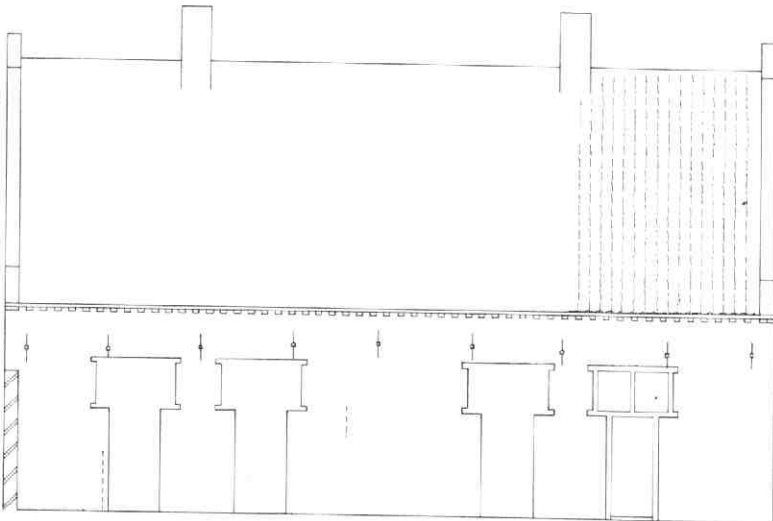
Bij het onderzoek aan de oostgevel bleek dat de beganegrond uit middeleeuws werk bestond, waarover straks meer.

De tussenmuren waren halfsteens. De middelste

muur was in vakwerktechniek uitgevoerd, waarbij op regelmatige afstand regels gespijkerd waren aan twee stijlen op de beganegrond; daarover lag een balk die drie met regels verbonden stijlen droeg (afb. 11). De buitenste van deze stijlen waren oorspronkelijk tegen de wormplaten van de kap gespijkerd, terwijl de middelste waarschijnlijk de nokgording steunde. Om de voeten van de stijlen op de beganegrond tegen vocht uit de grond te beschermen, was aan beide zijden een steen geplaatst (wat echter niet afdoende hielp). Het onderzoek van de degelijk uitgevoerde fundering van deze vakwerkmuur leverde een toevallig vondst op: een zilveren dukaton uit 1665 afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden (afb. 12). Of een munt van een zo grote waarde opzettelijk begraven is of dat hij bij ongeluk weggerold en zoekgeraakt is, valt uit de droge feiten niet af te leiden, maar het is na zoveel eeuwen nog mee te voelen dat de beslist niet vermogende bewoners van het huis er geen plezier van gehad kunnen hebben.

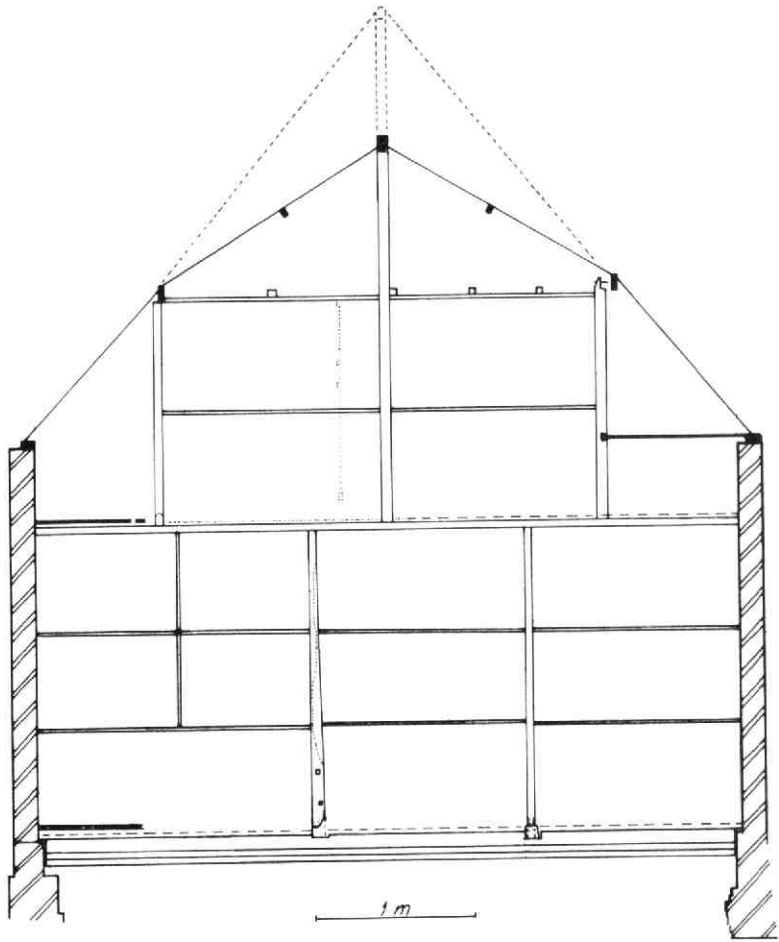
In de beide andere scheidingsmuren, waarvan alleen de funderingen nog over waren, bevonden zich twee stookplaatsen rug-aan-rug (afb. 13). Op dat punt waren de muren steens dik, en samen met de uitgemetselde wangen van de schouwen werkten ze als steunberen voor de overigens halfsteens muren, zodat waarschijnlijk daarin geen vakwerk als versterking nodig was. Tussen de stookplaatsen en de achtergevel waren deze tussenmuren gemetseld op een zware boog, waarmee de meer dan 2 m wijde beerput was overspannen (afb. 14). Alleen in 11 was nog een aanzienlijk deel van de oorspronkelijke plavuizen vloer bewaard gebleven (plavuizen van 15,5 x 2,5 cm in halfsteens patroon), met veel reparaties op de veel belopen plaatsen, zoals tussen de haard, bedstede en achterdeur (afb. 15). De bedstede van 11 bevond zich in de zuidwesthoek, de rechte trap tegen de westmuur, vrij dicht achter de deur; in 13 hetzelfde, maar dan tegen de oostmuur.

In ieder geval vanaf het midden van de 17e eeuw,

Afb. 10 Abraham Dolesteeg 11-17. Reconstructie van de achtergevel van 11-17 in de situatie van ca. 1665. Tek. B. J. M. Klück.

Afb. 11 Abraham Dolesteeg 11-17. De vakwerkmuur tussen 13 en 15 gezien vanuit 13. Tek. B. J. M. Klück. Links zijn - gedeeltelijk - de laatste vloeren aangegeven en met onderbroken lijnen de oorspronkelijke vloeren. Op de bovenste regel zijn gaten van vroegere vlieringbalkjes te zien. Ook de oorspronkelijke lengte van de nokstijl en het bijbehorende dakvlak zijn aangegeven.

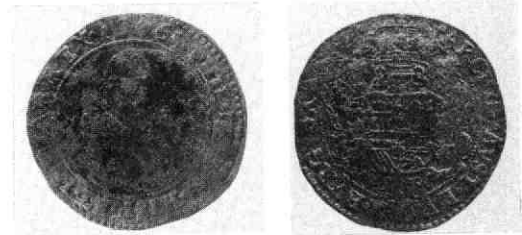
maar misschien al vanouds, scheidde een houten wand een piepklein kamertje aan de steegzijde af. Behalve een deur zal hierin ook een venster gezeten hebben.

Het plafond, ruim 3 m boven de vloer, was getimmerd op een enkelvoudige balklaag. De ruim 7 m lange grenen balken rustten op eiken sleutelstukken. De strijk-balken langs de eindgevels werden ieder door twee eiken consoles met hetzelfde profiel als dat van de sleutelstukken ondersteund. De binnenmuren hadden geen strijkbalken: niet alleen in de vakwerkmuur, maar ook in de beide andere muren was een houten plaat opgenomen, waarop de vloerdelen eindigden in een sleuf van het daarop geplaatste metselwerk. Raaveelbalken langs de schoorstenen waren dan ook niet nodig.

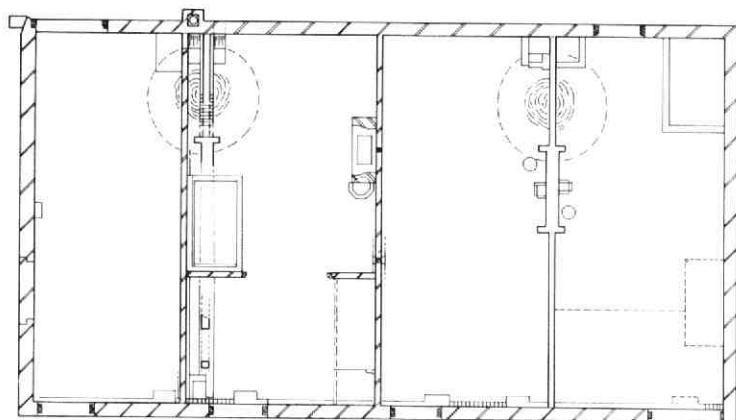
Grenen spanten, voor ieder huisje één, en van west naar oost genummerd, droegen vlieringbalkjes, waarvan de gaten in de eindgevels en in de tussenmuur teruggevonden zijn (afb. 11). De zolder kreeg licht via dakkapellen aan de steegzijde. Met de vliering van 14 m² kwam de totale vloeroppervlakte per huisje op 60 m², wat voor kamerwoningen redelijk ruim is te noemen.

In de 18e eeuw treden er veranderingen op. In 11 en 13 blijft de indeling ongewijzigd, maar hij wordt op al-

lerlei punten vervangen: een nieuwe plavuizen vloer, een nieuwe houten wand tussen voorkamertje en woonkamer, de schouw wordt betegeld met tulpe-tegels en langs de vloer komt een plint van afwisselend witte en schildpadtegels. In de haardvloer worden nieuwe aspotten ingegraven. Pijpekoppen, teruggevonden in de haard en stammend uit de tijd van deze verbouwing, zijn tussen 1750 en 1780 gemaakt (Det. P. Smiesing). Er wordt een nieuwe bedstede ge-

Afb. 12 Abraham Dolesteeg 11-17. Zilveren ducaton geslagen voor Brabant; muntplaats Brussel. Foto P. C. van Hout. a. voorzijde: borstbeeld van Philips IV met omschrift: PHIL. IIII. DG. HISP. ET. INDIAR. REX. 1665. b. keerzijde: wapenschild gehouden door leeuwen met omschrift: ARCHID. AVST. DVX. BVRG. BRA.

17

15

13

11

Afb. 13 Abraham Dolesteeg 11-17. Plattegrond met de gevonden vroegere indelingspunten. Tek. D. Doyer. Onder de voorgevel twee en een halve door steunberen geflankeerde drempels. In de oostmuur zijn de doorgang en een steunbeer van de middeleeuwse situatie aangegeven.

maakt met eronder een klein keldertje. Er komen nieuwe (schuif)ramen in de voorgevel en ook de deuren worden vernieuwd. Alleen de deur van 13, met aparte boven- en onderdeur, was tot de huidige verbouwing bewaard gebleven.

Veel ingrijpender is de verbouwing van 15 en 17 geweest. De scheidingsmuur tussen beide huisjes wordt afgebroken en 42 cm naar het oosten verplaatst, dus ten koste van 17 (afb. 13 en 14). Deze muur is met steen van 23 x 11 x 3,7 cm in leem gemetseld, evenals de dwarsmuur die het nu grotere 15 verdeelt in een voorvertrek en een woonkamer, verbonden via een dubbele deur. In de woonkamer wordt een nieuwe schouw gemaakt: een hangschouw tegen de westmuur met een betegelde stookwand. Er is geen haardpot voor de as, maar een soort overgangsconstructie tussen de traditionele haardpot en de bij 19e-eeuwse schouwen gebruikelijke grote asput in: op de normale plaats van de haardpot - aan de rand van de stookplaats, hier rechts - was op een bodem

van plavuizen met ijsselsteentjes een ronde asput gemaakt, die oorspronkelijk afgedekt was met een, in de plavuizenvloer opgenomen, zwarte plavuis met een rond gat, die juist weer karakteristiek is voor haardpotten.

In de noordoosthoek van de woonkamer wordt een bedstede getimmerd op een bedstee-keldertje, waarvan de stenen vloer voor een deel bestaat uit de fundering van de oude tussenmuur. Om het keldertje zo droog mogelijk te houden, was de buitenzijde afgesmeerd met een paar centimeter dikke laag klei. In de voorgevel (nu voorzien van een goot) worden venster en deur omgewisseld, waarbij een deel van het 17e-eeuwse deurkozijn opnieuw gebruikt wordt (afb. 7). Een nieuwe, minder steile trap, omtimmerd en met een kast onder de trap, komt op de plaats van de oorspronkelijke trap.

De achtergevel van 15 wordt volledig anders: de deur verdwijnt en er komt een groot venster over de volle breedte (afb. 9).

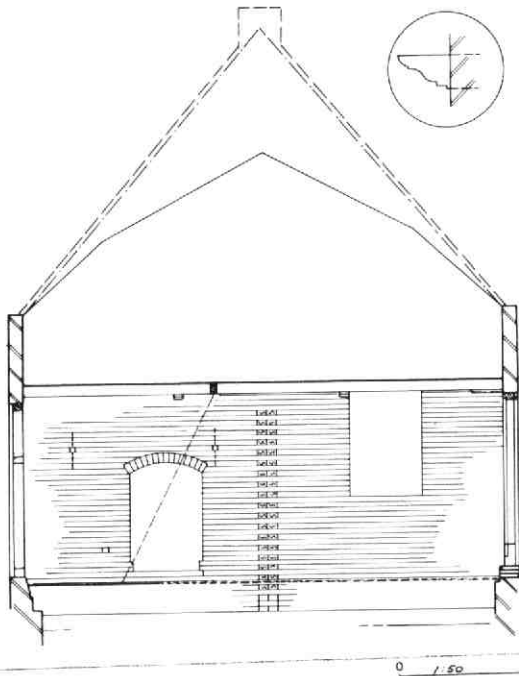
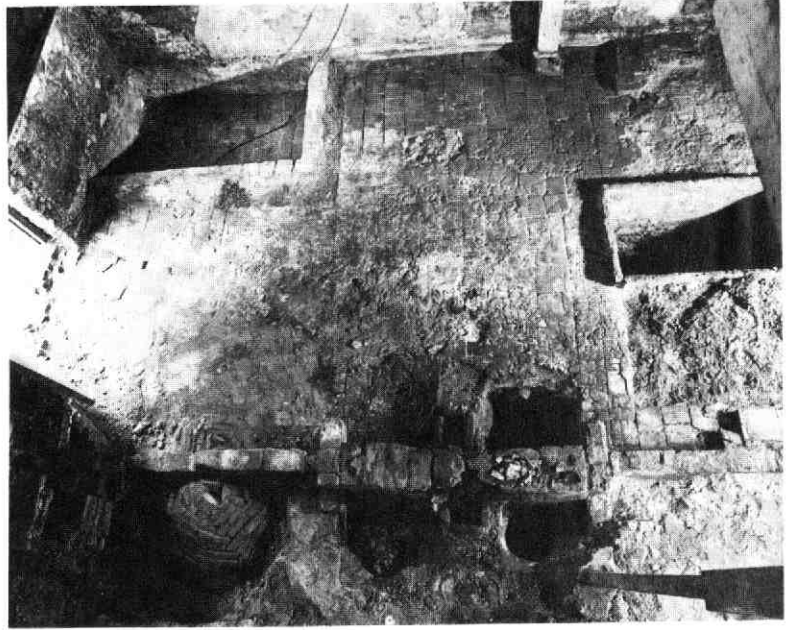
De zoldervloer wordt nieuw getimmerd en de zolders van 15 en 17 worden nu één geheel. Daar komt ook het toilet dat met een pijp van aardewerken buizen in een gemetselde koker tegen de achtergevel op de beerput loost (afb. 9). Ook de achtergevel van 17 wordt nieuw ingedeeld en, net als bij 15, worden daarbij de stenen van de gesloopte tussenmuur gebruikt. Naast een schuifraam komt een brede deur met ijzeren haken aan de bovendorpel. Behalve dit verschijnsel wijst ook het ontbreken van een stookplaats en van een bedstede op een bedrijfsfunctie. Dat doet ook de verandering van de voorgevel, waar het venster naast de nieuwe ingang komt te vervallen. Er is geen verbinding tussen 15 en 17.

De belangrijkste wijziging in de 19e eeuw is, dat nu ook 11 en 13 hun achterdeur en daarmee hun buiten wc en plaatsje kwijttraken. Nieuwe toiletten worden nu binnen gemaakt, wat geen verbetering genoemd kan worden. Alleen een klein, hooggeplaatst raam blijft over. Ook het grote venster van 15 wordt vervangen door een veel kleiner exemplaar op dezelfde hoogte als die van 11 en 13. Zelfs het hemelwater is

Afb. 14 Abraham Dolesteeg 11-17. Fragment van de fundering van de verdwenen scheidingsmuur in 15. Onder de grote boog bevindt zich de beerput. Links: de resten van de stookplaatsen, doorsneden door de bedstee-kelder.

Afb. 15 Abraham Dolesteeg 11-17. Gedeelte van de opgegraven vloer en stookplaatsen van 11 en 13. Links de beerput. Linksboven: een bedstee-keldertje. Tussen bedstede en vroegere kast onder de trap (rechts als later verhoogde vloer zichtbaar) zijn de 17e-eeuwse plavuizen het minst gesleten. De put rechts is modern.

Afb. 16 Abraham Dolesteeg 11-17. De oostmuur van 17. Tek. D. Doyer. Op de beganegrond de buitenmuur van het pesthuisje van het Abraham Doleklooster met ingang, steunbeer en venster. Over de ingang een aftekening van de trap uit 1618. De 17e-eeuwse geveltop is gereconstrueerd. In het cirkeltje het profiel van de console van de strijkbalk.

op het achterterrein niet meer gewenst: een zgn. keulse goot voert het water van de verhoogde achtergoot door de zolderruimte van 11 heen naar de steeg. De bovenspanten worden vervangen en het dak krijgt een geknikte vorm.

Aan het einde van de 19e eeuw wordt op de zolder van 15 een nieuw toilet gemaakt dat een mijlpaal in de ontwikkeling van het sanitair is: in de traditionele poepdoos met gedraaid houten deksel is een gietijzeren trechter met zwanehals geplaatst, die op de riole ring loost. Een voorstadium van deze ontwikkeling werd aangetroffen in 13, waar de trechter uitkwam in een gietijzeren pot boven in de stortkoker, zodat door naspoelen met water stank uit de beerput voorkomen kon worden.

Na deze waarnemingen gaan we even naar buiten, in de frisse lucht, waar op het, in de 19e eeuw verhoogde, deurekalf van 17 nog het oude wijknummer A505 te lezen was.

De oostmuur van 17 leverde bij het ontleisteren een verrassing op in de vorm van middeleeuws metselwerk op de beganegrond. Daarin bevond zich een doorgang met segmentboog en een venster en tussen die beide in een afgehakte steunbeer (afb. 16). Behalve dat de steunbeer op zich al een aanwijzing was dat hier sprake was van een oude buitenmuur van een gebouw waar 11-17 in de 17e eeuw tegenaan gebouwd waren, bleek bij nauwlettende beschouwing dat overal op het middeleeuwse metselwerk, maar niet op de vullingen van doorgang en venster en al evenmin op het afgehakte metselwerk van de steunbeer, resten van een rijke korstmoss vegetatie aanwezig waren. De botanicus A. Aptroot, Instituut voor Systematische Plantkunde van de RU Utrecht, determineerde vijf soorten. Links van de doorgang en daarbo-

Afb. 17 Abraham Dolesteeg 11-17. Gedeelte van een middeleeuwse drempel en de rest van een steunbeer onder de ingang van 15. Rechtsvóór: de fundering van de 17e-eeuwse scheidingmuur.

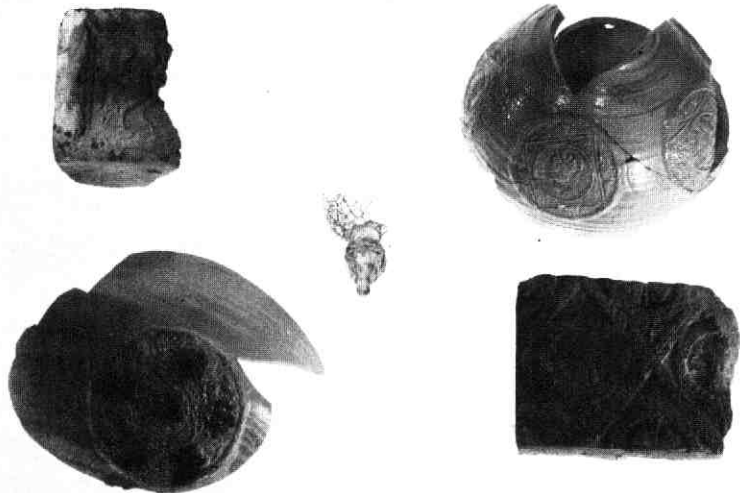
ven werden ook nog stengeldeeltjes en hechtwortels van klimop gevonden. Aan de andere zijde van de muur - nu de buitenkant - was te zien dat oorspronkelijk aan de noord- en zuidzijde ervan gevels aangesloten hebben. Balkgaten, een vloerlijn en latere sporen als een schoorsteenverkleuring en de afdruk van een pompbak duiden op het in gewijzigde vorm voortbestaan van bebouwing op deze plaats. Een ander gegeven dat de situatie vóór de 17e eeuw belicht, was de ontdekking van het feit dat de voorgevel van 11-17 gefundeerd was op het restant van een

middeleeuwse muur, waar op drie plaatsen nog net drempels (kennelijk van doorgangen) tussen steunberen bewaard waren (afb. 13 en 17). De meest linkse rollaag van een dergelijke drempel loopt onder de scheidingmuur met 9 verder, terwijl uit het verschil in aanleg met de middeleeuwse oostmuur blijkt dat de muur langs de steeg ouder is. Ondanks de doorgangen is er geen sprake van een rijtje woningen geweest, maar van een tuinmuur. Dat wordt bevestigd door de vondst van een tiental huisjes van tuinslakken tegen de voet van de muur in 17 onder het 17e-eeuwse grondpakket.

Vastgesteld kan dus worden dat er in de middeleeuwen een tuin was aan de zuidzijde van de Abraham Dolesteeg, waarin - nog in de middeleeuwen - een huisje gebouwd is met de voorgevel in de tuin. In het begin van de 17e eeuw is een groot deel van deze tuin bebouwd met vier kameren.

Deze informatie, gecombineerd met de in de volgende Kroniek te behandelen ontdekkingen in Abraham Dolesteeg 10, vormden voldoende aanleiding Martin de Bruijn en Jan Meijman te vragen archiefonderzoek te doen naar de bebouwingsgeschiedenis van de steeg. Hun resultaten werden aangevuld met de spontane bijdrage van Kees van der Wiel, die archiefbronnen raadpleegde naar aanleiding van een journalistiek bezoek aan de steeg.

In het kort valt uit hun onderzoek op te maken dat de nonnen van het Abraham Doleklooster in 1505 in de steeg een huis met tuin en daarin een kamer kochten. In 1602 werden aan de zuidzijde van de steeg twee huizen en een tuin uit het kloosterbezit verkocht. Het oostelijke huis en de tuin werden gekocht door Johan van Wijck. Dat huis blijkt door het klooster gebruikt te

Afb. 18 Abraham Dolesteeg 11-17. Enkele vondsten uit een schervenrijk ophogingspakket uit 1618. Foto H. H. de Jong. Fragment van een 16e-eeuws drinkglas met bladgoud op de met druiven en leeuwepijes versierde steel. Fragmenten van steengoedkannen uit het midden van de 16e eeuw, waarvan een uit Siegburg met medaillons waarop Karolus Magnus en (Septimius) Severus. Fragment van een haardsteen van Luiks fabrikaat uit de eerste helft van de 16e eeuw met een reliëf van een ridder te paard. Haardsteen met datum 1594.

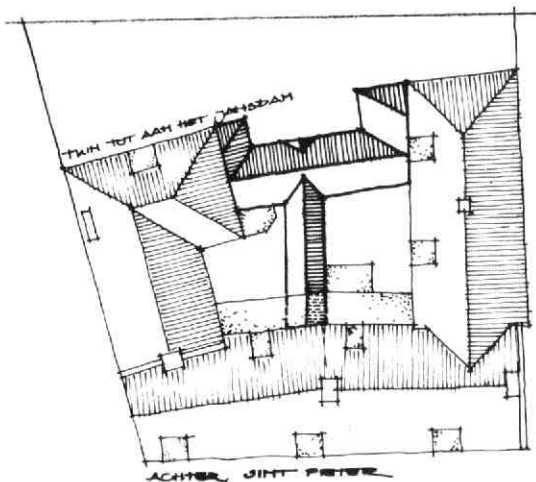
zijn geweest „voor haer siecken in tijden van peste“. In 1609 werden huis en hof verkocht aan Henrick Joostens Brouwer („coeckebacker“). Als deze het huis in 1618 verkoopt, blijkt dat er aan de westzijde kameren grenzen; de vier kameren 11-17 zijn dus in of kort vóór 1618 gebouwd met gebruikmaking van de westgevel van het vroegere pesthuisje van het Abraham Doleklooster (afb. 18).

Het tweede middeleeuwse huis uit het kloosterbezit kan gelokaliseerd worden ter plaatse van Abraham Dolesteeg 7, dat nu één geheel vormt met 9 en dat binnenkort onderzocht zal worden.

In 1661 zijn alle kameren in de steeg eigendom van Isaack van Gelder: tussen dat jaar en de verkoop van zijn bezit na zijn overlijden in 1664, zal de eerste verbouwing van de achtergevel van 11-17 uitgevoerd zijn. Vanaf dat laatste jaar worden aan de oostzijde van de steeg steeds vier kameren gelijktijdig getransporteerd. Vanaf 1753 wordt voor deze vier huisjes maar drie keer huisgeld betaald. Daarmee is de verbouwing van 15 en 17 te dateren, omdat 17 dan immers zijn woonfunctie verliest.

LIT: M. W. J. de Bruijn, Elfduizend maagden, de dode hand, een onderaardse gang en de pest, de vuile woorden van de turfvlusters en nog het een en ander. Typescript. Utrecht 1984.

B. J. M. Klück

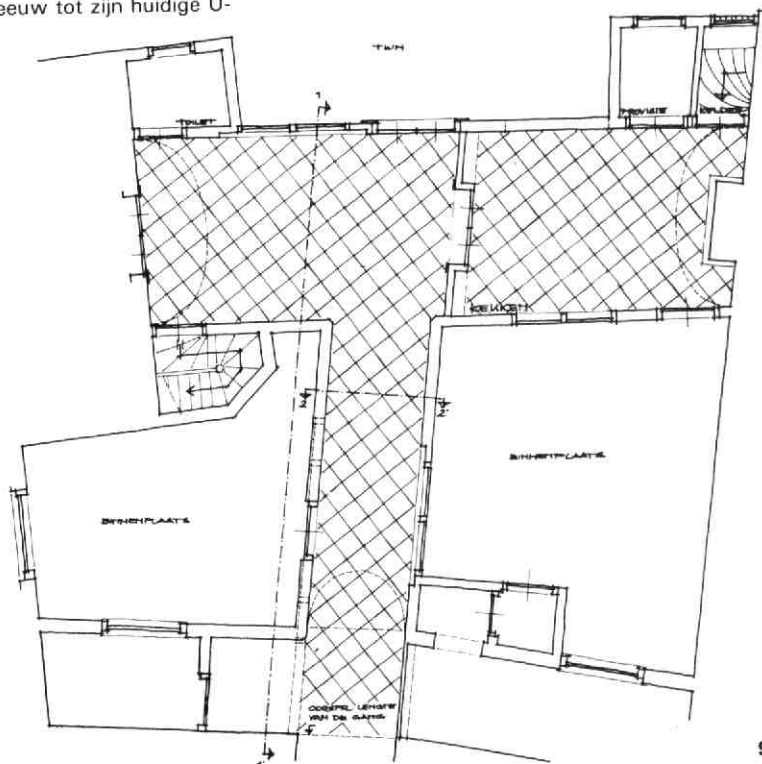
Afb. 19 Achter St Pieter 4. Dakenplan. Tek. C. J. M. Rampart. De tuingang is met een zwaardere lijn aangegeven.

vormige opzet werd verbouwd en uitgebreid. Hieraan werd, vermoedelijk in het begin van de 18e eeuw, de T-vormige tuingang toegevoegd, die hier uitvoerig behandeld zal worden (afb. 19 en 20).

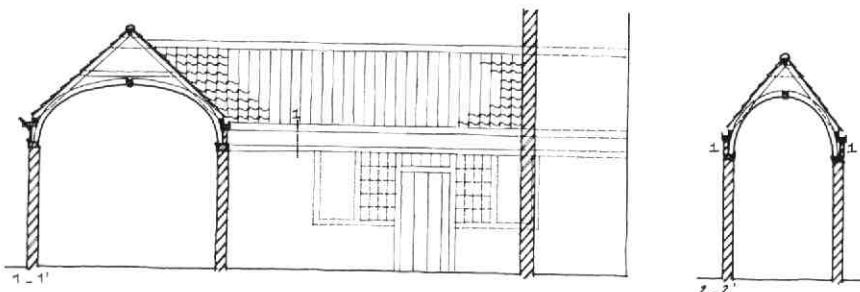
De gang bestaat uit een hoofddeel in de as van het complex, dat middels de rechter boog van de rijke 17e-eeuwse binnenpui aansluit op de hal en de voor-

2. Achter St Pieter 4

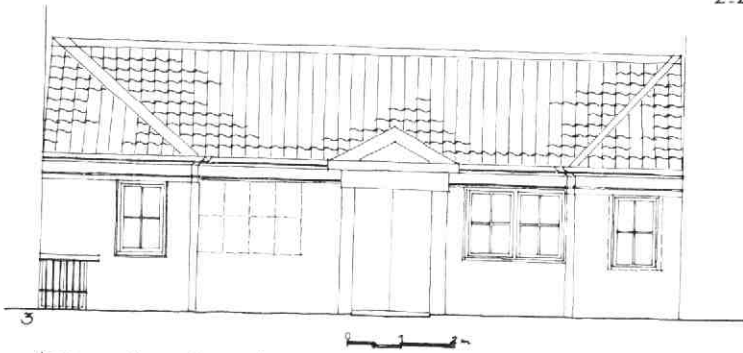
Achter St Pieter 4 is een groot claustraal huis van St Pieter. Het is een van oorsprong middeleeuws huis, dat voornamelijk in de 17e eeuw tot zijn huidige U-

Afb. 20 Achter St Pieter 4. Plattegrond van de tuingang. Tek. C. J. M. Rampart.

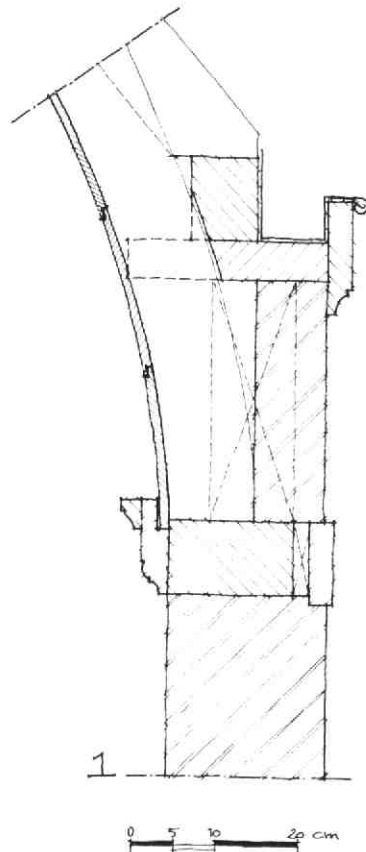
Afb. 21 Achter St Pieter 4. Doorsneden en aanzichten van de tuingang. Tek. C. J. M. Rampart. 1-1': doorsnede over de dwarsvleugel en aanzicht van de zijgevel van de hoofdgang met reconstructie van de pui. 2-2': Doorsnede van de hoofdgang. 3: Aanzicht van de tuingevvel.

deur, en uit een dwarsvleugel met tuinfront (afb. 21) als verbindingslid tussen de beide achtervleugels. Aan de tuinzijde is deze dwarsvleugel aan beide einden voorzien van twee kleine, vooruitspringende „paviljoens”. Hierin bevinden zich aan de ene zijde een toilet, aan de andere zijde een provisiekast en de keldertrap. Op de binnenplaats sluit een vermoedelijk 17e-eeuwse traptoren aan op de tuingang. Het rechter gedeelte van de dwarsvleugel is bij een verbouwing in de eerste helft van de 19e eeuw afgescheiden en tot keuken ingericht. De symmetrische opzet van het tuinfront wordt geaccentueerd door het tympanon boven de dubbele tuindeur in het midden. Wat de tuin betreft, kan nog opgemerkt worden dat die tegenwoordig slechts een kwart van zijn oorspronkelijke oppervlakte omvat. De oude tuin reikte met een diepte van ca 35 m geheel tot aan de Jansdam.

Afb. 22 Achter St Pieter 4. De dwarsvleugel gezien in de richting van de keuken. Links: de tuinzijde. Rechts: de hoofdgang met ingestort gewelf.

Afb. 23 Achter St Pieter 4. Detail van de kapvoet en van de geboorte van het gewelf. Tek. C. J. M. Rampart.

Afb. 24 Achter St Pieter 4. Detail van de gewelfschildering in de dwarsvleugel. De lichte strepen zijn afkomstig van de pleisterlaag van het stucgewelf.

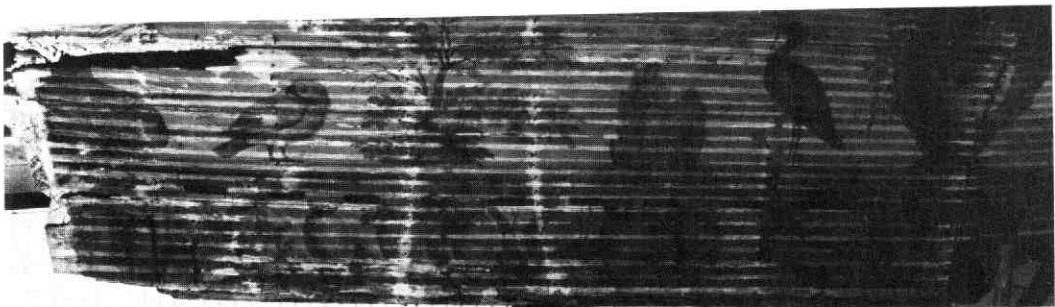
De hoofdgang wordt gekruist door een (mogelijk later gewijzigde) gang, die aan de beide middeleeuwse voorhuizen tegen de achtergevel werd toegevoegd om de diverse ruimten onafhankelijk van elkaar bereikbaar te maken. De beide gangen zijn voorzien van een drietal vensters, waarvan twee met binnenluiken uit de bouwtijd (maar met later vernieuwde ramen), alsmede van een drietal deuren naar buiten. Aan de zijde van de linker binnenplaats bevond zich in de hoofdgang een - oorspronkelijk open - 18e-eeuwse pui met in het midden de nog bestaande deur met bovenlicht en met ter weerszijden telkens twee - thans dichtgezette - vensters, waarvan de binnenste met glas-in-lood en de buitenste met draibare ramen of luiken (afb. 21). Wellicht heeft ook de rechter wand van de hoofdgang een dergelijke pui gehad, maar aanwijzingen daarvoor zijn (nog) niet gevonden. De vloer bestaat uit een doorlopend diagonaal patroon van witte marmeren tegels.

De plafondconstructie wordt gevormd door een tongewelf (in de hoofdgang halfcirkelvormig, in de dwarsvleugel ellipsvormig) dat onder het 19e-eeuwse stucwerk de oorspronkelijke versie van eiken wagenschot bleek te verbergen (afb. 22). In de kruin steekt een eenvoudig geprofileerde nokrib onder de gewelfvlakken uit.

De overspanning van beide gangen bestaat in feite uit

twee los van elkaar staande constructies. De drager van het gewelf bestaat uit grenen schenkels (h.o.h. ca 1 m) die in de eigenlijke muurplaat zijn ingelaten (afb. 23). De nokrib houdt deze schenkels in verband; de eiken gewelfdelen zorgen voor de stabiliteit in de lengterichting van het gewelf. Op houten klossen die op de bovengenoemde muurplaat zijn bevestigd, ligt ongeveer 30 cm hoger opnieuw een balk, waarop de kapsantanten staan. Deze bestaan uit twee ondergedimensioneerde benen met een nokgording en een haanhout halverwege, boven het gewelf. In de hoofdgang ontbreken zelfs de haanhouten.

De houten gewelven blijken geheel voorzien te zijn van een rijke, illusionistische beschildering van artistiek hoge kwaliteit en daterend uit de bouwtijd (afb. 24). De schildering vertoont een forse balustrade in het onderste deel, dus direct aansluitend op het muurwerk. Op de balustrade zijn diverse tuinvazen en -beelden geplaatst (waaronder borstbeelden van Apollo en Diana), terwijl planten met hun ranken door en over de balustrade heen groeien. Op de achtergrond kijkt men in boomkruinen. Het meest spectaculaire element wordt echter gevormd door de talrijke vogels in bonte kleuren, die op de balustrade zitten of daarboven vliegen tegen een achtergrond van blauwe lucht met wolken. Herkenbaar zijn onder andere een pauw, ekster, grijze roodstaart, sperwer, havik,

Afb. 25 Achter St Pieter 4. Gedeelte van de gewelfschildering uit de hoofdgang (gedemonteerd).

kroonkraan (afb. 24 en 25).

Met betrekking tot het monumentale belang van deze gang kan gezegd worden dat deze een van de zeer weinige nog resterende voorbeelden is van een verschijnsel dat, met name in de 17e en 18e eeuw, tot de geliefde elementen in de (stedelijke) architectuur behoorde. Veelal zijn hierover alleen gegevens bekend uit schriftelijke en (soms) visuele bronnen (zie hierover: H. Zantkuyf, *Stedelijke erven en tuinen tot omstreeks 1850*. In: *Erf en tuin in Amsterdam*. Amsterdams Historisch Museum 1982). In de stad Utrecht zijn thans twee voorbeelden van een tuin-

Afb. 26 Achter St Pieter 4. De hoofdgang gezien vanuit de dwarsvleugel na de instorting van het gewelf.

gang bewaard gebleven, waarvan de hier behandelde de belangrijkste is.

Des te spijtiger is het dat de bouwtechnische toestand van de gang zeer zorgwekkend is. Als gevolg van de geconstateerde onderdimensionering van de kapconstructie en van de gebrekkige koppeling der spantbenen, zijn diverse spanten bezweken onder de (te) zware last aan dakpannen. Door de geringe ruimte tussen spanten en gewelf is dit laatste ingedrukt. Bovendien hebben verschuivingen van dakpannen tot gevolg gehad dat de bovenkant van het gewelf aan vocht heeft bloot gestaan. Deze gebreken hebben ertoe geleid dat het gewelf van de hoofdgang geheel is ingestort en dat dat van de dwarsvleugel in deplorabele toestand verkeert (afb. 26).

A. F. E. Kipp/C. J. M. Rampart

3. Achter de Dom 13

Zie Trans 6-16.

4. Bemuurde Weerd O.Z. 23

Een telefoontje van de heer W. van Zijl over een vondst van haardstenen voerde naar een pand in verbouwing, waarin bij het ontleisteren van de noordwand een omstreeks 1600 aangelegde stookplaats tevoorschijn was gekomen.

Behalve dat dit een bijzondere vondst was (in dubbel opzicht, naar straks zal blijken), waren er meer verschijnselen in dit diepe huis die de aandacht trokken. De meest opvallende daarvan waren twee 180 cm brede rondboog-openingen in de noord- en in de zuid-

Afb. 27 Bemuurde Weerd OZ 23. De in de noordwand aangetroffen rondboog-opening.

muur, resp. 240 cm en 230 cm hoog, en behorend bij het als oudst herkenbare metselwerk (afb. 27 en 28). Daarnaast toonde hetzelfde metselwerk resten van een drietal segmentbogen in die zijgevels (een deel van de zuidmuur kon niet onderzocht worden). Op grond van het baksteenformaat (28 à 29,5 x 15 x 7,5 cm, 10 lagen: 87 cm), de aard van de gebruikte specie en de wijze van metselen, kan vastgesteld worden dat de oudste fase minstens teruggaat tot het midden van de 14e eeuw. Mogelijk stond het gebouw er al toen vóór 1340 de Weerd ommuurd werd.

De zijgevels zijn op de beganegrond, waar zij bijna een halve meter dik zijn, als kistwerk gemetseld: twee halfsteens gemetselde schillen, waaruit frequent maar onregelmatig een steen dwars naar binnen steekt; de ruimte tussen deze getande lagen was met mortel en puin, waaronder dat van tufsteen, opgevuld (afb. 29e).

Hoewel er geen gelegenheid was in detail bouwsporen op te zoeken (er werd in hoog tempo gebouwd),

kon vastgesteld worden dat het gebouw in zijn oudste vorm één bouwlaag hoog was geweest en een stenen voor- en achtergevel heeft gehad, die even zwaar waren als de zijmuren. Over de oudste balklaag (en zeker over de oudste kap) was uit het vaak verstoorde metselwerk niets meer af te leiden, of het moeten twee balkgaten zijn - links in de noordmuur - van ca 18 x 13 cm, met een tussenruimte van 75 cm, die òf als steigergaten beschouwd moeten worden, òf als gaten voor consoles van een randbalk. Opmerkelijk was wel dat het metselwerk ter hoogte van de onderkant van deze gaten een dubbele voeg van dezelfde specie vertoonde: een pauze in het metselen, waarbij het metselwerk onder de voeg kon uitharden (afb. 29b).

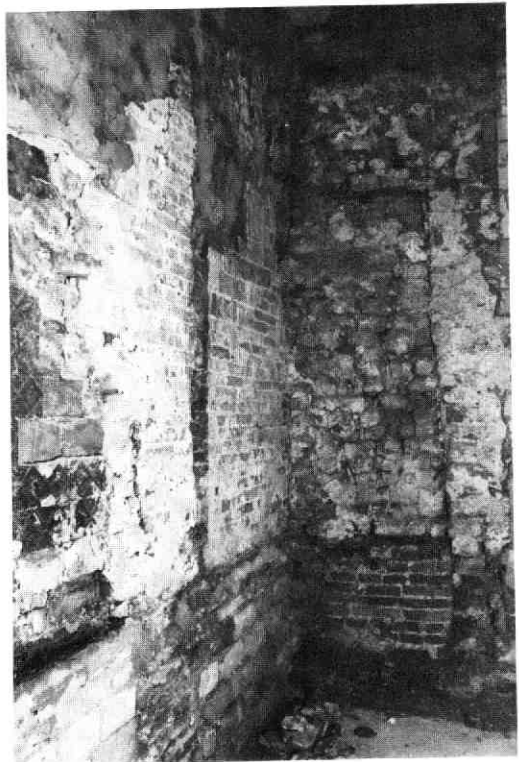
De functie van de rondboogopeningen is niet onmiddellijk duidelijk, hoewel ze er als echte poortdoorgangen uitzien, de noordelijke zelfs met afgeschuinde boog en hoeken. Sporen van de ophanging van deuren waren hier (meer) vast te stellen.

Indien de openingen als poort te gebruiken waren, zou het huis geheel of grotendeels vrijgestaan moeten hebben; zo niet, dan moeten het nissen geweest zijn, waarvan de bedoeling onduidelijk blijft. Opvallend is dat in de noordelijke „poort“ een venster(?) - opening uitgespaard was.

Even intrigerend zijn de resten van twee segmentbogen in de noordmuur en de tegen de achtergevel oplopende halve segmentboog in de zuidmuur. Juist op deze plaatsen is het oorspronkelijke metselwerk grotendeels verdwenen door de aanleg van muurkasten, of door latere invullingen aan het oog onttrokken, zodat iedere verklaring een waagstuk blijft.

In het hart van de noordmuur bevindt zich het dichtgemetselde restant van een grote haard. De verstoring van de links ervan aanwezige segmentboogrest wijst erop dat de haard wel in vroeg stadium, maar niet tijdens de bouw is aangelegd.

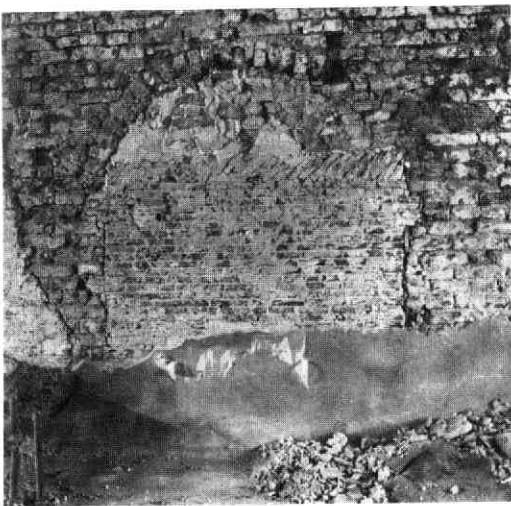
Samenvattend kan gesteld worden dat er sprake is

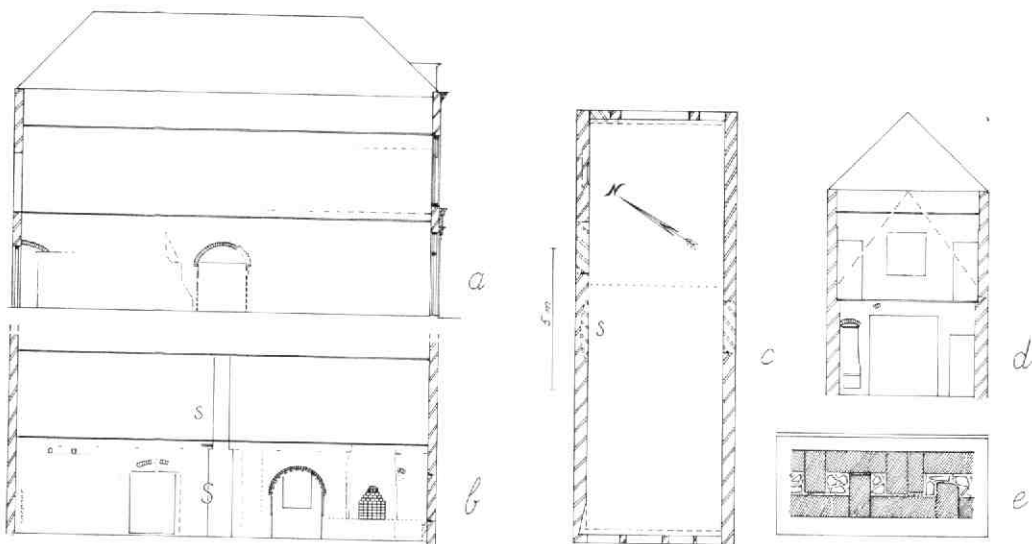
Afb. 29 Bemuurde Weerd OZ 23. De hoek van de noordwand en de achtergevel op de beganegrond met de dichtgemetselde (secret)ingang en - links nog net zichtbaar - de stookplaats.

van een vroeg stenen huis dat mogelijk vrij stond en dat waarschijnlijk pas later (toen de bebouwing langs de gegraven Vecht aaneengesloten werd?) een woonfunctie kreeg, maar dat eerst als werkplaats of als (handels of agrarische) opslagplaats dienst deed. Vermoedelijk in de eerste helft van de 16e eeuw is het huis met een verdieping verhoogd, met blinde zijmuren en een stookplaats boven die van de beganegrond. Ook de voor- en achtergevel zijn toen vernieuwd, toen „slechts“ 30 cm dik. Wat nu nog rest van de achtergevel op de beganegrond bevat een fragment van een vensterboog en een smalle, dichtgemetselde doorgang tegen de noordmuur, ook met een boog. Omdat zich hierachter een beerput bevindt, is het mogelijk dat het hier een doorgang naar een secreet betreft (afb. 29).

Waarschijnlijk is in dezelfde tijd een achterkamer op de beganegrond afgescheiden, met een stookplaats tegen de noordmuur. Het is in deze stookplaats dat de haardstenen aangetroffen zijn, die als complete partij (hoewel met beschadigingen) bewaard gebleven zijn (afb. 31a). Deze haardpartij werd omstreeks 1600 aangebracht toen onder de achterkamer een kelder (gedekt met een balklaag) werd gemaakt. In de loop van de 17e eeuw brandde het huis uit, getuige de brandsporen in de achtergevel: de latei en de bij de

Afb. 28 Bemuurde Weerd OZ 23. De in de zuidwand gevonden rondboog-opening.

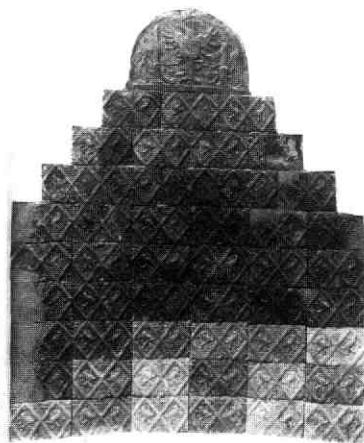

Afb. 30 Bemuurde Weerd OZ 23. Aanzichten, plattegrond en doorsneden. Tek. B. J. M. Klück. a: langsdoorsnede met de zuidwand. b: de noordwand. c: plattegrond van de beganegrond. d: doorsnede met de achtergevel, waarin de kap van het oorspronkelijke huis is aangegeven. e: detail van de noordmuur met zgn. kistwerk.

aanleg van de kelder verhoogde drempel van de (secreet)doorgang waren gedeeltelijk verkoold. Bij de daarop volgende herstelling werd de schoorsteen verplaatst en de oude haardnis dichtgemetseld, waardoor de haardstenen behouden bleven.

De haardstenen (ca 15,5 x 10 x 6 cm) zijn in zes rijen van zes stenen gemetseld met daarop drie lagen van resp. vijf, vier en drie stenen; bovenop bevindt zich een halfronde deksteen van 35 x 24,3 x 6 cm. De kleine stenen zijn versierd met een in een vorm uitgedrukt

reliëf van klimmende leeuwen in ruiten, de deksteen met een tweekoppige adelaar met keizerskroon, tussen twee zuilen (van Hercules) en geflankeerd door leeuwen. Een spreukband draagt de letters WS - SVI. Een jaartal ontbreekt helaas. De stenen vertoonden sporen van een rode verfstof die aangebracht was na een periode van gebruik. Omdat een dergelijke vondst maar weinig gedaan wordt en omder de voorzitter van de Islamitische Gemeenschap, die het pand tot gebedsruimte verbouwde, voorstelde de haardste-

a

b

c

Afb. 31 Bemuurde Weerd OZ 23. De stookplaats. a: de stookplaats met haardstenen zoals hij aangetroffen werd. b: de gerestaureerde haardstenen worden door J. van Kreuningen teruggeplaatst (foto B. J. M. Klück). c: de gerestaureerde stookplaats met haardstenen.

Afb. 32 Bemuurde Weerd OZ 23. De achter de stookwand gevonden haardstenen uit het tweede kwart van de 16e eeuw. Onderste rij midden: de evangelist Mattheus met de engel en de evangelist Johannes met de adelaar, die inktpot en pennekoker draagt. Daarnaast en in de rijen daarboven: vijf scènes uit de geschiedenis van Suzanna. De bovenste scène komt op vier stenen voor.

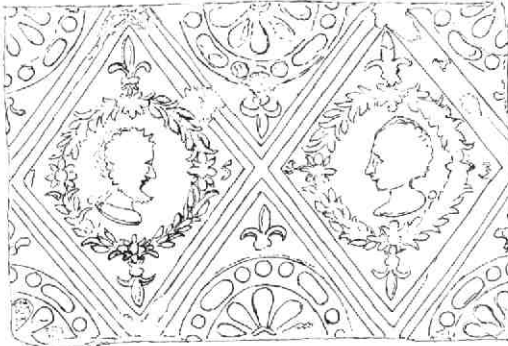

nen in het zicht te laten, werd besloten tot restauratie over te gaan. Al snel bleek dat de stenen daarvoor uit de muur genomen moesten worden: vele hadden de samenstelling van „bladerdeeg-baksel“ dat alleen op zijn plaats bleef door de boogspanning van de voorvlakken.

Het naadloos lijmen van de brokken, het verwijderen van specie en roetteer en het maken van mallen en afgietsels ter vervanging van te zwaar beschadigde stenen, was een specialistisch werk dat vaardig werd uitgevoerd door de restaurateur Erik Tjebbes. Toen dat werk tot een goed einde gebracht was, werden de

stenen van een oudere soort te bevinden. Na zorgvuldige reiniging door Tj. Pot bleken deze stenen artistiek van hoge kwaliteit te zijn. Zij tonen in reliëf zeven verschillende voorstellingen: twee evangelisten en vijf scènes van de geschiedenis van Suzanna uit het dertiende - apocriefe - hoofdstuk van het boek Daniël (afb. 32). De stenen zijn omstreeks 1540, vermoedelijk te Antwerpen, vervaardigd van een zeer fijne, roodbakende klei, die niet alleen voor scherpe contouren zorgde, maar die zelfs de nerf van het voor het blok gebruikte hout toont; het is waarschijnlijk essehout geweest. Ook op deze stenen (14,3 x 10,7 x 6 cm) werd rode verf aangetroffen: kennelijk werd het na het stookseizoen de kleur opgehaald.

Enkele jaren geleden werd in Bemuurde Weerd O.Z. 22 een sterk beschadigde haardsteenpartij daterend uit 1593 gevonden. Een gaaf exemplaar werd bewaard door de firma Vocking (afb. 33). Ook deze steen vertoont sporen van rode verf. Deze haard bezat eveneens een halfronde deksteen, waarvan de voorstelling echter geheel verdwenen was. De stookplaats in 22 (het buurpand van 23) bevond zich net als bij 23 achter in de noordmuur en ook hij behoorde bij een verhoogde achterkamer. B. J. M. Klück

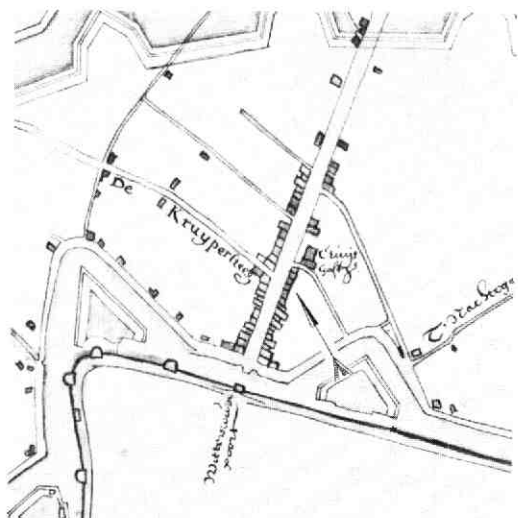
Afb. 33 Bemuurde Weerd OZ 23. Haardsteen met jaartal 1593 afkomstig uit een in de noordwand van Bemuurde Weerd OZ 22 aangetroffen stookplaats. Tek. B. J. M. Klück.

stenen weer herplaatst (afb. 31b, c). Het metselwerk dat de achterwand van de nis vormde, bleek als drager te bouwvallig. Bij verwijdering daarvan deed zich een grote verrassing voor: in het puin waarmee de achterwand gemetseld was, bleken zich tien haard-

5. Biltstraat 57-59

Een brand kan soms, als de laatste rook is verwaaid, een nieuw licht doen schijnen op de bouwgeschiedenis van een huis. Dat was het geval bij een modern ogende dierenwinkel (57) en een laat 19e-eeuws café (59) aan de zuidzijde van de Biltstraat. In de geblakerde gemeenschappelijke muren werden de resten zichtbaar van een kopgevel en van twee binnenmuren die toebehoord hebben aan een rijtje van vier kamerwoningen, waarvan de oostgevel grensde aan de Gasthuisstraat (afb. 34).

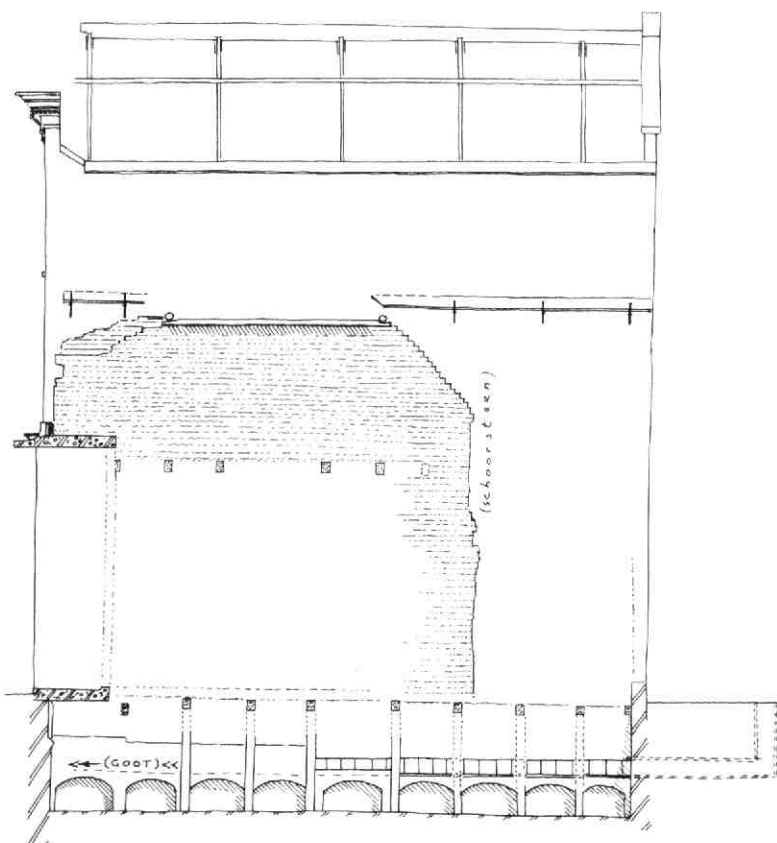
Alle drie muren waren met leem gemetseld, met uitzondering van de vlechtingen van de bewaard geble-

Afb. 34 Biltstraat 57-59. Detail van een kaart van G. Ruijsch uit 1666 met een ontwerp voor een omwalling van de stad in ovale vorm (GAU TA Da 1. 10). Vanaf de Wittevrouwenpoort is de bebouwing langs de Biltstraat zichtbaar, waaronder de vier kameren tegenover het Cruijs Gasthujs (bij pijl). Het noorden is links.

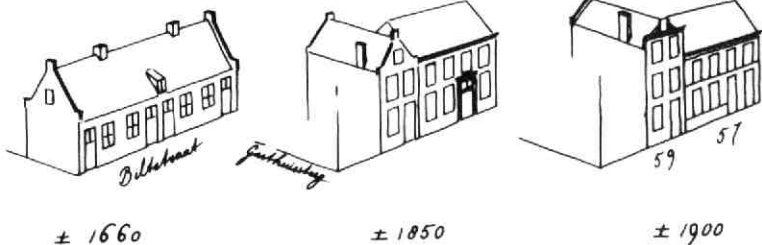

Afb. 35 Biltstraat 57-59. De na de brand vrijgekomen 17e-eeuwse eindgevel in de westmuur van Biltstraat 57.

Afb. 36 Biltstraat 57-59. De gemeenschappelijke muur van beide huizen. Tek. B. J. M. Klück. Boven een tussenmuur van de 17e-eeuwse kameren is het boeiboord van de tweede fase van 59 (ca. 1800) zichtbaar. In de kelder de waterafvoer op troggewelfjes uit 1861.

Afb. 37 Biltstraat
57-59. Vogelvluchttekening van de ontwikkeling van de bebouwing ter plaatse van 57-59 (-61).
Tek. B. J. M. Klück.

ven kopgevel aan de westzijde (afb. 35). Bij de bouw is uitsluitend gebruik gemaakt van sloopstenen: moppen, vroeg en midden 17e-eeuwse steen; de laatste steensoort had het formaat 23,5 x 4,5 cm; 10 lagen 56,6 cm en kwam alleen voor in de muur tussen 59 en 61. De beganegrond-balklaag van 59 bestond tot de oorspronkelijke diepte van het huis uit grenen balken met zware kraalprofielen, waarbij de resten hoorden van brede vloerdelen met eiken veren. Deze 18e-eeuwse balklaag, evenwijdig lopend met de oorspronkelijke nokrichting, hoort waarschijnlijk bij de eerste wijziging van de oude opzet.

De middelste, halfsteens tussenmuur is slechts tot vlieringhoogte gemetseld en eindigt met een stroomlaag tegen de ruw behakte spar waarop nog resten van dunne (\varnothing 8 cm) rondhouten gordinkjes vastgespijkerd zaten (afb. 36). Uit deze constructie valt af te leiden dat per huisje één spant aanwezig was.

Aan de straatzijde was deze tussenmuur buiten het oorspronkelijke dakvlak doorgemetseld als scheidingswandje van een gedeelde dakkapel. De twee buitenste huisjes zullen op zolder licht gekregen hebben via venstertjes in de kopgevel (het dak van de buuren aan de westzijde moet dan haaks op de voorgevel hebben gestaan) (afb. 37).

Latere kelderaanleg maakte het doen van archeologische waarnemingen onmogelijk, maar er is voldoende informatie om vast te kunnen stellen dat, waarschijnlijk in de tweede helft van de 17e eeuw, ter plaatse een rijtje woningen is neergezet met een zodanige zuinigheid dat men zich kan afvragen of buiten de singels andere bouwnormen golden dan in de stad zelf. In de 19e eeuw, en vooral na de sloop van de Wittevrouwenpoort in 1858, komt er voor de Biltstraat een accentverschuiving van landelijke straatweg naar stedelijk uitbreidingsgebied. Dit weerspiegelt zich in de veranderingen die de vier armetierige kameren ondergaan: 59 wordt met 2,50 m verlengd en krijgt een verdieping; nog vóór het einde van de eeuw wordt de kap gewijzigd tot een bewoonbare zolderverdieping. Iets bescheidener is de ontwikkeling op de hoek van de Gasthuissteeg (61), terwijl de twee westelijke huisjes in de eerste helft van de 19e eeuw vervangen worden door een dwarshuis van dezelfde diepte (57) eveneens met een verdieping en met een flinke tuin. Niet dat het dan met de woningbouw voor minvermogens beter gaat: de Gasthuissteeg wordt (na de sloop van het H. Kruisgasthuis in 1835 was daar een groot open terrein ontstaan) met de bijbehorende bin- nenterreinen steeds voller bebouwd met minimale

woningen waar in 1859 de cholera een hoge tol komt eisen. In 1861 wordt 57 gesplitst in een boven- en benedenwoning, welke laatste uiteindelijk winkel wordt wanneer ook de nering aan de Biltstraat sterker wordt met het uitbreiden van woonwijken als Wittevrouwen.

Uit 1861 bleef in de kelder een hemelwaterafvoer van geglazuurde plavuizen op gemetselde bogen, als een mini-aqueduct, bewaard (afb. 36).

B. J. M. Klück

6. Domplein

In de noordwesthoek van het Domplein werden in oktober oude benzinetanks verwijderd en nieuwe geplaatst. Daarbij werd de archeologen een zeer kortstondige blik in het verleden gegund. Voordat de diverse profielen geschaafd konden worden, breste het oostprofiel zodanig in dat het doen van waarnemingen onmogelijk en bovendien gevaarlijk werd. Onderin de kuil kon evenwel eenromeins niveau worden waargenomen, waarboven zich vuile ophogingsgrond bevond. Dateringen van deze lagen werden niet verkregen.

Een tweede gat ging veel minder diep en leverde, hoewel de profielen getekend zijn, niets op. Hetromeins niveau werd niet bereikt.

H. L. de Groot

7. Domplein, Domkerk

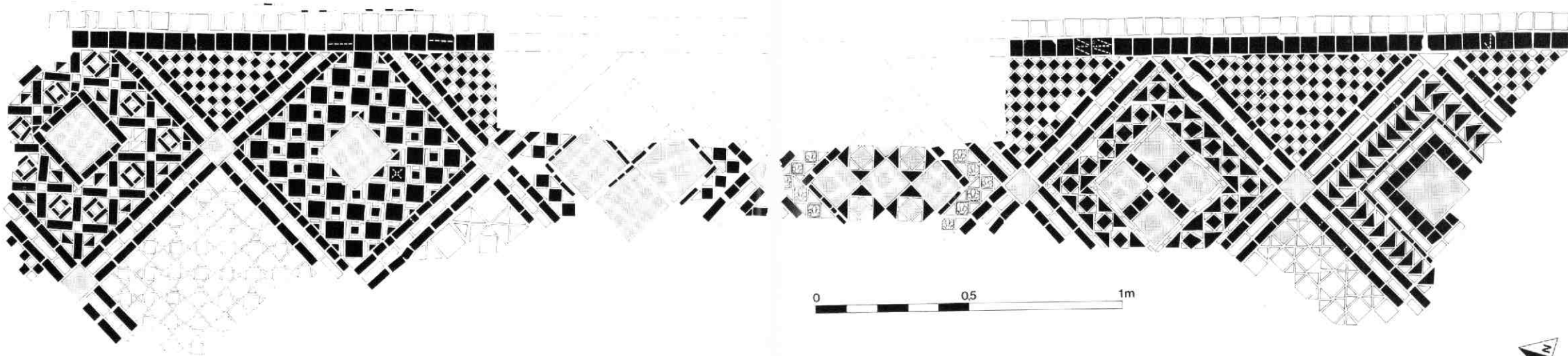
In het begin van de jaren 20 werd in de Domkerk een fragment van een tegelvloer aangetroffen aan de westzijde van de koortrede. De vondst werd in 1922 door W. C. de Haan vastgelegd op een tekening, die gepubliceerd is door Haslinghuis en Peeters (zie LIT). De tekening geeft weinig details.

Bij de huidige restauratie van de Domkerk kwam het fragment, dat in een verdiept gedeelte in situ bewaard was gebleven, opnieuw aan het licht. Deze gelegenheid werd aangegrepen om de vloer nogmaals zorgvuldig te tekenen (afb. 38) en te fotograferen (afb. 39), zowel in kleur als in zwart-wit. Pogingen worden ondernomen het vloerrestant enigszins zichtigbaar te houden, maar door zijn positie in de kerk is dat geen eenvoudige opgave.

Het fragment heeft deel uitgemaakt van een grotere

Afb. 39 Domplein. Domkerk. Fragment van de vroeg 14e-eeuwse tegelvloer ten westen van de koortrede gezien naar het oosten.

Afb. 38 Domplein. Domkerk. Fragment van de vroeg 14e-eeuwse tegelvloer ten westen van de koortrede. Tek. A. A. van Berkel. De witgelaten tegeltjes zijn overdekt met een witte slijblaag en loodglazuur en geel van kleur. De zwart aangegeven tegeltjes hebben een zeer donker zwart/bruin loodglazuur. De gestippelde exemplaren zijn rood (met in slijb opgebrachte gele fleur-de-lis). De gerasterde tegels zijn de met tinglazuur bedekte en van tekening voorziene exemplaren.

vloer, waarvan her en der bij restauraties en opgravingen in de eerste helft van deze eeuw stukken gevonden en vastgelegd zijn. Een tableau, samengesteld uit een deel van deze vondsten, wordt in het Centraal Museum bewaard (Cat. Hist. Mus. nr 1206 en afb. 14).

De vloer behoort tot een type dat in de eerste helft van de 14e eeuw in Utrecht tamelijk veel voorkomt en waarvan de productie plaats vond langs de Vecht ten noorden van de stad (zie Kroniek 1978-1979-1980, MBOU 1981-3, 53-57). De vloer in de Domkerk be-

hoort tot een vermoedelijk duurder soort, die tegels bedekt met tinglazuur en afbeeldingen bevat (afb. 40 en 41). Ook deze bijzondere tegels werden ten noorden van de oude stad gemaakt (Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 31). Vergelijkbare vloeren hebben gelegen in het klooster Mariendael, in de Paulusabdij, in de Pieterskerk en in het huis Janskerkhof 16. Deze laatste vloer is door De Geer van Oudegein (Het oude Trecht, 30-31) op ondeugdelijke gronden gedateerd in 1378. Resten van vloeren van hetzelfde type, maar zonder tegels met tinglazuur zijn gevonden in het Johanniter

klooster op het Vredenburg, in de Dekenskapel van de Pieterskerk, in het koor van de Janskerk, in Hamburgerstraat 25, Domstraat 6, Oude Gracht 114 (Drakenburg) en bij de opgraving aan de Hekelsteeg (huis Rozendaal); ook Wed 5/7 moet een dergelijke vloer gehad hebben, gezien de grote hoeveelheid losse tegeltjes die daar bij de restauratie gevonden zijn. Opvallend is dat nergens in Utrecht cirkelvormige patronen zijn aangetroffen, zoals die voorkwamen in verwante vloeren uit de kerk van Heukelum en Dokkum. De situering van de vloer in de Domkerk maakt het ze-

ker dat hij gelegen heeft in de romaanse Dom. Een rijtje rechtop staande tegeltjes aan de oostzijde van het fragment wijst op een verdwenen, betegelde optrede. Afgezien van externe dateringen maken niet nader gespecificeerde vondsten van vloerresten bestaande uit kleine tegeltjes in de noorder zijbeuk van het koor van de Dom (Haslinghuis en Peeters, fig 21) een datering van de nu beschreven vloer in de eerste helft van de 14e eeuw goed mogelijk. Het hergevonden fragment bestaat uit tien (soms kleine gedeelten van) ruiten van 64 cm en uit vijf (ge-

Afb. 40 Domplein. Domkerk. Tegels met tinglazuur en met slibversiering. Foto F. Kneefel. Onder: rode tegeltjes met gele fleur-de-lis in slib. Midden: tegel met tinglazuur en een manskop. Boven: tegel met tinglazuur en een klimmende leeuw.

Afb. 41 Domplein. Domkerk. Tegel met tinglazuur en een fabeldier. Foto F. Kneefel.

deelten van) halve ruiten. Geen van de ruiten is gelijk wat zijn invulling betreft, terwijl die bij de halve ruiten in feite identiek is. Het leggen van de vloer lijkt vanuit het westen te hebben plaats gevonden (en in ieder geval niet vanuit de koortrede), want de ruiten raken naar het noorden toe steeds verder afgeknot, terwijl de halve ruiten in die richting steeds kleiner worden. Dit verschijnsel wijst eens te meer op de aanwezigheid van de vloer in het schip (waarschijnlijk nog de kruising) van de romaanse Dom, die pas in de tweede

half van de 15e eeuw verdwijnt bij de bouw van de transepten en de viering van de gotische Dom.

Omdat de vloer sterk gesleten is, was het niet altijd meer mogelijk de kleur van het glazuur of van de sliblaag op de tegels vast te stellen. Wegens gebrek aan die gegevens zijn de onderste drie ruiten op de tekening van afb. 38 ongevuld gelaten.

De overige ruiten hebben tegels in drie kleuren: geel (wit op de tekening), zwart (zwart op de tekening), rood (alleen bij de tegeltjes met een fleur-de-lis in gele slib) en wit met een wat groenig waas (de tegels met tinglazuur en geschilderde voorstellingen; op de tekening gerasterd).

De afbeeldingen op de tegels met tinglazuur zijn nog maar in enkele gevallen herkenbaar: een man met een knobbelneus (afb. 40), een klimmende leeuw (afb. 40) en een fabeldier (afb. 41).

LIT: E. J. Haslinghuis en C. J. A. C. Peeters, De Dom van Utrecht. De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Dl. II: De Provincie Utrecht. Eerste stuk: de Gemeente Utrecht, tweede aflevering. 's-Gravenhage 1965.

Centraal Museum Utrecht. Catalogus van het Historisch Museum der Stad. Utrecht 1928.

J. J. de Geer van Oudegein, Het oude Trecht als oorsprong der stad Utrecht. Utrecht 1875.

T. J. Hoekstra

8. Dorstige Harthof e.o.

Tussen de Oude Gracht, Dorstige Hartsteeg, Lange Nieuwstraat en Korte Smeestraat bevindt zich een gebied dat pas ongeveer 140 jaar de naam Dorstige Harthof draagt. Deze hof is na de sloop van de R.K. Onze Lieve Vrouwe (schuil) kerk omstreeks 1843 ontstaan. Er zijn daar toen „twee rijen fraai getimmerde huizen opgerezen“ (Van der Monde I, 317).

Toen op 17 oktober de opgraving begon, werd verwacht dat, behalve resten van deze „hof“, ook sporen van de „kerk“ in het zicht zouden komen. Daarnaast was de aandacht gericht op een mogelijke verklaring voor het achterover hellen van een aantal huizen aan de noordzijde van de Korte Smeestraat. Er is wel eens verondersteld dat onder of nabij deze straat een oude stadsomwalling aanwezig geweest zou zijn, waardoor de ongelijke zetting zou zijn ontstaan. Zie hierover ook onder Korte Smeestraat 2-6 in deze Kroniek.

Wederom is slechts daar gegraven waar de bouwactiviteiten het bodemarchief zouden verstoren (afb. 42). Het gedeelte langs de Korte Smeestraat kon niet volledig worden onderzocht. Zo kon in verband met rioolaanleg het midden van het grote stuk aan de Korte Smeestraat slechts tot geringe diepte worden ontgraven. Het hele onderzoek duurde van 17 oktober tot en met 15 december.

Grondopbouw

De meeste duidelijkheid over de aard van de diepere

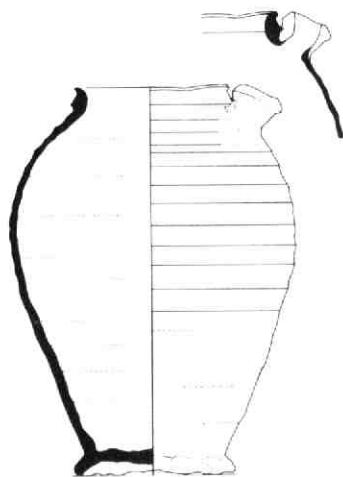

Afb. 42 Dorstige Harthof e.o. Situatie van het terrein, waarop de opgegraven gedeelten zijn aangegeven. Tek. W. van Deemter. De tot volle diepte onderzocht te delen zijn gerasterd, de partieel ontgraven delen gearceerd.

grondlagen werd verkregen bij het onderzoek aan de Korte Smeestraat.

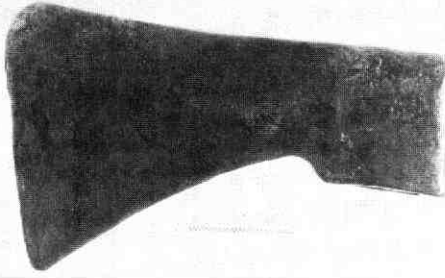
Op een natuurlijk zandpakket van onbekende dikte was klei afgezet. Dit kleipakket reikte tot een hoogte van 1,40 m + NAP. Wanneer deze klei afgezet is weten we niet, omdat er geen vondsten gedaan zijn die hierover informatie konden geven. De klei werd afgedekt door een duidelijk herkenbaar vegetatie-niveau dat uit de 12e eeuw stamt. Door dat vegetatie-niveau heen is in die tijd een slootje gegraven tot in de eronder liggende klei. Plaats en richting van deze sloot doen vermoeden dat het hier een oude grens tussen twee op de Oude Gracht georiënteerde percelen betreft: hij ligt nl. vrijwel evenwijdig aan de Korte Smeestraat en op ongeveer 5 m afstand daarvan. De breedte van de sloot bedroeg 0.80 m. Hij was alleen aan de noordzijde beschoeid, deels met vlechtwerk, deels met een zwakke palissade. Loodrecht hierop werden gedeelten van andere slootjes gevonden.

In Kroniek 1982 (MBOU 1983-3, 72-74) beschreef Kipp een aantal panden in de Korte Smeestraat. Hij stelde vast dat, op één uitzondering na, de oorspronkelijke perceelsdiepte aan de noordzijde van de straat slechts 5 m bedroeg, gelijk aan de breedte van het perceel van Oude Gracht 302. Dit is in overeenstemming met de gegevens van het archiefonderzoek door M. W. J. de Bruijn, dat uitwees dat er in 1383 één doorlopend perceel van de Oude Gracht tot aan de Lange Nieuwstraat bestond „streckende van voer

Afb.43 Dorstige Harthof e.o. Protosteengoed tuikan. Tek. T. ter Burg. Rijnlants. Datering: eerste helft 13e eeuw. Hoogte 21,5 cm.

van der graften tot an der Nywer Straten toe". Van der Monde vermeldt (I, 308) dat de Korte Smeestraat tussen 1314 en 1380 aangelegd is en behalve Korte ook Nieuwe Smeesteeg genoemd wordt. Van een oude stadsomwalling ter plaatse kan dan ook geen sprake

Afb. 44 Dorstige Harthof e.o. Huishoudbijl uit de 14e eeuw. Foto P. C. van Hout. Lengte van de snede 12,5 cm.

ke zijn. Het verzakken van de achtergevels van de huizen zal dus eerder te wijten zijn aan het feit dat zij op de plaats van de scheidingsloot van het lange perceel staan.

Op enkele plaatsen kon worden geconstateerd dat zich op het vegetatie-niveau een dun pakketje klei bevond, dat vermoedelijk van natuurlijke oorsprong was. Het moet jonger zijn dan het 12e-eeuwse vegetatieniveau en ouder dan het laat 12e- vroeg 13e-eeuwse ophogingspakket dat erop lag. Dit op zo veel plaatsen in Utrecht gevonden ophogingspakket werd gedateerd door fragmenten van andenne, pingsdorp en paffrath aardewerk, terwijl er zich ook veel kogelpotscherven in bevonden. Uit een kuil die in deze ophogingslaag was gegraven, kwam de bijzondere proto-steengoed tuitpot van afb. 43 tevoorschijn, die in de eerste helft van de 13e eeuw gedateerd kan worden.

De toenemende intensiteit van de bewoning vanaf deze periode wordt weerspiegeld in het grote aantal kuilen dat in de loop der tijden in deze ophoging is gegraven. Behalve de gebruikelijke resten van aardewerk en botten, bevatte een aantal kuilen - uit diverse perioden - ijzerslakken en resten steenkool. Uit een dergelijke kuil - ook aan de hand van het aardewerk te dateren in de 14e eeuw - kwam een zgn. huishoudbijl uit die periode tevoorschijn (det. K. Vlierman) (afb. 44). De als oudste te dateren ijzerslakken komen uit de dichtgegooide sloot; zij moeten dus uit de 12e eeuw stammen. Hoewel er geen sporen van ovens of smederijen zijn gevonden, duidt de grote hoeveelheid sintels en slakken op de nabijheid van smederijen en/of ijzersmelterijen.

Om te weten welke planten er in de 12e eeuw groeiden in het door de slootjes doorsneden gebied werd een aantal pollenmonsters uit het vegetatie-niveau genomen. Door het vaststellen van de planten waarvan de stuifmeelkorrels (het pollen) in de monsters afkomstig zijn en de getalsverhoudingen tussen de verschillende soorten, kan soms een beeld van de vegetatie ter plaatse van het nemen van het monster verkregen worden.

L. M. van den Brink was in staat reeds zeer kort na het beëindigen van de opgraving de resultaten van haar onderzoek van de pollenmonsters te presenteren (afb. 45). Het voorkomen van Fijnspar (*Picea*) doet de

vraag rijzen of de gevonden stuifmeelkorrels de vegetatie ter plaatse weerspiegelen; de fijnspar kwam in Nederland niet voor. Mogelijk zijn de stuifmeelkorrels met de Rijn meegevoerd, maar stammen van deze boom zijn zeker ook gebruikt als constructiehout voor bijv. balklagen van gebouwen. In de aanwezigheid van vochtminnende plantesoorten als veenmos, paardestaart en moerasspirea mogen we wellicht een aanwijzing zien voor een vochtig milieu. Opvallend is het vrijwel ontbreken van granen. Daarentegen zijn grassen ruim vertegenwoordigd. Het is daarom het meest waarschijnlijk dat we met een (vochtig) weideachtig gebied te doen hebben, waarin ook soorten als ganzevoet-achtigen, zuring en smalbladige weegbree goed passen. Echt zeker kunnen we er - zoals gezegd - niet van zijn in verband met de mogelijke aanvoer van vreemde stuifmeelkorrels door middel van water.

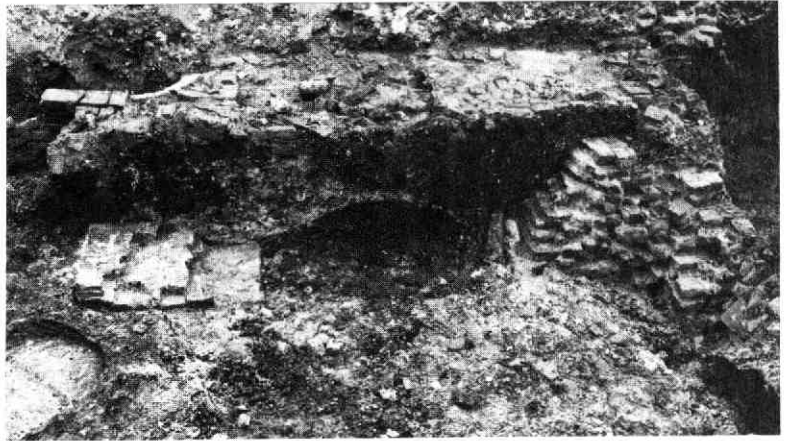
Bebouwing

In alle onderzochte delen zijn funderingsresten aangetroffen. Opvallend daarbij is dat aan de Dorstige Hart-

Soorten	Aantallen
Bomen:	
<i>Alnus</i> (els)	22
<i>Betula</i> (berk)	5
<i>Corylus</i> (hazelaar)	3
<i>Salix</i> (wilg)	1
<i>Carpinus</i> (haagbeuk)	1
<i>Fraxinus</i> (es)	2
<i>Quercus</i> (eik)	15
<i>Tilia</i> (linde)	1
<i>Picea</i> (fijnspar)	7
<i>Pinus</i> (den)	4
<i>Viburnum</i> (gelderse roos)	2
<i>Juglans</i> (walnoot)	3
Kruiden van de droge grond:	
<i>Chenopodiaceae</i> (ganzevoetachtigen)	4
<i>Rumex</i> (zuring)	1
<i>Plantago lanceolata</i> (smalbladige weegbree)	2
<i>Compositae</i> (buisbloemigen)	13
<i>Compositae</i> (lintbloemigen)	13
<i>Vicia cracca</i> (vogelwikke)	1
<i>Onobrychis spec.</i>	1
<i>Cerealia</i> (granen)	2
Kruiden van de vochtige grond:	
<i>Poaceae</i> (grassen)	200
<i>Cyperaceae</i> (cypergrassen)	34
<i>Sphagnum</i> (veenmos)	13
<i>Dryopteris</i> (niervaren)	24
<i>Equisetum</i> (paardestaart)	1
<i>Polypodium</i> (eikvaren)	1
<i>Filipendula</i> (moerasspirea)	1
<i>Ranunculaceae</i> (boterbloemfamilie)	10
<i>Brassicaceae</i> (kruisbloemfamilie)	24
<i>Caryophyllaceae</i> (anjerfamilie)	3
<i>Galium spec.</i> (walstro)	3
<i>Liliaceae</i> (liliefamilie)	1
<i>Labiata</i> (lipbloemfamilie)	4
<i>Apiaceae</i> (schermbloemfamilie)	1

Afb. 45 Dorstige Harthof e.o. Pollen uit de 12e-eeuwse vegetatielaag. Determinatie L. M. van den Brink.

Afb. 46 *Dorstige Hart-hof e.o. Spaarboogfundering uit de 15e eeuw, gezien naar het westen. De poeren zijn nog gedeeltelijk bewaard gebleven, terwijl van de eigenlijke bogen slechts de afdrukken bewaard zijn (midden en rechtsvoor). Links op de achtergrond is nog juist beerput C zichtbaar.*

hof flinke kelders aanwezig waren, terwijl het terrein aan de Korte Smeestraat geen onderkelderde huizen heeft gehad.

Ook bij deze opgraving zijn geen sporen van oude houten bebouwing gevonden. De oudste resten van een huis bevonden zich aan de Korte Smeestraat ter plaatse van het voormalige nr 14. Het ging daarbij om de resten van een zgn. fundering op spaarbogen gebouwd in moppen en wat (secundair gebruikte) tufsteen. Allen de poeren waren nog overgebleven; een daartussen liggende boog was nog aantoonbaar door een „specie-afdruk“ in de grond (afb. 46). Van dit huis is slechts een klein deel teruggevonden. Opvallend daarbij was dat de zuid-westhoek van de spaarboogfundering zich 5 m achter de huidige rooilijn bevond, dus over de oude perceelsgrens heen. Een sloopvoor van het bovengenoemde punt naar de rooilijn van de straat doet vermoeden dat daar ooit een (ondieper) gefundeerd huis geweest is, mogelijk van hout of uitgevoerd in vakwerk. De bakstenen fundering valt met enige voorzichtigheid in de 15e eeuw te dateren (steenformaat 29 x 14 x 7 cm). Het is waarschijnlijk dat het huis op spaarbogen niet bij de bebouwing van de Korte Smeestraat heeft gehoord, maar bij die van de Oude Gracht 300. Het zou dan een (losstaand) gebouw op het achterterrein van dat huis zijn geweest. In de 17e eeuw worden ter plaatse van de Korte Smeestraat 14 slechts twee kameren vermeld. Dat is in overeenstemming met de schamele resten die er gevonden zijn.

Het grote terrein aan en op de eigenlijke Dorstige Harthof bevatte funderingen uit verschillende perioden. Zoals verwacht troffen we de funderingen aan van een deel van de huizen die kort na 1843 aan deze hof gebouwd werden. Ook de resten van één of twee kleinere huisjes aan de Dorstige Hartsteeg zijn in het zicht geweest. Maar het meest opvallend was wel dat zich twee zeer grote en vooral diep aangelegde kelders in dit terrein bevonden. Eén kelder lag in het zuidelijk deel van het terrein, de andere bevond zich op de plaats waar vóór 1843 de al genoemde (schuil)kerk lag. Aangenomen mag worden dat deze kerk van buiten niet als zodanig herkenbaar is ge-

weest, maar dat het een inwendig aangepast huis (of huizen) was. Het oudste vloerniveau van de kelder lag op 0,86 m +NAP en dateerde uit de late 15e of vroege 16e eeuw. Ten opzichte van het huidige maaiveld (3,90 m +NAP) was het een zeer diep aangelegde kelder. De kelderwand uit de bouwtijd (steenformaat 30 x 15 x 7,5 cm) was deels nog tot 1,50 m boven het vloerniveau bewaard. In deze muur zat een (dichtgezette) nis, waarvan de onderkant zich op vloerhoogte bevond; het zal dus geen kaarsnis geweest zijn. Nader onderzoek wees uit dat zich achter deze „nis“ - en dus buiten de kelder - een waterput bevond. Wellicht is er enig verband tussen beide verschijnselen. Er waren aanwijzingen dat de nis later door de oudste muur heen gehakt was.

Het eerstvolgende vloerniveau lag 1,00 m boven het oudste en stamde uit de late 16e eeuw. Deze vloer was nog maar gedeeltelijk bewaard gebleven. Opvallend was de aanwezigheid in de noordwesthoek van de kelder van een waterkeldertje. Dat behoorde niet tot de oudste fase; de binnenzijde ervan was afgewerkt met geglazuurde plavuizen in tras gemetseld. De directe nabijheid van huizen verhinderde een totaal onderzoek van deze kelder, zodat nogal wat vragen overgebleven zijn. Nadere bestudering van details zal misschien iets meer duidelijkheid opleveren over de samenhang tussen het galerijtje in het belendende pand Dorstige Hartsteeg 21 (zie het artikel van W. Thoomes in MBOU 1975-5, 36-38), de door ons gevonden funderingen en het gebouw van de voormalige schuilkerk.

Put C

Verhoudingsgewijs zijn op het terrein maar weinig beer- en waterputten aangetroffen. Bovendien waren ze in bijna alle gevallen van betrekkelijk jonge datum. Een van de oudste putten (put C) lag op het perceel Korte Smeestraat 14. Het grootste deel van de aarde-werkscherven dat uit deze put is geborgen, dateert uit de 17e eeuw. Onderin de put werd echter aardewerk aangetroffen dat uit de late 15e eeuw stamt. We mogen dan ook aannemen dat deze put zeker eenmaal vrij grondig is gelegeerd. Van de 15e-eeuwse

Soorten	Aantallen	Soorten	Aantallen
Cultuurgewassen:		Akkeronkruiden:	
<i>Malus domestica</i> (appel)	99	<i>Agrostemma githago</i> (bolderik)	veel +
<i>Pyrus communis</i> (peer)	13	<i>Centaurea cyanus</i> (korenbloem)	18
<i>Malus/Pyrus</i> (appel of peer)	4	<i>Scleranthus annuus</i> (éénjarige hardbloem)	2
<i>Prunus cerasus</i> (zure kers)	63	<i>Stellaria media</i> (vogelmuur)	1
<i>Prunus insititia</i> (kroosje)	12	<i>Spergula arvensis</i> (gewone spurrie)	6
<i>Morus nigra</i> (moerbei)	1	<i>Sinapis spec.</i> (mosterd)	1
<i>Humulus lupulus</i> (hop)	3	<i>Polygonum lapathifolium</i> (duizendknoop)	13
<i>Fagopyrum esculentum</i> (boekweit)	2	<i>Polygonum persicaria</i> (perzikkruid)	5
<i>Hordeum vulgare</i> (gerst)	3	<i>Polygonum aviculare</i> (varkensgras)	1
<i>Cannabis sativa</i> (hennep)	1	<i>Arnoseris minima</i> (korensla)	1
<i>Brassica nigra</i> (zwarte mosterd)	21	<i>Scandix Pecten-Veneris</i> (naaldekerfel)	1
<i>Anethum graveolens</i> (dille)	1		
<i>Vitis vinifera</i> (druif)	154	Overigen:	
<i>Ficus carica</i> (vijg)	295	<i>Erica spec.</i> (blaadje) (dopheide)	1
Verzamelgewassen:		<i>Atriplex spec.</i> (melde)	4
<i>Rubus fruticosus</i> (braam)	18	<i>Atropa bella-donna</i> (wolfskers)	1
<i>Rubus caesius</i> (dauwbraam)	13	<i>Prunella vulgaris</i> (gewone brunel)	1
<i>Vaccinium myrtillus</i> (blauwe bosbes)	1	<i>Myriophyllum verticillatum</i> (kransvederkruid)	1
<i>Fragaria vesca</i> (bosaardbei)	5	<i>Eleocharis palustris</i> (waterbies)	1
		<i>Sphagnum spec.</i> (stengels) (veenmos)	-

+ Zaden van de bolderik zijn niet compleet gevonden. Op grond van de fragmenten is het erg moeilijk een schatting van het (grote) aantal te maken.

Afb. 47 *Dorstige Harthof e.o.* Soorten en aantallen van de pitten en zaden afkomstig uit beerput C. Determinatie L. M. van den Brink.

beerlaag is een groot monster genomen dat door L. M. van den Brink op pitten en zaden werd onderzocht. Van het monster werd één deel (ca 0,5 l) na vermenging met water, gezeefd over zeven met maaswijdten van 2, 1, 0,5 en 0,25 mm. Omdat er relatief weinig grote zaden werden gevonden, is ook nog 5 l uitsluitend over de 2 mm-zeef gezeefd. Aangetroffen soorten en aantallen staan op afb. 47.

De vraag waarvoor planten gebruikt werden, is vaak moeilijk te beantwoorden. We zullen daarom volstaan met de meest aannemelijke verklaring, die echter niet als bewijs mag worden opgevat.

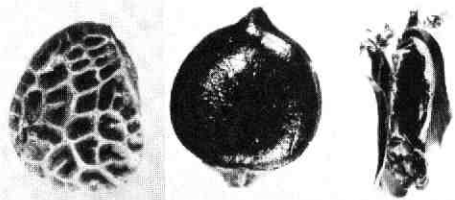
In de 15e eeuw werd rond Utrecht al veel fruit geteeld. Het is dan ook aan te nemen dat het merendeel van de appels, peren en kersen van locale of regionale herkomst zal zijn geweest. Ze zullen rauw gegeten zijn, maar ook verwerkt tot gelei of compote. Voor kroosjes, bramen (afb. 48a), bosbessen en aardbeien geldt hetzelfde. Van moerbeien is bekend dat er vooral in kloosters wijn van gemaakt werd. Gerst en boekweit kunnen tot brood of brei verwerkt zijn. Hop werd bij de bereiding van bier gebruikt, maar gezien de geringe hoeveelheid die gevonden is mogen we de aanwezigheid van een brouwerij ter plaatse wel uitsluiten. Hennepzaden werden tot olie vernalen en van de vezels van de planten werd textiel en touw gemaakt. Zwarte mosterd en herik zijn de basis van de in de middeleeuwen veel gebruikte mosterd. Dille was en is een bekend keukenkruid.

Van de vijg en de druif is de oorspronkelijke plaats van herkomst het mediterrane gebied, maar beide werden in de middeleeuwen ook wel in Nederland geteeld. Indien zij geïmporteerd zijn, zal dat zeker in gedroogde

vorm (voor druiven betekent dat dus: als rozijnen) geweest zijn.

De aanwezigheid van veel kleine fragmenten van de zaden van bolderik en korenbloem (afb. 48c) duidt erop dat de zaden van deze akkeronkruiden met het graan zijn meegemalen en op die manier in het voedsel terecht zijn gekomen. Wolfskers wordt vaak als medicinaal kruid genoemd. Misschien werd het - zoals nog steeds - als een middel gebruikt om de pupillen te vergroten.

Bij al het bovenstaande zijn we er vanuit gegaan dat de pitten en zaden planten vertegenwoordigen die op de een of andere manier gebruikt zijn. Het is natuurlijk

Afb. 48 *Dorstige Harthof e.o.* Enkele pitten en zaden uit beerput C. Foto J. H. F. Kerp. a: zaad van *Rubus* (braam); ware grootte ca 2,5 mm. b: zaad van *Polygonum lapathifolium* (duizendknoop); ware grootte ca 2 mm. Duizendknoop is een algemeen voorkomend onkruid. c: zaad van *Centaurea cyanus* (korenbloem); ware grootte ca 2 mm. Dit beschadigde zaad is met het graan meegemalen en het is het darmkanaal gepasseerd (zie tekst).

net zo goed mogelijk dat ze bij toeval in de put terecht zijn gekomen, bijvoorbeeld aan de zolen van schoenen die, omdat ze versleten waren, in de beerput geïmpregneerd zijn. Anderzijds moeten we bedenken dat het beeld van bijvoorbeeld de voedingsgewassen verre van volledig is, omdat blad- wortel- en knolgewassen geen enkel spoor in de beerput achterlaten. Tenslotte geven de op afb. 47 weergegeven aantallen een vertekend beeld, omdat niet iedere vrucht evenveel pitten heeft: een pruim heeft er maar één, een vijg daarentegen vele honderden. Dat levert problemen op bij het bepalen van de „algemeenheid“ van de verschillende soorten.

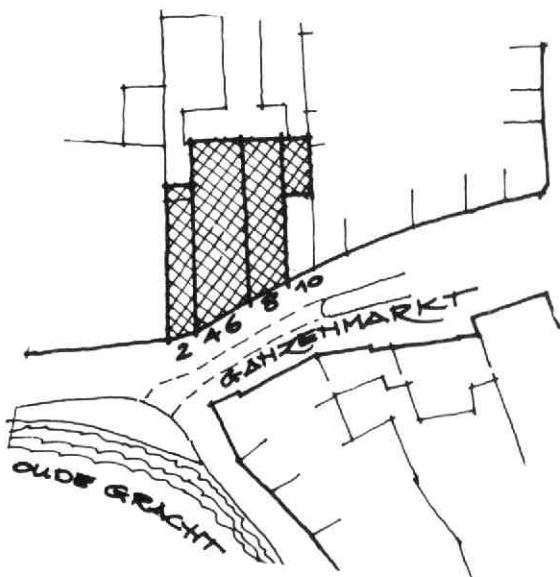
Uit de inhoud van één beerput mogen geen algemene conclusies voor de hele stad getrokken worden. Dat kan pas gebeuren (met alle bovengenoemde restricties) als een groot aantal putinhouden is onderzocht. Naar wij hopen zal dat in de komende jaren gebeuren. LIT: L. M. van den Brink, Zaden en vruchten uit Middeleeuws Utrecht. Een onderzoek naar zaden en vruchten uit middeleeuwse tonputten en beerputten en een aanvullend parasitologisch onderzoek. Typescript. Utrecht 1984.

M. W. J. de Bruijn, De noordzijde van de Korte Smeestraat, ca 1550-1650. Typescript. Utrecht 1984.

W. Thoomes, Restauratie Dorstige Hartsteeg 21. MBOU 1975-5, 36-38.

N. van der Monde, Beschrijving van de pleinen, straten, stegen. . . der stad Utrecht. 3 delen. Utrecht 1844-1845-1846.

L. M. van den Brink/H. L. de Groot

Afb. 49 Ganzenmarkt 2-8. Situatietekening. Tek. C. J. M. Rampart.

Van 8 resteren in feite nog slechts de kelder met tongewelf en de beide zijmuren uit de 13e eeuw, maar zij bevatten zeer veel sporen die een hele reeks constructieve en afwerkingsaspecten toonden.

De oorspronkelijke hoofdropzet van het huis is als volgt: de zijmuren en de voor- en achtergevel zijn 70 cm dik (tweesteens; steenformaat: 33 x 16 à 17 x 7 à 8 cm) en 12,50 m hoog. Bij het metselen is geen

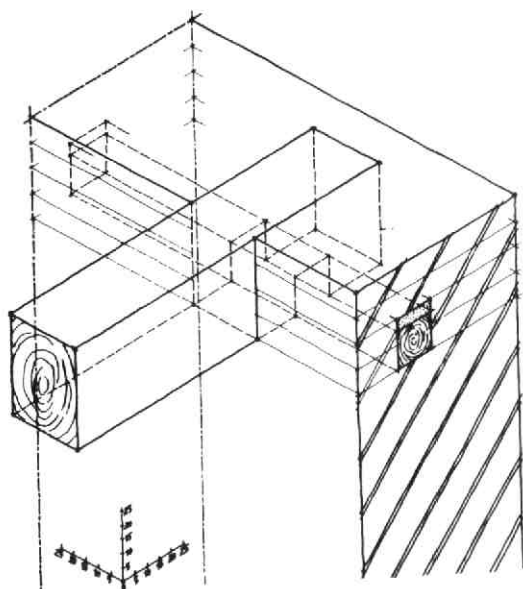
9. Emmalaan

Zie Museumlaan

10. Ganzenmarkt 2-4-6-8

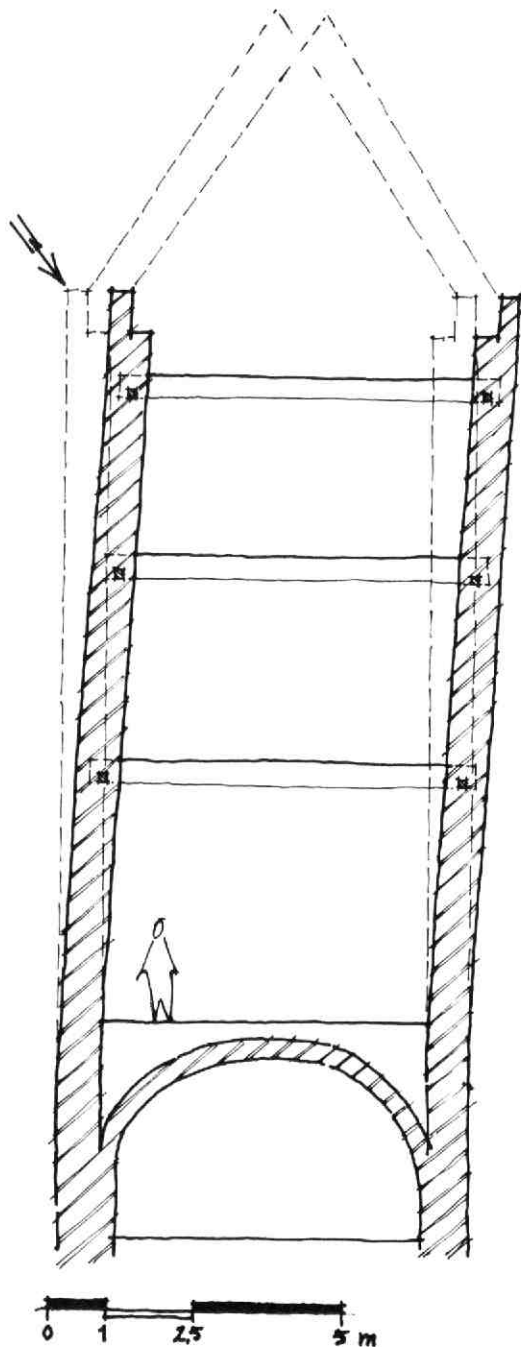
In het najaar van 1983 werd begonnen met de verbouwing van deze, qua uiterlijk, onopmerkelijke panden. Ook wat het interieur betreft werd het beeld volledig bepaald door een uitgebreid inbouw pakket van voorzetwanden, systeemplafonds en kanalen voor air-conditioning daterend uit de jaren '60 en '70. Daar het plan voorzag in het aanbrengen van de nieuwe afwerking op de constructieve muren en plafonds, was integraal onderzoek goed mogelijk. Achteraf bezien kunnen we vaststellen dat dit onderzoek een bijzonder interessant resultaat opleverde, dat de verwachtingen verre overtrof.

Het onderzoek spitte zich gaandeweg toe op Ganzenmarkt 8. Dat blijkt in oorsprong een zeer groot middeleeuws huis te zijn geweest met kelder, drie bouwlagen en een kap. De omvang van het huis moge blijken uit de maten: breedte 7 m, diepte 23 m, hoogte vanaf het maaiveld (inclusief kap) 17,50 m, totale vloeroppervlakte ca 650 m². Toch stond 8 nog in de schaduw bij zijn buurman 4-6, die een breedte van 9 m, een diepte van 27 m en een hoogte van 19 m had.

Afb. 50 Ganzenmarkt 2-8. Constructie uit de 13e eeuw ter plaatse van de eerste, tweede en derde verdieping van Ganzenmarkt 8. Tek. C. J. M. Rampart. De exacte aansluiting van de vloerbalk op de randbalk is onbekend.

systematisch verband toegepast. De voorgevel staat onder een hoek van 60° , resp. 120° tussen de zijge-

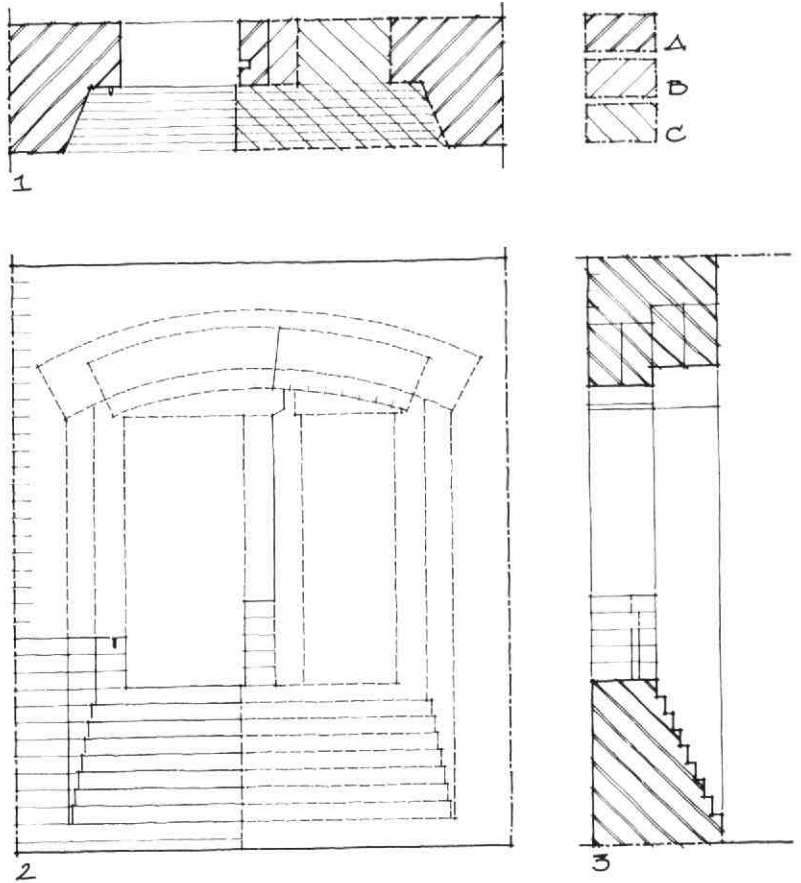

Afb. 51 Ganzenmarkt 2-8. Dwarsdoorsnede van Ganzenmarkt 8. Tek. C. J. M. Rampart. De oorspronkelijke vloerhoogten zijn aangegeven, evenals de scheefstand van de muren als gevolg van de spatkracht in de kap van Ganzenmarkt 4-6 (zie pijl).

vels (afb. 49). Beide zijmuren dragen de balklagen der verdiepingvloeren. Deze liggen voor de eerste, tweede en derde verdieping (zolder) op resp. 4,50 m, 8,00 m en 11,10 m boven de beganegrondvloer. Hoogstwaarschijnlijk bestonden deze vloeren uit enkelvoudige (dennen) balklagen waaroverheen brede delen. Later zijn voornoemde vloerhoogten gewijzigd en de oude balkgaten dichtgezet. Op de eerste en tweede verdieping is een aantal van deze oudste gaten nog zichtbaar. Ter hoogte van de balklagen werden in beide zijmuren en in de aansluiting op de achtergevel in de lengterichting van de muur lopende sleuven ontdekt, waarin op een enkele plaats een stuk balk van ca. 10×13 cm lag op een halfsteens (= 15 cm) afstand vanaf de binnenzijde van de muur. Wat de functie van deze balk is geweest, is niet geheel duidelijk. Wellicht werd op deze manier een rondlopend anker gevormd dat de vier muren bijeen hield. Mogelijk gebruikte men het tevens als balkanker, door de vloerbalk ter plaatse over de randbalk heen te kepen (afb. 50 en 51). Door de randbalk zuiver horizontaal te stellen boven de ongelijke bovenkant van het metselwerk, kan hij tevens als hulpmiddel dienen om de vloerbalken op gelijke hoogte te krijgen en te houden. Het is overigens het eerste voorbeeld van een dergelijke constructie in de stad Utrecht. Van een tweetal 13e-eeuwse vloerconstructies resp. in kasteel Ammersoijen en in kasteel Ravestein te Heenvliet is bekend dat daarbij een randbalk is toegepast die op natuurstenen consoles tegen de binnenzijde van de muur rustte. De vloerbalken lagen vervolgens op deze randbalk en staken al dan niet in de muur.

Op de tweede verdieping resteerden in de rechter zijmuur nog grote delen van een dubbel venster uit de 13e-eeuwse opzet (afb. 52 en 53). Het betrof een geheel bakstenen raam met twee openingen, gescheiden door een montant en met luiken, waarvan de duimen in tufstenen blokken zaten, aan de binnenkant. De rechterhelft van het raam is bij de bouw van Ganzenmarkt 10 dichtgemetseld, omdat dat pand zich in de diepte tot aan de middenmontant van het raam uitstrekte. De dagkanten van het venster zijn van afgeschuinde bakstenen gemaakt. De borstwering is getrapd van opbouw. Het metselwerk boven het venster wordt gesteund door twee segmentbogen, waarvan die aan de binnenkant een hogere kruin heeft in verband met de grotere overspanning. Het is mogelijk dat boven de beide raamopeningen nog een houten latei gelegen heeft. In de middenmontant bevindt zich een sleuf die, in combinatie met stof- en kalksporen op de onderdorpel en op de linker dagkant, misschien in verband moet worden gebracht met een (later aangebracht?) houten raamwerk in de opening. Het gehele venster en de aansluitende muur zijn aan de binnenzijde witgekalkt. Eveneens behorend tot de 13e-eeuwse situatie zijn de twee, uit sporen in de rechter muur te reconstrueren, schoorsteenkanalen. Beide hadden een stookplaats op de verdieping. Mogelijk dateert een zeer grote schouw op de beganegrond links van het midden, waarvan slechts het rookkanaal en het bovenste deel van de rookkap traceerbaar waren, ook uit de

Afb. 52 Ganzenmarkt 2-8. Reconstructie van het bakstenen venster in de oostmuur van de tweede verdieping van Ganzenmarkt 8; 13e eeuw. Tek. C. J. M. Rampart. 1: horizontale doorsnede; A: oorspronkelijk werk. B: vulling I. C: vulling II. 2: binnenaanzicht. 3: verticale doorsnede.

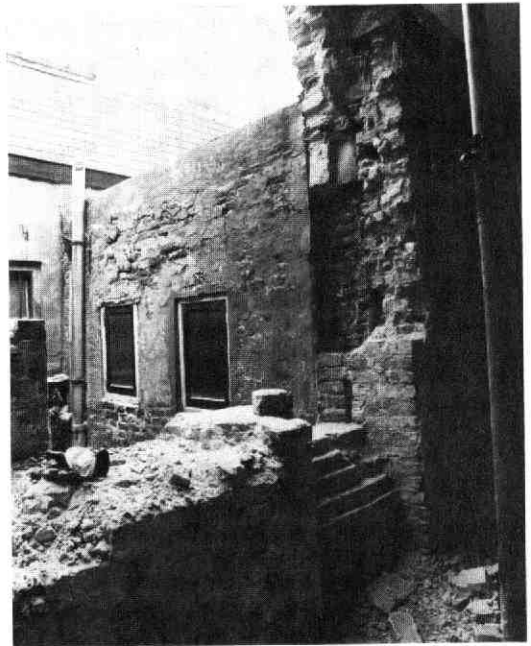
bouwtijd. Over de plaats van de trap en van de binnenwanden in de oorspronkelijke opzet kon niets worden achterhaald.

In later tijd (14e of 15e eeuw) is het hoofdhuus rechts achterin uitgebreid met een zijhuus van ca. 10 x 4 m met een kelder, twee bouwlagen en een kap.

De plaats van een (latere) wenteltrap in het hoofdhuus zou afgeleid kunnen worden uit de stofsporen op de tweede verdieping tegen de rechter muur. Een ingehakte nis op de onderliggende verdieping, die normaliter op onbruikbare hoogte zit, zou hiermee ook verband kunnen houden. Op vele plaatsen in het huus werd van de dikte van de muur dankbaar gebruik gemaakt voor het inhakken van muurkasten, kachelnisen en stookplaatsen. Het aardigste voorbeeld daarvan vormt een 17e of 18e-eeuws secreet op de eerste verdieping, dat samen met de afvoer in de dikte van de muur is gesitueerd. Het geheel is zorgvuldig met witte tegels afgewerkt.

Op de tweede verdieping werd een bijzondere vondst gedaan in het voorste schoorsteenkanaal. Het betrof

Afb. 53 Ganzenmarkt 2-8. Linkerhelft van het 13e-eeuwse venster van Ganzenmarkt 8, zoals het tevoorschijn kwam. Op de achtergrond de achtergevel van Ganzenmarkt 10.

Afb. 54 Ganzenmarkt 2-8. Deel van een (schoorsteen- of gevel) fries, dat secundair verwerkt was in de vulling van een schoorsteenkanaal in de oostmuur van de tweede verdieping van Ganzenmarkt 8.

een secundair verwerkt blok zandsteen, dat ooit deel uitmaakte van een (schoorsteen?) fries (afb. 54). Het reliëf toont Bacchus met een krans van druivetrossen en ranken en een wapenschild vóór zijn sterk verkorte lichaam. Naast het medaillon bevindt zich een symmetrisch motief van vier visblazen. Er waren nog vage sporen van polychromie aanwezig.

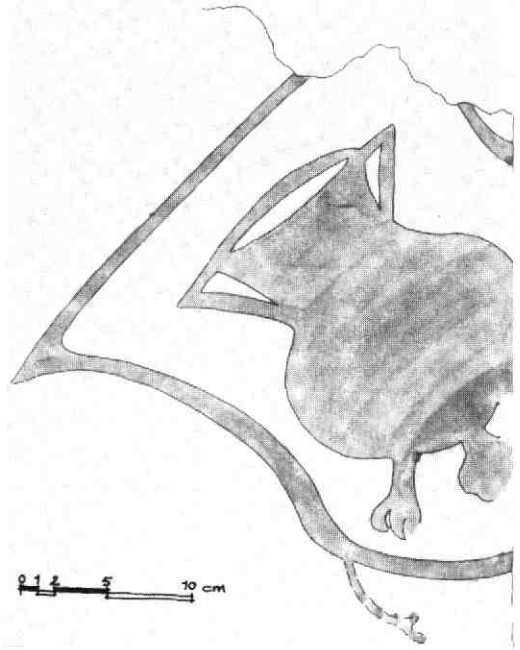
Op het fragment aanwezige restanten van korstmossen openen de mogelijkheid dat het reliëf van een gevelfries afkomstig is. Het stuk dateert waarschijnlijk uit het einde van de 16e of het begin van de 17e eeuw.

Op het gebied van wandversieringen leverden beide zijmuren van het huis verschillende fraaie voorbeelden op. Aan de voorzijde werd op de tweede verdieping een tweetal muurtekeningen gevonden, die schetsenderwijs met houtskool of iets dergelijks op de kalklaag aangebracht waren. De maker heeft zijn

Afb. 55 Ganzenmarkt 2-8. Een van de beide muurtekeningen op de oostmuur van de tweede verdieping van Ganzenmarkt 8. Links: het schoorsteenkanaal.

fantasie de vrije loop gelaten, want de tekeningen bevatten nauwelijks herkenbare elementen (afb. 55). Vlak onder het oorspronkelijke niveau van de vloer van de eerste verdieping (door verbouwing nu vlak boven die vloer) resteerde nog een klein stukje muurschildering waarop een distel te zien is (afb. 57). De plant is in de kleuren rood, groen en geel binnen zwarte lijnen weergegeven, waarbij de bladeren van kleur wisselen als ze hun vóór- of achterkant laten zien. De schildering vormt de helft van een symmetrisch geheel waarop de twee distels, verbonden door een rode bies, onder een hoek van 45° ten opzichte van de

Afb. 56 Ganzenmarkt 2-8. Geschilderd wapen op de oostmuur van de eerste verdieping van Ganzenmarkt 8. Tek. C. J. M. Rampart. Op het schild is een bronzen grape (driebeenige kookpot) afgebeeld.

as staan. Het verdere verloop van deze 15e-eeuwse randversiering vlak onder het plafond was niet meer te achterhalen.

Voorts werd op de eerste verdieping op de rechtermuur een in de kleur zwart geverfd wapen gevonden, waarvan het schild een bronzen grape (driebeenige pot) vertoonde (afb. 56). Rond een in de tegenoverliggende wand ingehakte muurkast met een ronde bovenkant was een versiering aangebracht met behulp van sjablonen (afb. 58). De decoraties zijn zwart van kleur en dateren uit de 16e eeuw. Van een iets oudere datum is een aantal, alternerend rood en geel gekleurde banen van 40 cm breed op dezelfde wand. Restanten van eenzelfde beschikking werden ook op de an-

Afb. 57 Ganzenmarkt 2-8. Detail van een muurschildering vlak onder het plafond van de beganegrond van Ganzenmarkt 8. Afgebeeld is de rechterhelft van een symmetrisch geheel.

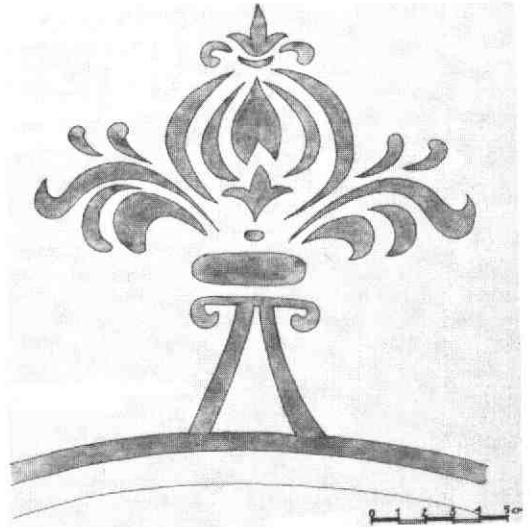
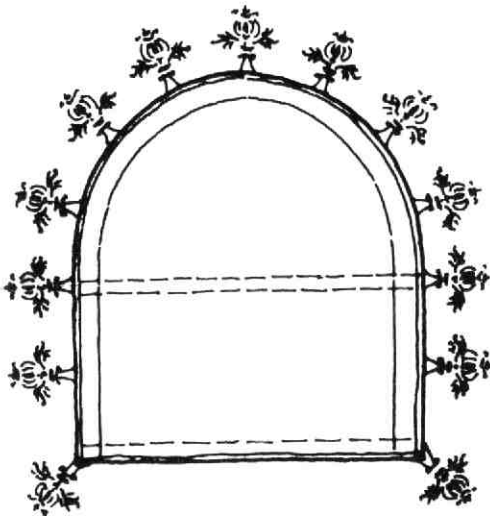

dere muur aangetroffen. (zie ook in deze Kroniek onder Trans 6-16). Over deze banen heen is in de 18e eeuw een groene, geschilderde lambrizing aangebracht. Het schoongemaakte gedeelte laat een smal, vooruitspringend stuk zien dat geflankeerd wordt door vakken met gebosseerde panelen. Om het effect van lijstwerk, sprongen en bossingen inderdaad te kunnen ervaren, zijn de schaduwen met wit en donkergroen aangegeven.

Omtrent Ganzenmarkt 4-6 kan slechts vastgesteld worden dat dit huis waarschijnlijk net zo oud is als 8. Dit zou afgeleid kunnen worden uit het feit dat de randbalk niet de indruk wekte later te zijn ingehakt. De gemene muur tussen beide huizen vertoont een aanmerkelijke scheefstand van ca. 70 cm naar de kant van 8 (afb. 51). Dat zou veroorzaakt kunnen zijn door de spatkrachten van de zeer grote sporenkap op

4-6, die in de loop der tijd beide zijmuren uitelkaar heeft gedrukt. De sporenkappen bevatten immers geen directe verbinding met balklagen, maar alleen indirect via de muur. Het doorgeven van deze krachten zou ook de scheefstand van de rechter muur van 8 kunnen verklaren. Beide muren van dit pand vertonen aan de binnenkant gaten ten behoeve van een vliegend steiger in een enigszins onregelmatig patroon. Van Ganzenmarkt 4-6 resteert alleen de kelder en de genoemde gemene muur met 8. Het aantal bouwsporen aan de kant van 4-6 is helaas zeer gering. In die muur is nog een aantal uit één stuk gesmede ankers van de zoldervloer zichtbaar. Rechtsachter op de beganegrond bevinden zich restanten van een oorspronkelijke stookplaats.

C. J. M. Rampart

Afb. 58 Ganzenmarkt 2-8. Ingehakte nis in de westmuur van de eerste verdieping van Ganzenmarkt 8. Tek. C. J. M. Rampart. A: overzicht van de nis met twee planken en rondom een versiering van gesjabloneerde decoraties. B: detail van de decoratie.

11. Griftpark

Tijdens het afgraven van de sterk verontreinigde grond in het Griftpark kon, even ten noorden van de Grift, waargenomen worden dat op diepte een veenpakket van zeker 2 m dik aanwezig was. Dit veen was afgedekt door een ca 50 cm dikke laag vette klei. Daarboven was de grond geheel verstoord en misschien wel opgebracht.

Op grond van deze waarneming mag worden vastgesteld dat de loop van de Vecht, die naar aangenomen wordt, ter plaatse in de 12e eeuw gestroomd heeft en waarvan de Biltse Grift mogelijk de laatste rest zou zijn, zich niet noordelijker in het veen heeft ingesneden.

Het vormt een extra bewijs voor de stelling dat de noordelijke stadsbuitengracht een fossiele loop van de Vecht is. Een andere aanwijzing voor een Vechtbedding werd verkregen bij waarnemingen tijdens rierolingswerkzaamheden in de Museumlaan (zie aldaar in deze Kroniek).

H. L. de Groot

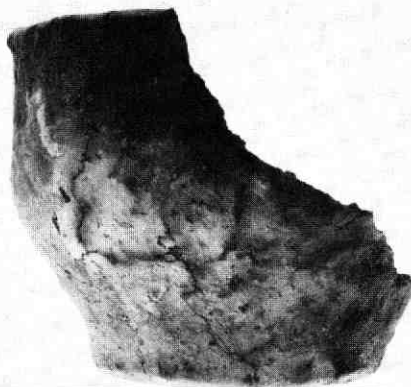
12. Isotopenweg

Slechts zelden kunnen wij berichten over vondsten die zo ver buiten de stadskern van Utrecht te voorschijn komen. In maart echter meldde J. van Grunsven, opzichter bij de afdeling Rierolering en Waterhuishouding, de vondst van een primitief gevormd potje. Het was te voorschijn gekomen tijdens graafwerk voor een waterleiding in het industriegebied Lage Weide. De coördinaten van de vindplaats zijn 132.62/459.05-31H.

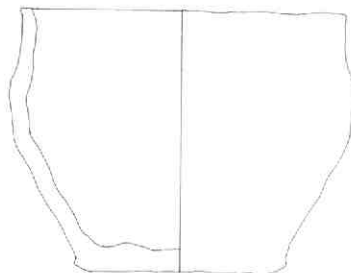
Het potje, dat helaas niet compleet is (afb. 59) is in de tekening (afb. 60) gereconstrueerd. De afmetingen zijn: randdiameter 13 cm, bodemdiameter 9 cm en hoogte 11,5 cm. Het potje is met de hand gevormd en zachtgebakken. De gebruikte klei is met aardewerkgruis gemagerd. Het oppervlak is grijs, bruinachtig en zachtgebakken. De gebroekte klei is met aardewerkgruis gemagerd. Het oppervlak is grijs, bruinachtig en zachtgebakken. Aan de binnenkant bevindt zich een zwart verkolde aankoeking die nog niet nader onderzocht is, doch die waarschijnlijk het residu van verbrand voedsel is.

Tijdens het laatste gebruik is het kookpotje gebroken en weggeworpen.

Er is verder niets meer gevonden dat op bewoning in de nabijheid wijst. Dat brengt ons op de datering van het potje en de bewoningsmogelijkheden ter plaatse. Vorm en baksel wijzen op de late ijzertijd of het begin van de Romeinse tijd, de eeuwen rond het begin van onze jaartelling. Over de mogelijkheden tot bewoning kan niets met zekerheid gezegd worden. De waterleidingsleuf was bij de melding reeds gedicht, zodat het verloop van de bodemlagen niet bestudeerd kon worden. Bekend is slechts dat het potje op een diepte van 0,70 m -NAP is aangetroffen. Het lag op een zandlaag en was afgedekt door een kleilaag. Een ingraving is niet waargenomen. De lage ligging en de vondstomstandigheden maken het waarschijnlijk dat het potje in een waterloop geworpen is. Verplaatsing van

Afb. 59 Isotopenweg. Fragment van een kookpotje uit de ijzertijd of de vroeg-romeinse tijd. Foto F. Kneefel.

Afb. 60 Isotopenweg. Kookpotje uit de ijzertijd of de vroeg-romeinse tijd. Gecompleteerde tekening. Tek. T. ter Burg.

ver weg door stromend water is uit te sluiten daar het potje geen sporen van slijtage door watertransport vertoont. De genoemde waterloop zal een nu verdwenen Vechtarm of de toenmalige Vecht zelf geweest zijn.

R. de Zwarte

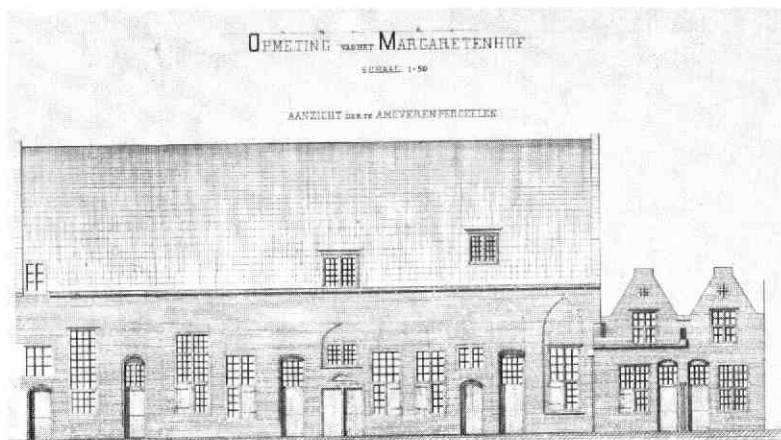
13. Jansdam

Rierolingswerkzaamheden in mei van dit kroniekjaar boden de gelegenheid in deze straat enig inzicht in de grondopbouw te krijgen. De belangstelling ging met name uit naar de mogelijke aanwezigheid van een dam, die - al dan niet in samenhang met het graven van de Nieuwe Gracht en de Drift - aan het einde van de 14e eeuw zou zijn gemaakt.

Over de gehele lengte van de straat was het beeld echter constant: op rivierafzettingen van hoofdzakelijk klei werd een - niet dateerbaar - ophogingspakket aangetroffen. Er waren geen sporen die ook maar de geringste aanwijzing voor de aanwezigheid van een dam vormden. Er zijn voorhands geen redenen het ophogingspakket tot - een deel van - de gezochte dam te bestempelen. Het blijft echter mogelijk dat elders onder of nabij de straat die nu Jansdam heet, een dam aanwezig is geweest.

H. L. de Groot

Afb. 61 Jansveld 4-20. Pentekening van J. Landzaat uit 1894 van het verdwenen hoofdgebouw van het Margarethen Gasthuis, met twee aangrenzende kameren. GAU TA Zi 10.2.

14. Jansveld 4-20 (Margarethenhof)

De rehabilitatie van Jansveld 6 en 10 en kleine verbeteringen in de overige huisjes gaven de gelegenheid tot het verkrijgen van meer inzicht in de ontwikkeling

Afb. 62 Jansveld 4-20. De voorgevel van Jansveld 16. Foto B. J. M. Klück. Het vensterkozijn op de begane grond is een vermaakt kruiskozijn. Rechts is de ingang van 8 met zijn oorspronkelijke korfboognis zichtbaar.

van het sinds het einde van de vorige eeuw gehalveerde Margarethenhof.

De oorsprong van het hofje gaat terug tot 1367, wanneer Gijsbrecht van Walenborch aan het St Jansveld een onder patronaat van St Margaretha gesteld gasthuis sticht. Tot het oorspronkelijke complex behoorde ook een kapel, maar die verdween met het gesloopte deel in 1895. Op een gelukkig bijtijds gemaakte opmetingstekening zijn van de kapel de om-

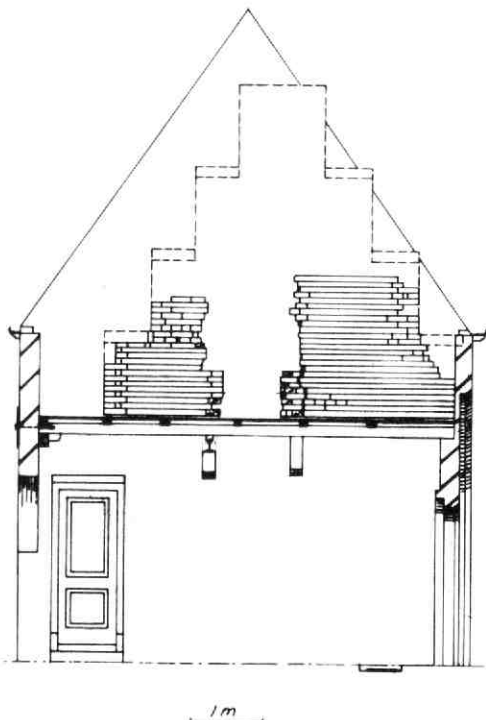
Afb. 63 Jansveld 4-20. Detail van de gevel aan het Jansveld met sporen van ingangsnissen en segmentbogen van brede vensters. Foto B. J. M. Klück.

trekken van drie spitsboogvensters en de gehalveerde spitsboognis van een ingang weergegeven (afb. 61).

In de 16e eeuw wordt het gasthuis voor meer permanente bewoning verbouwd en met nieuw gebouwde huisjes uitgebreid tot twintig vrijwoningen. Door deze uitbreiding ontstond de voor Utrecht zeldzame vorm van een hofje rond een binnenterrein.

In het register van transporten en plechten (GAU, Archief Stad II, 3243, anno 1582, 207-209) wordt op 16 november 1582 naar aanleiding van een huis in de Zilverstraat gesproken over „Zinte Margrieten gasthujs. . . ende nijeuwen caemeren daerinne getimmerd”.

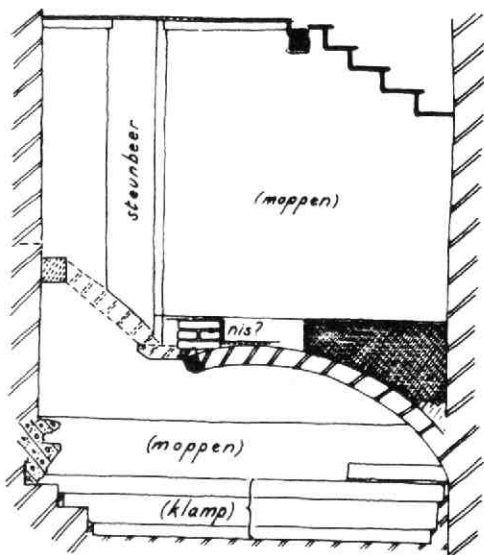
Ongetwijfeld zullen de rechts van de voormalige ka-

Afb. 64 Jansveld 4-20. Doorsnede door de poort en de zolder van Jansveld 6 naar het noorden met bouwsporen en een reconstructie van een middeleeuwse topgevel. Tek. D. Doyer.

Afb. 66 Jansveld 4-20. De 17e-eeuwse spiltrap van Jansveld 10. Foto B. J. M. Klück.

Afb. 65 Jansveld 4-20. Schets van de achtergevel van Jansveld 10. Tek. B. J. M. Klück. Beganegronde en kelder met de in de tekst genoemde verschijnselen.

pel afgebeelde huisjes tot die nieuwe kameren behoord hebben, terwijl de in korfboognissen geplaatste deuren en de kruisvensters in het grote gebouw eveneens als 16e-eeuws werk beschouwd mogen worden, want toen werd dat hoofdgebouw opgedeeld. Nu heeft alleen Jansveld 8 nog een dergelijke ingangsnis met afgeschuinde hoeken (afb. 62). De afgebeelde huisjes vertonen grote gelijkenis met Jansveld 14 en 16, waarvan de kruiskozijsen op de verdieping stijlen met een 16e-eeuws profiel hebben, terwijl de deur van 16 in een nis met afgeschuinde en (weggewerkte) boog is geplaatst (afb. 62).

De vier huisjes ter weerszijde van de poort aan het Jansveld (4, 6, 18, 20) met hun 18e-eeuwse deuren en vensters, tonen bouwsporen uit verschillende perioden. In de voorgevel van 18 en 20 komen bogen van deurnissen met afgeschuinde hoeken voor, naast brede bogen van vroegere drielichtvensters, die tot de 16e-eeuwse verbouwing gerekend moeten worden (afb. 63). De strook boven de vensters onderscheidt zich van het lagere deel door het kleine formaat van de moppen, die afwisselend in koppen- en strekkenlagen zijn gemetseld. Daaronder is in Vlaams verband gemetseld.

Toch moeten niet alle kenmerken van deze gevel als veelzeggende bouwsporen opgevat worden: enige decennia geleden is de voorgevel gerestaureerd waarbij ondermeer de scherpe spitsboog van de poort

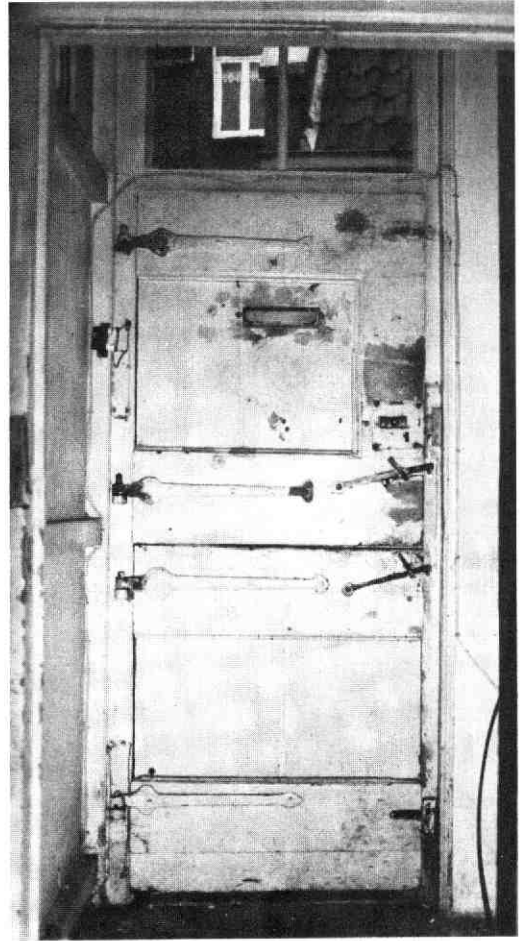
door een bijna afgeronde boog vervangen werd. Het blijft echter vaststaan dat de gevel in aanleg van vóór 1582 dateert. Uit muurankers en uit de bijbehorende balklagen valt af te leiden dat in de 16e eeuw sprake was van één huisje links van de poort (4 en 6) en twee rechts daarvan. De balklaag van 18 en 20 is hoger gelegd, wat op gelijktijdigheid met de kelders (met moppengewelf) wijst, en hij heeft andere sleutelstukken dan de balklaag links van de poort: resp. met peerkraal en met holprofiel.

Inwendig kwamen echter sporen van nog oudere fasen aan het licht. Als eerste kwam bij het ontleisteren van de noordmuur op de zolder boven de poort een fragment van een trapgevel van de voorganger van 18 (-20) tevoorschijn, waarvan de vroegere dakvoet veel lager gelegen moet hebben dan de huidige, maar die bovendien ook minder breed was en dus een andere balklaag heeft gehad (afb. 64). In de trapgevel (baksteen 29 x 14 x 6,5 cm; 10 lagen 78 cm) zijn resten zichtbaar van een weggebroken schoorsteenkanaal, dat in de poortdoorgang overgaat in twee kolommen op consoles.

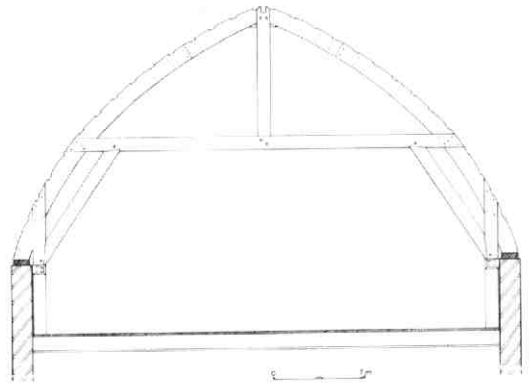
Als tweede verschijnsel van een vroege fase leverde de achtergevel van 6 sporen op van een smal venster in metselwerk van forse moppen (30,5 x 15 x 7 cm; 10 lagen 84,5 cm) dat van een 14e-eeuwse oorsprong moet zijn. Ook dit fragment blijkt ouder te zijn dan de balklaag en het geeft bovendien aan dat achter deze muur (nu van 8) oorspronkelijk open ruimte was. Uit de periode na de verbouwing tot vrijwoningen werd in 6 bij de aan de poort grenzende muur een haardpot aangetroffen waaromheen een leemlaag met afdrukken van plavuizen van 16,5 in het vierkant aansloot. Als haardpot was een waterkan gebruikt. Aardig was dat in de as een stukje vuursteen lag. In de muur was van de stookplaats op dat punt niets te zien: later werd daar een doorgang gemaakt, terwijl de rest achter de huidige schoorsteen verborgen moet zitten. Ook in 10 kwam middeleeuws werk tevoorschijn: de achtergevel bestaat uit moppen (10 lagen 81 cm), die doorloopt achter 12 en waarschijnlijk ook achter 8. In 10 is er een 45 cm brede steunbeer in opgenomen met een rechte en een schuine kant (afb. 65). De fundering van de muur is ouder en er is een fragment bewaard van een hoek van een gepleisterde opening of nis.

De voet van de steunbeer is afgehakt om ruimte te maken voor een schuin gewelfje boven de ingang naar een kelder met een moppengewelf, dat ondanks het steenformaat (29,5 x 14 x 6,5 à 7 cm) waarschijnlijk in de 16e eeuw gedateerd moet worden. Merkwaardig is, dat de ingang oorspronkelijk in 8 was. Het schuin oplopende gewelfje en de steunbeer vormden voor de indeling van 10 geen probleem: zij waren onder en achter de bedstee-betimmering verborgen.

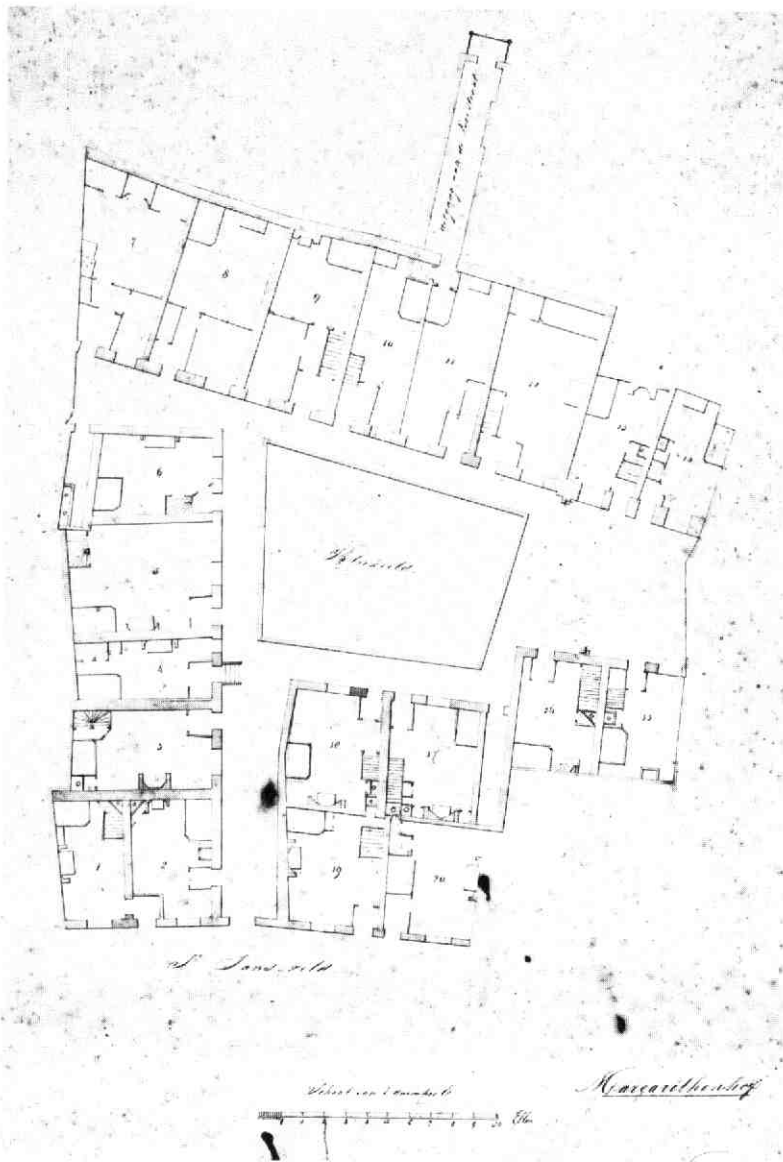
Verder bezit 10 een 17e-eeuwse grenen spiltrapje waarvan de treden langs de spil met een oortje versierd zijn (afb. 66). De deur, met boven- en onderdeur, met al het oorspronkelijke hang- en sluitwerk er nog aan, stamt uit het tochtportaal uit de 18e eeuw (afb. 67).

Afb. 67 Jansveld 4-20. De 18e-eeuwse voordeur van Jansveld 10 met boven- en onderdeur. Foto B. J. M. Klück.

Afb. 68 Jansveld 4-20. Doornsede over de zolder van Jansveld 12 met zgn. Philiberts pant uit het einde van de 18e eeuw. Tek. B. J. M. Klück.

Afb. 69 Jansveld 4-20. Ingekleurde plattegrond uit de 18e eeuw van de Margarethenhof. GAU TA Zi 10.1. Deze nauwkeurige tekening geeft o.a. veel informatie over de interieurs van de huisjes. Opvallend is dat de indeling van de woningen overal verschillend is. Dat kan enerzijds wijzen op veranderingen die in de loop van de tijd ontstaan zijn, anderzijds is het een gevolg van aanpassing aan reeds bestaande gebouwen van het gasthuis. Uit dit laatste feit zal ook de zeer ongelijke verdeling van de plee's te verklaren zijn. Ze zijn op de plattegrond aangegeven als vierkantjes of driehoekjes met een rond gat. In tenminste een aantal gevallen verklaart het voorkomen van kelders de afwezigheid van plee's. Negen huisjes lijken het zonder deze voorziening te moeten stellen: zij hebben tesaamen slechts de beschikking over twee buitensecreten. De woningen aan de straat, rechts van de poort, hebben een plee in de achterliggende woningen.

Rechts van het bleekveld zijn twee pompen aangegeven, waarvan er één gevaarlijk dicht bij een beerput onder het aangrenzende huis gesitueerd is.

Een dergelijke deur vinden we ook in 12, dat in het laatste kwart van de 18e eeuw gebouwd is als vervanging van een groter huis. Achter het 18e-eeuwse huis liep een gangetje, dat tussen 10 en 12 uitkwam. Nu is dit voor een gedeelte het plaatsje met recente keuken, de rest is bij 10 getrokken.

Een bijzonderheid is de constructie van de 18e-eeuwse kap (nu de oudste kap van het hofje): op de muurplaten rusten twee Philibert-spanten, die verbonden zijn met stijlen op de vloerbalken (afb. 68). Inkepingen voor zware panlatten wijzen uit dat de dakvorm oorspronkelijk de kromming van de spanten volgde.

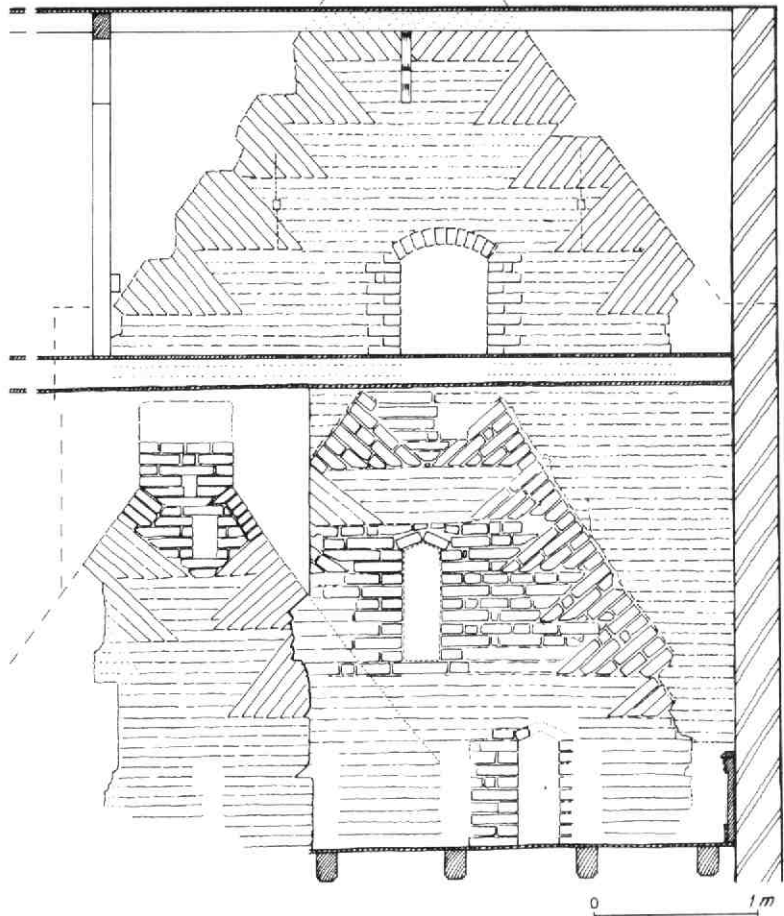
B. J. M. Klück

15. Jeruzalemstraat 12

De zijmuren van Jeruzalemstraat 12 bleken veel gegevens te bevatten over de ontwikkeling van de aangrenzende panden. Van Jeruzalemstraat 12 zelf zijn geen oudere bouwsporen gevonden dan het restant van een topgeveltje in de zuidmuur met baksteen van 25 x 12,2 x 5,5 cm; 10 lagen 66 cm (afb. 70).

Daaruit valt af te leiden dat waarschijnlijk in het einde van de 16e eeuw een dwarshuisje van één laag gebouwd werd op een tot dan toe open stuk grond dat behoort moet hebben tot Jeruzalemstraat 8-10, het grote, middeleeuwse huis. De voorgevel van dit huis-

Afb. 70 Jeruzalemstraat 12. De zuidmuur van de eerste en tweede verdieping. Tek. B. J. M. Klück. Aangegeven zijn de binnenzijde van een topgevel van een voorganger van 12 (linksonder) en de topgevels van twee opeenvolgende fasen van 14.

je van 4 x 4 m, lag naar schatting anderhalve meter achter de rooilijn. Misschien is toen al de later dichtgemetselde verbinding op de beganegrond met 8-10 gemaakt.

In de noordgevel werd een topgevel met vlechtingen van een omstreeks 1500 gebouwde éénlaags aanbouw van 8-10 aangetroffen (moppen; 10 lagen 75 cm), die door latere wijzigingen sterk beschadigd was. Vastgesteld kon worden dat er oorspronkelijk minstens één zoldervenster was, een uitgemetseld schoorsteenkanaal met ter weerszijden een smal vlieringvenstertje, afgedekt met verspringende baksteenlagen.

Waarschijnlijk nog in de 16e eeuw werd op deze gevel een nieuwe topgevel gebouwd toen de aanbouw van 8-10 op gelijke hoogte met de rest van het gebouw gebracht werd.

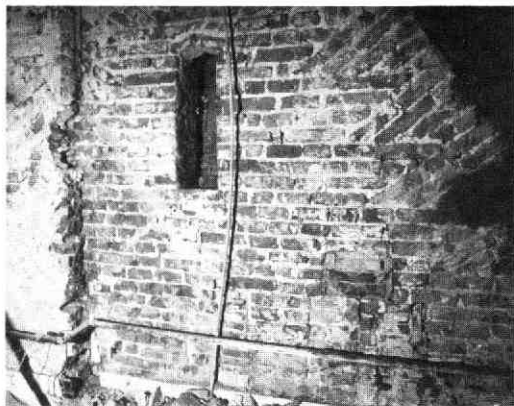
Gedeeltelijk verborgen achter het topgeveltje van 12 zat een eveneens omstreeks 1500 gemetselde topgevel van een éénlaags voorganger van Jeruzalemstraat 14 (moppen; 10 lagen 74,5 cm) (afb. 70). Dit geveltje was redelijk gaaf bewaard en toonde twee opvallend smalle en lange vensters, afgedekt met twee

schuinstaande stenen en een latei aan de binnenzijde (afb. 71).

In de eerste helft van de 17e eeuw werd ook Jeruzalemstraat 14 met een verdieping verhoogd en in de nieuwe topgevel (baksteen 21,5 x 10,5 x 5,5 cm; 10 lagen 64 cm) kwam nu een vrij groot zoldervenster (afb. 70). Het kleine vlieringvenstertje van 12, dat net naast de oude gevel van 14 uitkeek, werd dichtgemetseld.

De tegenhanger van de laatste topgevel van 14 is bewaard gebleven in de noordmuur van Jeruzalemstraat 16. Jeruzalemstraat 14 werd omstreeks 1900 volledig vernieuwd.

Omstreeks 1800 werd 12 vernieuwd: de nokrichting kwam haaks op de voorgevel, die nu op de rooilijn kwam te staan. Het waarschijnlijk 6,50 m diepe huis was twee lagen hoog. Alleen de enkelvoudige balklaag van de beganegrond, met ravelingen voor trap en schoorsteen, is bewaard gebleven. In 1883 werd het huis verhoogd en vèr naar achteren uitgebreid. De oostgevel werd gebouwd op een deels laat-middeleeuwse tuinmuur, die op een nog oudere muur gefundeerd is. In de noordmuur werd een topgevel opgeno-

Afb. 71 Jeruzalemstraat 12. Eerste verdieping van de zuidmuur. Detail van de eerste topgevel van 14 met een geopend en (rechtsonder) een dichtgemetseld zoldervenstertje.

men van een kort daarna verdwenen middeleeuws dwarshuis achter 14. Ook hier was waarschijnlijk sprake van een oorspronkelijk éénlaagshuis, dat later verhoogd is met een verdieping. *B. J. M. Klück*

16. Kantonnaleweg 76

In verband met de geplande sloop van dit huisje is in het najaar van 1983 het exterieur en het interieur ervan gedocumenteerd. Het betreft hier een voormalige 18e-eeuwse molenaarswoning die hoorde bij een sinds lang verdwenen molen aan de Kantonnaleweg.

Tot vóór de aanleg van het industriegebied Lage Weide bevond het huisje zich nog in de situatie zoals die op de kadastrale minuut van 1832 is aangegeven. De Kantonnaleweg liep toen vlak langs het huisje op een smalle strook land tussen de (nu gedempte) Proostwetering en de nog bestaande vaart (afb. 72). Ter plaatse van de molenaarswoning is de Kantonnaleweg middels een smalle brug met de overzijde van de Proostwetering verbonden. Overigens is de molen op de kadastrale minuut al niet meer aangegeven.

Het huisje is zeer eenvoudig van opzet. Het beslaat een oppervlakte van 10 x 6,50 m en telt één bouwlaag met kap. De beganegrond en de zolderverdieping zijn ruwweg in tweeën gesplitst door middel van een stenen binnenmuur waartegen ook het schoorsteenkanaal is gesitueerd (afb. 73). De helft van het oppervlak wordt ingenomen door de „nette“ kamer, die door middel van een tweetal 19e-eeuwse paneeldeuren in verbinding staat met de woonkeuken aan de waterkant en met de woon- en slaapkamer aan de westzijde. Een steile trap in de laatstgenoemde ruimte voert naar de zolderverdieping, die hoofdzakelijk als slaapruijnte dienst zal hebben gedaan. Tegen de eindgevels bevinden zich twee vertrekken slechts door dunne houten wandjes gescheiden van een ruime overloop. De kapconstructie bestaat uit twee grenen spanten met niet gekantrechte gordingen en een haanhout op deurhoogte. Het zadeldak met twee wolfseinden is gedekt met riet; de nok is afgewerkt met vorstpannen.

Het exterieur werd gekenmerkt door geheel witgepleisterde muren met een grijze plint, schuiframen (grotendeel 18e-eeuws) waarvan enkele met luiken en een eenvoudige 19e-eeuwse voordeur met een gietijzeren rooster (afb. 73).

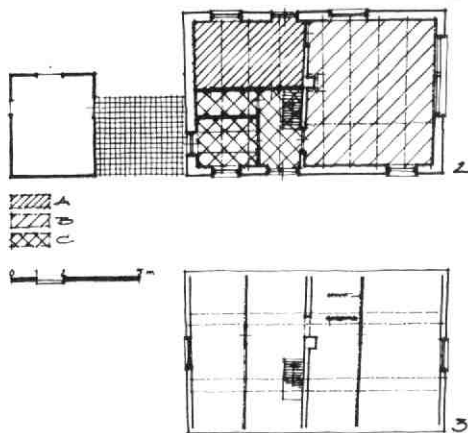
Aan de zuidwestgevel bevond zich een zogenaamd

Afb. 72 Kantonnaleweg 76. Achterzijde van het huis.

Afb. 73 Kantonnaleweg 76. Aanzicht en plattegronden. Tek. C. J. M. Rampart. 1: voorgevel. 2: plattegrond van de beganegrond met de oorspronkelijke functies van de ruimten. a: woonkeuken. b: „nette kamer“. c: woon/slaapkamer. 3: plattegrond van de zolderverdieping.

haakanker, dat is een anker waarvan de schoot aan de onderkant omhoog gebogen is. In dit geval diende het wellicht om een lantaarn aan op te hangen ter markering van het huis, dat immers vlak langs de weg stond.

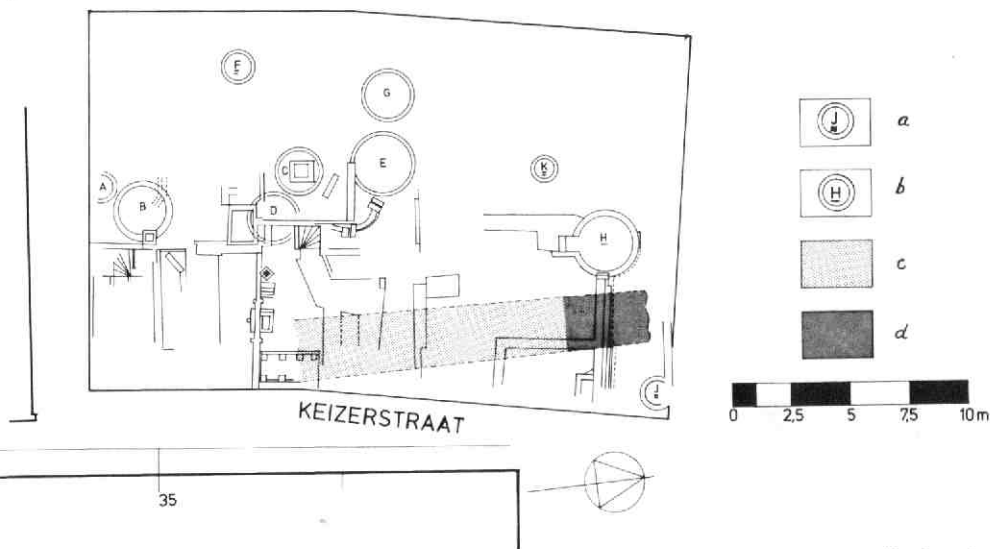
C. J. M. Rampart

17. Keizerstraat

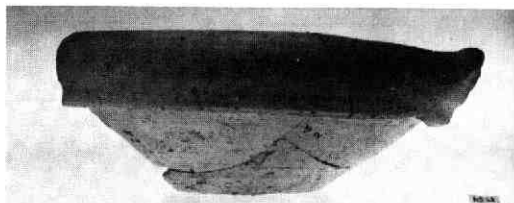
Het hart van het middeleeuwse deel van Utrecht is het Domplein. Vanuit dit hart zouden we - denkbeeldig - de oude stad in vier kwadranten kunnen verdelen, een handeling die de archeologie niet vreemd is. Wanneer we vervolgens nagaan hoeveel kennis op archeologisch gebied binnen deze kwadranten bestaat, valt op dat het noordwestelijke kwadrant relatief goed onderzocht is, de andere delen weinig of niet. Zo was de kennis over het noordoostelijke kwadrant

tot voor kort vrijwel nihil. Slechts een klein profielteje tussen Keizerstraat en Kloksteeg (zie Kroniek 1978-1979-1980, MBOU 1981-3, 57-58) leverde enig inzicht in de opbouw van de grond. Het zal overigens duidelijk zijn dat de geringe verspreiding van archeologisch onderzoek - en zeker het grootschalig onderzoek - zijn positieve tegenhanger vindt in het feit dat in die kwadranten de oude stad veel gaver bewaard is dan in het grotendeels kaalgeslagen noordwestelijke kwadrant.

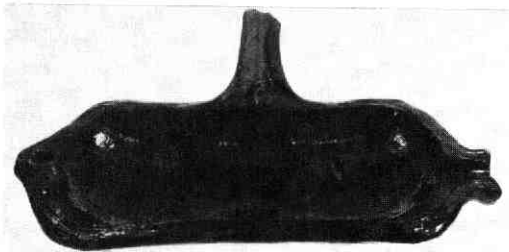
Het gedeeltelijk slopen van de gebouwen van het Utrechts Nieuwsblad aan de westzijde van de Keizerstraat betekende bepaald geen verlies aan stedelijk schoon en de gelegenheid ter plaatse archeologisch onderzoek te verrichten werd dan ook dankbaar aangegrepen. Daar de nieuwbouw zeer snel op de sloop zou volgen, was slechts korte tijd voor het onderzoek beschikbaar: het duurde van 28 maart t/m 15

Afb. 74 Keizerstraat. Situatie van het opgegraven gedeelte. Tek. W. van Deemter. Aangegeven zijn de putten, funderingen en de plaats van de Vuile Sloop. a: waterput. b: beerput. c: tracé van de Vuile Sloop. d: plaats van de dam in de Vuile Sloop.

Afb. 75 Keizerstraat. Fragment van een romeinse wrijfschaal uit de 1e of 2e eeuw. Foto F. Kneefel.

Afb. 76 Keizerstraat. Vetvanger uit een 15e-eeuwse afvalkuil. Foto F. Kneefel.

april. Alleen het zuidelijk deel van het bouwterrein werd, als het meest veelbelovend, want het minst verstoord, onderzocht (afb. 74).

Grondopbouw

Slechts op een enkele plaats was de natuurlijke grondopbouw bewaard gebleven. Door graafactiviteiten in vroeger tijden waren de lagen danig verstoord. De onderste grondlagen bestonden - zoals vrijwel overal in de stad - uit rivierafzettingen. In de Keizerstraat waren het uitsluitend zandpakketten met hier en daar een dun kleilaagje. In het gehele opgegraven gedeelte is deze natuurlijke gelaagdheid tot een diepte van ca. 0,50 m +NAP waargenomen. De hoogte van deze sedimentatie werd tot maximaal 1,60 m +NAP vastgesteld. Sporen van erosie zijn niet aangetroffen. De weinige scherven die in de sedimentatie zijn gevonden zijn alle romeins. Een groot fragment van een wrijfschaal (afb. 75) behoort tot het type Stuart 148 en kan mogelijk in de tweede helft van de 1e eeuw worden gedateerd, misschien ook iets later. Drie andere romeinse scherven (2 ruwwandig, 1 dikwandig) kunnen uit dezelfde periode stammen. Geen van de scherven vertoont sporen van slijtage ten gevolge van transport door water. Dat kan erop duiden dat zij niet ver van de plaats waar zij gevonden zijn ooit te water zijn geraakt.

Op grond van deze gegevens mogen we aannemen dat de riviersedimenten bij de Keizerstraat in, of niet lang na de romeinse periode zijn ontstaan.

Of er na de romeinse tijd nog aanwas van land heeft plaats gehad is niet vastgesteld. De oudste scherven - behalve de genoemde romeinse - stammen uit de eerste helft van de 12e eeuw (pingsdorf), maar die zijn afkomstig uit ingravingen in de sedimenten.

Op één plaats is op het diepste niveau van de opgraving (ca. 0,20 m +NAP) een dun pakket grind aange-

troffen. Dit pakket dook - evenals het merendeel van de afzettingen - in noordwestelijke richting weg. Scherven of andere overblijfselen uit de vroege middeleeuwen zijn bij de opgraving, zoals gezegd, niet gevonden. De sterke omwoeling van de grond door kuilen en andere verstoringen zou er - zo zij er geweest waren - niet veel van de overgelaten hebben. De kuilen waren alle met afval, puin en slechte grond gedicht. Sommige hebben duidelijk dienst gedaan als afvalkuil; uit een daarvan is de vetvanger van afb. 76 afkomstig. Andere kuilen waren zo steil en diep ingegraven, dat gedacht kan worden aan zandwinning: een steile ingraving in het zand kan nooit erg lang bestaan, want de zijanten zouden immers ten gevolge van erosie spoedig inzakken. De datering van deze kuilen loopt, op grond van de erin aangetroffen aardewerkscherven, van de 13e tot in de 16e eeuw.

De Vuile Sloop (afb. 77)

Ongeveer evenwijdig aan de Keizerstraat werd een dichtgegooide sloop gevonden. De sloop was, getuige de minieme overblijfselen van paaltjes, ooit beschoeid. De bodem van de sloop bevond zich op 0,20 m - NAP; het bijbehorende maaiveld was niet meer aanwezig. Het moet, gezien de doorsnede die door de sloop is gemaakt, en op grond van de aangetroffen hoogte van het zand, op minstens 1,70 + NAP gelegen hebben. De geschatte breedte van de sloop op dat niveau moet ongeveer 6 m zijn geweest. De beschoupte breedte is echter veel minder: 2,20 m. Dat betekent dat eertijds het maaiveld met een talud van ca. 45° naar de eigenlijke sloop afliep.

Wanneer de sloop gegraven is, is niet zeker. Een enkel scherfje dat in de 12e eeuw gedateerd kan worden (pingsdorf) is afkomstig uit een ingraving die mogelijk tot de sloop gerekend kan worden. Beter zijn we geïnformeerd over het einde van de sloop: hij was volgestort met zwarte, vuile grond, waarin zeer veel scherven voorkwamen. De aardewerkvormen die herkenbaar waren, stamden alle uit de eerste helft van de 15e eeuw. Daar slechts zeer weinig scherven aan elkaar pasten, ligt het voor de hand te veronderstellen dat de grond waarmee de sloop is gedempt van elders is aangevoerd, en niet dat de sloop een tijdlang als lokale vuilstortplaats heeft gediend. Een selectie van herkenbare vormen van het aardewerk uit de sloop is te zien op afb. 78. Gezien zijn ligging mag worden aangenomen dat de sloop de oostelijke begrenzing is geweest van de immuniteit van St. Jan. Van der Monde (I, 220-226) zegt over de Vuile Sloop dat deze in 1524 is schoongemaakt en hersteld. Twee-en-twintig jaar later was de sloop opnieuw zodanig vervuild en volgegooid met afval dat de Raad van de stad beval de sloop te overkluisen en er een straat op aan te leggen. Bovendien moet het water van de sloop via riolen naar de Nieuwe Gracht (Drift) worden geleid.

Hier nu rijst een probleem: de archeologische gegevens zijn niet in overeenstemming met de geschreven berichten. Het aardewerk dat in de sloopvulling werd aangetroffen dateert van ruim vóór 1500. Het schoonmaken in 1524 kan dus niet op de door ons

Afb. 77 Keizerstraat. Het noordelijk gedeelte van het opgegraven gedeelte. Achteraan is de Vuile Sloot te zien als een donkere baan in het lichte rivierzand. Middenin bevinden zich enkele putten en een afvalkuil.

gevonden sloot slaan. Gezien de vermelding van het overkluizen en bestraten in 1546 is het niet onwaarschijnlijk dat zich midden onder de tegenwoordige Keizerstraat een - tot riool omgebouwde - sloot bevindt. Waarnemingen bij een eventueel daar aan te leggen of te vernieuwen riool kunnen t.z.t. het probleem wellicht oplossen.

In de uiterste noordoosthoek van het onderzochte terrein werd ontdekt dat er ooit een „dam“ door de sloot is gelegd. Schamele resten van een grondkering (twee vergane palen en een balk) vormden de afscheiding tussen vuile grond met veel scherven aan de zuidzijde en veel „schonere“ grond aan de noordkant. De scherven die uit de dam komen zijn niet wezenlijk ouder dan die uit de slootvulling, zodat afdamming en dichtgooien waarschijnlijk niet lang na elkaar hebben plaats gevonden.

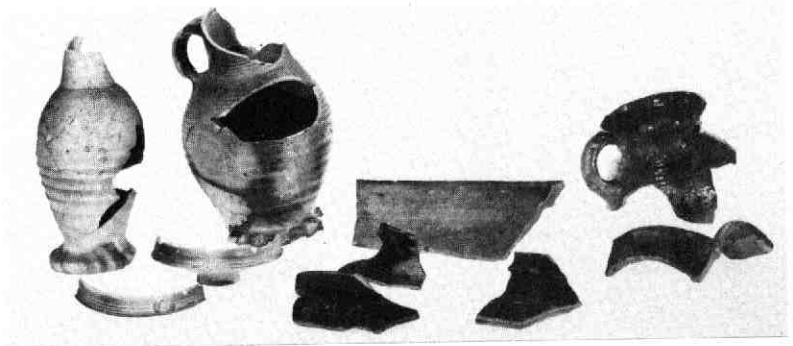
Bebouwing

De funderingsresten die zich langs de Keizerstraat be-

vonden, waren niet van hoge ouderdom. Het overheersende steenformaat was 24 à 22 x 10 x 5 cm, zodat datering in de late 17e eeuw moet plaatsvinden. Hoewel de Vuile Sloot zich over de gehele lengte onder deze fundering bevond (sommige keldertjes waren in de slootvulling ingegraven), werden geen verschijnselen van ongelijke zetting waargenomen. Dat mag opmerkelijke heten, omdat bijvoorbeeld bij de Korte Smeestraat (zie onder Dorstige Harthof in deze Kroniek) een veel kleiner, dichtgegooid slootje waarschijnlijk wel verzakking van achtergevels veroorzaakt heeft. Duidelijk oudere bebouwingssporen zijn niet gevonden, wat aansluit bij de vermelding bij Van der Monde (I, 225), die over het Raadsbesluit van 1546 opmerkt: „Dit Raadsbesluit leert ons dat de Vuile Sloot toen nog schaars, en meest door behoeftigen bewoond werd. . .“.

LIT: N. van der Monde, Beschrijving van de pleinen, straten, stegen . . . der stad Utrecht. 3 delen. Utrecht 1844, 1845, 1846. *H. L. de Groot*

Afb. 78 Keizerstraat. Een selectie van de herkenbare vormen van het aardewerk dat in de dichtgegooide Vuile Sloot is aangetroffen. Van links naar rechts: steengoed, grijs en rood aardewerk. Datering: eerste helft 15e eeuw.

18. Korte Smeestraat 2-4-6

Ter plaatse van de gesloopte panden Korte Smeestraat 2-4-6 werd een kort onderzoek ingesteld. Van de muur tussen 6 en 8 werd door C. J. M. Rampart een bouwhistorische opname gemaakt. M. W. J. de Bruijn verrichtte archiefonderzoek naar de bebouwings- en bewoningsgeschiedenis. Het geheel vormt een aanvulling op het reeds eerder gepubliceerde onderzoek door A. F. E. Kipp naar de huizen in de Korte Smeestraat (Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 72-72).

Zie voor meer gegevens over de Korte Smeestraat ook onder Dorstige Harthof in deze Kroniek.

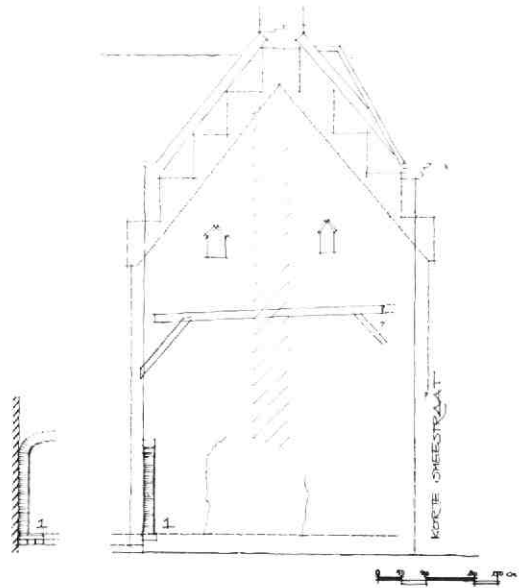
Korte Smeestraat 2-4

Onder de reeds lang geleden gesloopte panden Korte Smeestraat 2-4 werd een laat-middeleeuwse kelder met een goeddeels verdwenen tongewelf evenwijdig aan de straat, aangetroffen. Deze kelder sloot direct aan bij de bebouwing van Oude Gracht 302, waartoe Korte Smeestraat 2-4 nog in 1574 behoorde. De kelder maakte dus deel uit van een achterbouw van het huis aan de gracht (afb. 79).

De jongste vloer die in de kelder werd aangetroffen, bestond uit tot „plavuizen“ van verschillend formaat verhakte hardstenen platen. Op de meeste grote exemplaren was in omtrek een timmermansbijl uitgehakt (afb. 79). De vloer is in de late 19e eeuw gelegd. Bij de herkomst van de stenen zou aan een (opgeruimde) kerkvloer gedacht kunnen worden (Geertekerk?, Bijlhouwersgilde?).

Korte Smeestraat 6

Onder Korte Smeestraat 6 was een kelder aanwezig,

Afb. 80 Korte Smeestraat 2-6. Aanzicht van de muur tussen Korte Smeestraat 6 en 8. Tek. C. J. M. Rampart. 1: poortje met korfboog in de achtergevel; 18e eeuw.

die jonger was dan die onder 2-4; hij stond haaks op de straat. In 1576 is ter plaatse nog sprake van een „ledig erf“, maar in datzelfde jaar wordt er ook een „huijsinge mit sijnen toebehoiren“ genoemd. In 1602 wordt het pand als „kamer“ omschreven. De muur tussen Korte Smeestraat 6 en 8 (afb. 80)

Afb. 79 Korte Smeestraat 2-6. Hardstenen „plavuizen“ met ingehakte timmermansbijl in de kelder van Korte Smeestraat 2-4. Links een dichtgezette doorgang naar de kelder van Oude Gracht 302, die op een oorspronkelijk lager vloerniveau duidt.

was opgebouwd uit moppen en hoorde bij een huis van 6 m diepte. Het had waarschijnlijk twee nogal lage verdiepingen met een kap evenwijdig aan de straat. Op de beganegrond tegen de rechter muur bevond zich een haard.

Ter hoogte van de zoldervloer resteerde een eikenhouten (strijk)balk in de muur, die aan de kant van de achtergevel bovendien voorzien was van een schoor. Deze schoor was met halfhoutsverbindingen aan de strijkbalk en aan de (verdwenen) muurstijl verbonden. Of eenzelfde schoor zich ook aan de kant van de voorgevel bevond, kon niet worden vastgesteld. De balk lag overigens aan de kant van de achtergevel 30 cm lager dan aan de voorzijde (zie voor de mogelijke oorzaak van deze verzakkingen onder Dorstige Harthof in deze Kroniek). Op de zolderverdieping vertoonde de muur aan weerszijden van het schoorsteenkanaal een kaarsnis. De muur laat zich, naar vage sporen aangeven, met trappen beëindigen. Hieruit vloeit dan voort dat de voorgevel ter hoogte van de eerste verdieping een overstek gehad moet hebben.

In de achtergevel waren nog de restanten aanwezig van een 18e-eeuws poortje met een korfboog van zeer zorgvuldig wigvormig geslepen bakstenen en een geprofileerde hardstenen dorpel (afb. 80).

LIT: M. W. J. de Bruijn, De noordzijde van de Korte Smeestraat, ca 1550-1600. Typescript. Utrecht 1984.

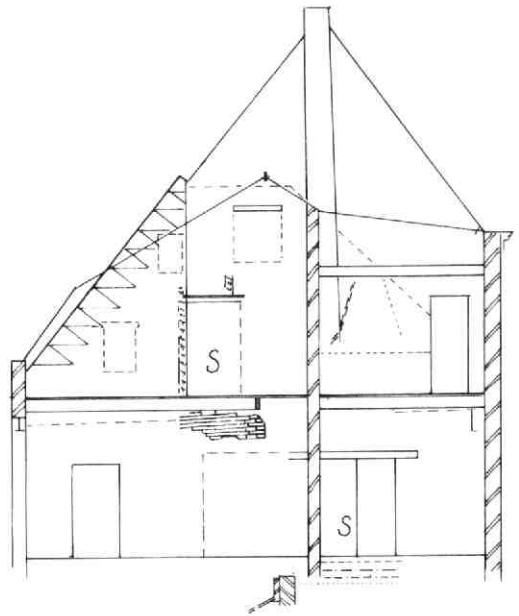
H. L. de Groot/C. J. M. Rampart

19. Lange Rozendaal 27-29

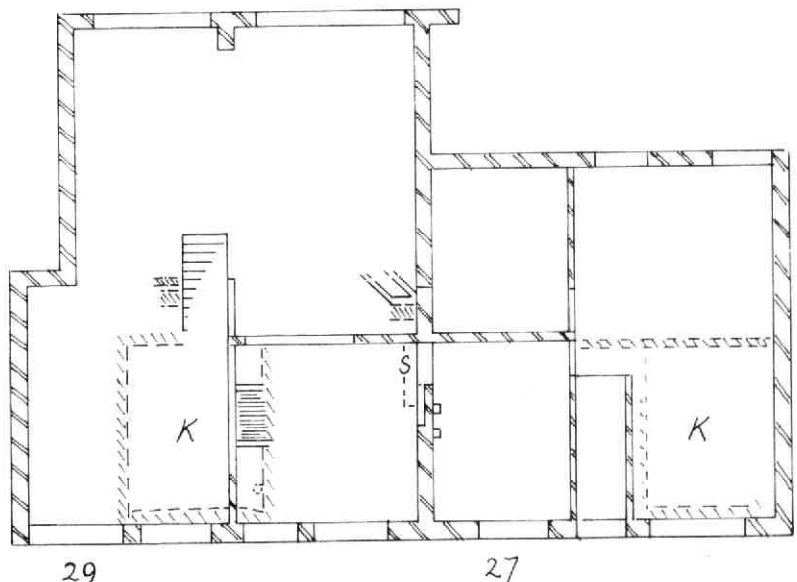
Soms kan een gebouw zo vaak aan ingrijpende veranderingen zijn onderworpen, dat er van voorgaande fasen slechts enkele fragmenten overblijven. Het documenteren van de voormalige zuivelfabriek „Mido“, Lange Rozendaal 27-29, had dan ook veel weg van het verzamelen van een zak vol puzzelstukken, die

pas bij vergelijking achteraf tot een aantal beelden gereconstrueerd kunnen worden.

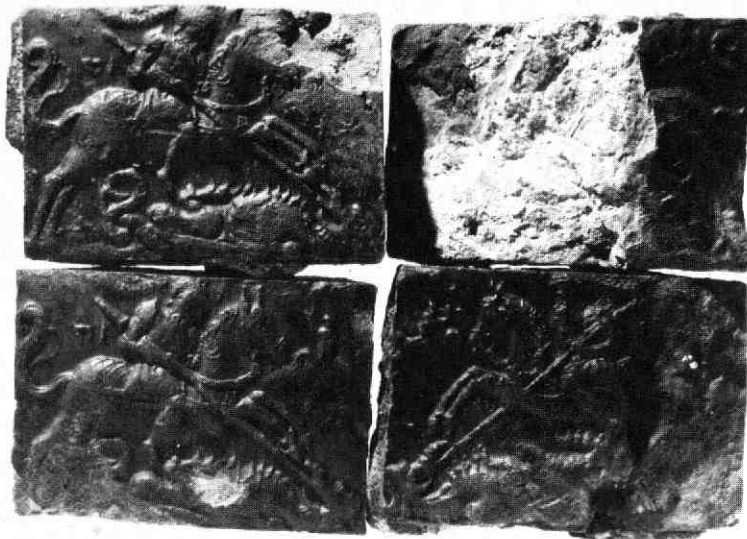
De oudste, zeer summiere resten hebben waarschijnlijk behoord tot een vroeg 15e-eeuws gebouw(tje) dat

Afb. 81 Lange Rozendaal 27-29. Doorsnede naar het oosten over Lange Rozendaal 29 met bouwsporen in de scheidingsmuur met 27. Tek. B. J. M. Klück. S: stookplaatsen. Bij de stookplaats van de verdieping zijn de haardstenen van afb. 83 gevonden. Onder deze stookplaats een fragment van het oudste metselwerk in leem. Onder de stookplaats van de beganegrond zijn de gevonden vloerniveaus aangegeven.

Afb. 82 Lange Rozendaal 27-29. Plattegrond. Tek. B. J. M. Klück. Enkelvoudige arcering: gevonden kelders (K). S: stookplaats.

Afb. 83 Lange Rozendaal 27-29. Haardstenen uit de stookplaats op de verdieping van Lange Rozendaal 29. Foto F. Kneefel. Afgebeeld is een gespiegelde voorstelling van St. Joris en de draak. Vóór de kop van het paard is de te redden maagd met geheven armen te zien. Tweede helft 16e eeuw.

ter plaatse van 27 ongeveer 4,85 m achter de huidige rooilijn stond en blijkbaar naar het noorden helde (afb. 81). Verder zijn de huidige voorgevels van 27 en 29 gefundeerd op een uiterst zware moppenmuur van ca. 60 cm dik. Deze muur is eerder gebruikt als fundering van een eveneens middeleeuws huis ter plaatse van 29. Daarbij hoort een oudste vloerniveau op 57,5 cm onder de recente vloer. In de middeleeuwen nog is de vloer tweemaal verhoogd. In de tweede verhoging werden bij de oostmuur resten van een haardpot

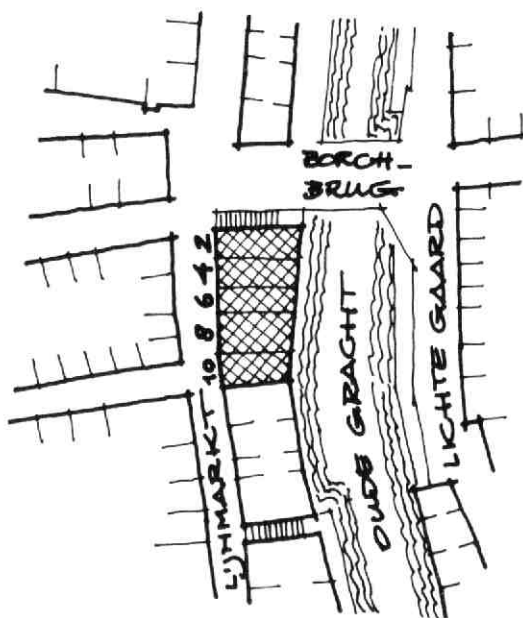
gevonden. Op die plaats blijkt tot aan het einde van de 19e eeuw een stookplaats te zijn geweest.

Zowel in 27 als in 29 zijn kelders met een tongewelf dwars op de straat aangetroffen; zij zijn waarschijnlijk in de late 16e eeuw gemaakt.

Uit diezelfde tijd stamt ook een aantrekkelijke vondst van een viertal, deels beschadigde haardstenen (afb. 82). Zij bevonden zich achter de strijk balk van de oostmuur van 29. Zij duiden op een luxe stookplaats op de verdieping van het achtergedeelte van het huis. Deze stookplaats verdween waarschijnlijk bij een grote verbouwing in de 18e eeuw, toen het achtergedeelte van het toen tot breed éénlaags gebouw met grote kap verbouwde huis ingericht werd voor een ambacht waarbij vuur te pas kwam: op de begane grond werd een grote, hellende assleuf gevonden (afb. 83).

Aan de zijde van 27 bevonden zich vensters in de zijgevel, op zolder en op de verdieping. Lange Rozendaal 27 was toen een minder diep huis.

Het 18e-eeuwse gebouw werd in 1890 gesloopt en vervangen door een woning met karnhuis. Dit complexe ontwikkelde zich in de navolgende decennia tot een stoomzuivelfabriek, die de vier panden met tuinen aan de oostzijde annexeerde. B. J. M. Klück

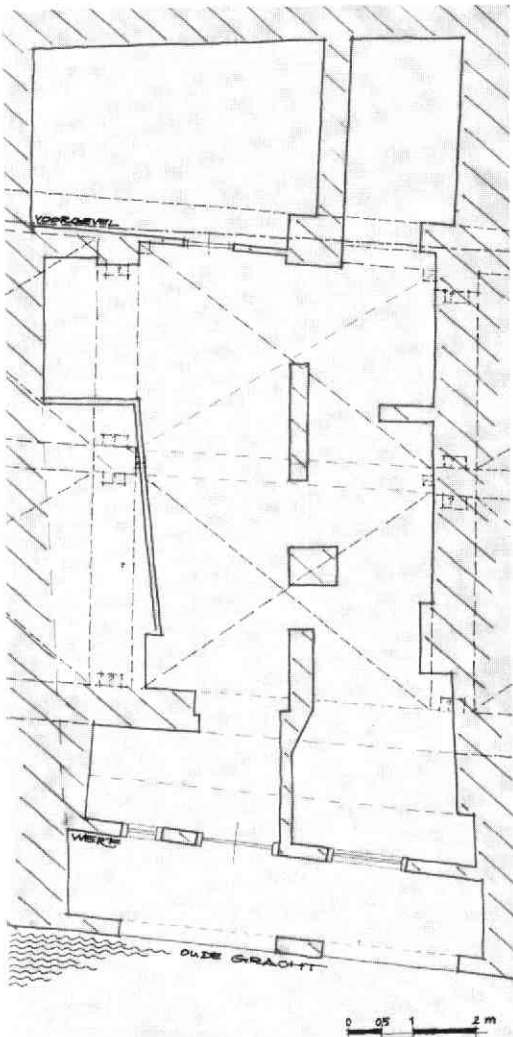

Afb. 84 Lijnmarkt 8. Situatie van „De Overstek” met de huidige perceelsgrenzen en huisnummers. Tek. C. J. M. Rampart.

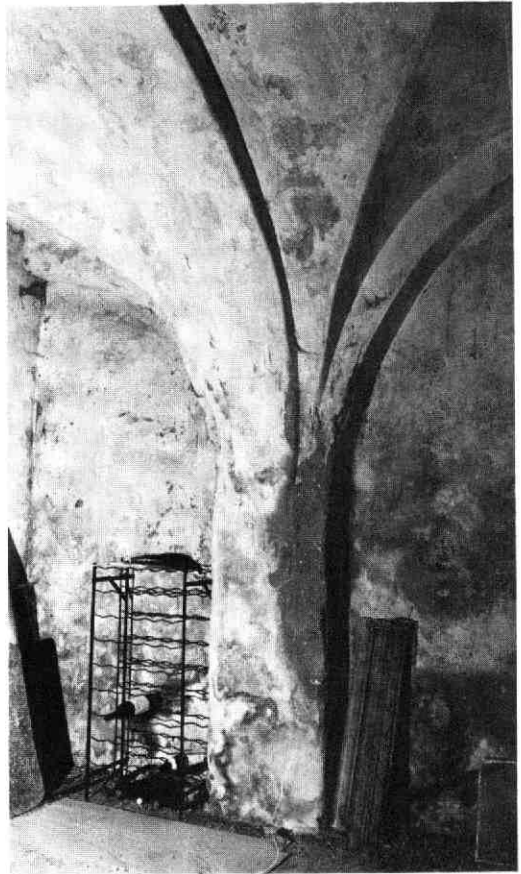
20. Lijnmarkt 8

Tijdens verbouwwerkzaamheden in de kelder van Lijnmarkt 8 was er gelegenheid te onderzoeken in hoeverre er nog iets over was van de kelder van „Het grote huis op de Gracht”, later genaamd „De Overstek”. Het is nl. uit archiefbronnen bekend dat Lijnmarkt 2-10 ooit één groot geheel hebben gevormd (afb. 84). Een eerste vermelding van dit gebouw is te vinden in een oorkonde uit 1196, waarin het wordt beschreven als het huis „bij de Borchbrug op de Gracht”. Blijkens een oorkonde uit 1231 is het grote

huis dan verdeeld in negen kamers en vijf kelders. Bovendien was er naast de Borchbrug (nu Maartensbrug) een trap naar het water. De oudste gegevens omtrent overbouw van de werf dateren uit 1340. Hij wordt dan door het kapittel van St. Marie en de stad Utrecht in erfpacht gegeven aan de bewoners van de respectieve panden, wier huizen tevens tot aan de gracht over de werf gebouwd mogen worden, waarbij het zelfs toegestaan was een overstek te maken van twee voet (ca. 55 cm) boven over de gracht. De werf zelf moest open blijven, opdat daar normale doorgang achter de huizen langs mogelijk bleef en er tevens markt gehouden kon worden. De benaming „Oversteke'', die ongetwijfeld ingegeven is door voornoemde overstek, verschijnt voor het eerst in 1378 in de bronnen. Uit een goederenregister van

Afb. 85 Lijnmarkt 8. Plattegrond van de kelder. Tek. J. W. Jutte/C. J. M. Rampart. De gebroken lijnen geven de reconstructie weer.

Afb. 86 Lijnmarkt 8. Kelder onder Lijnmarkt 6. Deze kelder is van dezelfde opzet als die onder Lijnmarkt 8, zij het dat de gewelvvakken hier ca 3,50 m breed zijn. De foto toont een pijler (tegen de noordwand naar Lijnmarkt 4) met de daaruit ontspringende gordel- of muuralboog.

omstreeks 1400 blijkt dat de negen kamers, vanwege hun geringe omvang, vergroot zijn, o.a. door uitbreiding van de kelders en wellicht door een extra bouwlaag. Er is dan waarschijnlijk al sprake van afzonderlijke huizen.

Het aantal hofsteden (= erven) is teruggebracht van negen tot zes met achtereenvolgens breedten van 2,68 m, 2,68 m, 2,55 m, 3,33 m, 6,70 m en 4,42 m (geteld vanaf de Borchbrug).

Het huidige huis Lijnmarkt 8 heeft een breedte van ca. 6,70 m. In de kelder zijn restanten gevonden van een oudere (eerste?, 13e-eeuwse?) versie, die qua breedte weinig verband vertoont met de opbouw van 8 (afb. 85). Het onderzoek in deze kelder spitste zich toe tot waar spuurwerk naar aansluitingen, naden in het muurwerk en restanten van muural- en gordelbogen. Uit de verschillende waarnemingen kan een voorlopige reconstructie van de kelder samengesteld worden. De oorspronkelijke diepte bedraagt ca. 8,25

m inclusief de 75 cm dikke voor- en achtergevel. De ruimte wordt overspannen door kruisgewelven op een rechthoekige plattegrond. De vakken meten ca. 4,70 x 3,30 m. Daar het huidige pand breder is dan één gewelfvak, is de aansluiting met een volgende travee (onder Lijnmarkt 10) nog waar te nemen. Muraal- en gordelbogen hebben een eenvoudige doorsnede (afb. 86). Het baksteenformaat in voor- en achtergevel bedraagt 30 x 15 x 7,5 à 8,5 cm, wat een datering in de 13e eeuw nog wel toelaat.

Ervan uitgaande dat de grachtkant niet al te zeer van plaats veranderd is, zou de werf in deze situatie een breedte van ongeveer 3,25 m hebben gehad.

Toch blijft nog een aantal essentiële vragen met betrekking tot „De Overstek“ onbeantwoord. Hoe is bijvoorbeeld de precieze volgorde geweest in de overbouw van de werf? Is de gewelfconstructie, zoals die onder 8 gevonden is, ook aanwezig onder de rest van de panden die tot De Overstek hebben behoord?

De in aansluiting op het onderzoek in 8 gedane opname van de kelder onder Lijnmarkt 6, leverde het beeld op van een identieke gewelfconstructie. Er is hier aanzienlijk meer overgebleven aan oorspronkelijk metselwerk dan in 8 (afb. 86). De kelder, met een inwendige breedte van ca. 3,50 m, strookt hier wel met de bovengrondse opbouw.

Uit schriftelijke gegevens uit omstreeks 1400 blijkt echter dat onder Lijnmarkt 4 weer geen kelder zou zijn. Hoe was de perceelsscheiding van De Overstek vóór 1400, toen het huis in negen kamers was verdeeld? Welk verband bestaat er tussen deze scheiding en de onderlinge kelderstructuren? Ter oplossing van al deze vragen is meer onderzoek ter plaatse onontbeerlijk.

LIT: M. W. J. de Bruijn, „Het grote huis op de Gracht“ later genaamd „De Overstek“. De ontstaansgeschiedenis van de noordzijde van de Lijnmarkt in Utrecht in het kader van de ruimtelijke ontwikkeling en het juridisch statuut van de grond. Utrecht 1983. Typescript. C. J. M. Rampart

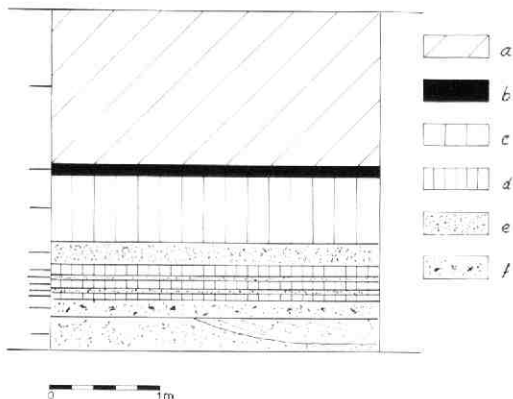
21. Museumlaan

En vrij recente hypothese over de Vecht en de Rijn gaat ervan uit dat de Vecht in de 12e eeuw ten oosten van het tegenwoordige Wilhelminapark naar het noorden stroomde en vervolgens, na een bocht westwaarts gemaakt te hebben, in het tracé van de noordelijke stadsbuitengracht haar vervolg had. De diepe rioleringswerkzaamheden in de Museumlaan en in de Emmalaan boden de mogelijkheid deze hypothese te toetsen. De stroomrichting van de Vecht zou dan ongeveer loodrecht door het riooltracé van de Museumlaan doorsneden moeten worden.

Uit de hierna beschreven profielopbouw mag inderdaad worden afgeleid dat zich onder de Emmalaan een verlande Vechtbedding bevindt. Een datering voor deze verlanding is niet te geven: uit de hele rioolsleuf is niet één scherf aardewerk of een ander daatbaar voorwerp tevoorschijn gekomen.

De profielopbouw

Duidelijk blijkt uit afb. 87 hoe de rivier vrijwel horizontale pakketten zand en klei heeft afgezet. De afzettingen werden aan de bovenzijde afgesloten door een dunne, zwarte ophogingslaag. De bovenste afzetting slaag bestond uit een humeus kleipakket van ongeveer 60 cm dikte. Onderin de rioolsleuf - op ca. 0,80 m - kwam grof tot zeer grof zand voor.

Afb. 87 Museumlaan. Profiel ter hoogte van de westelijke rijbaan van de Emmalaan. Tek. W. van Deemter/T. J. Hoekstra. a: opgebracht zand. b: zwarte ophogingsgrond. c: bruine, humeuze klei. d: grijze klei. e: grof zand (in de bovenste laag met enkele schelpfragmenten). f: zand met organische resten. Straathoogte: 2,05 + NAP; onderkant sleuf: ca 0,80 - NAP.

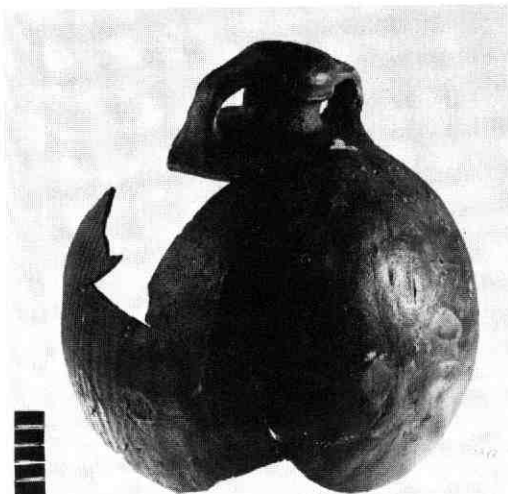
Halverwege de Museumlaan bestond deze sedimentatie op die diepte voor een deel zelfs uit grind. Het is op grond daarvan dat mag worden verondersteld dat het hart van de bedding zich hier of in de onmiddellijke nabijheid heeft bevonden.

LIT: H. L. de Groot, Scherven, Schoeiingen en Schepen. Doctoraal scriptie Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Protohistorie, Universiteit van Amsterdam. Typescript. Amsterdam 1983.

H. L. de Groot

22. Neude

In mei van dit Kroniekjaar is aan de zuid- en westzijde van de Neude de riolering vernieuwd. De waarnemingen die tijdens die werkzaamheden zijn gedaan, leverden voorslagnog geen nieuwe gezichtspunten op. Reeds in 1977 en 1978 werd geconstateerd dat zich hier, onder een dik, zwart ophogingspakket, rivierzand bevindt. Nabij de Voorstraat ligt de top van dit zand op ca. 0,50 m + NAP, terwijl nu kon worden waargenomen dat bij de Drakenburgstraat het zand onder de Neude op ongeveer 1,45 m + NAP ligt. Dit komt goed overeen met een waarneming die in 1982 is gedaan, toen naast de ingang van de Neudeflat in de Vinkenburgstraat een olietank werd verwijderd.

Afb. 88 Neude. Veldfles van steengoed met engobe. Foto F. Kneefel. Datering: 14e eeuw.

Opvallend was toen de hoge ligging van het zand, dat onmiskenbaar door een rivier was afgezet.

De datering van het ophogingspakket (ca. 1,50 tot 2,00 m dik) is niet geheel duidelijk. Vermoedelijk heeft er al vóór de grote ophoging en bestrating die vanaf 1465 plaats heeft (met 2866 karren zand en meer dan 1071 tonnen bestratingskeien) ophoging plaats gevonden, wat, gezien het gebruik als tournooiveld vanaf minstens 1396 ook wel voor de hand ligt. Een fragment van een pingsdorf kan (midden 12e eeuw) en een in 1977 gevonden groot fragment van een steengoed veldfles uit de 14e eeuw (afb. 88) passen in dat beeld. De in 1984 te verwachten rioolaanleg tussen Voorstraat en Oudkerkhof, via Neude, Schoutenstraat en Korte Minrebroederstraat, kan wellicht dit probleem nader oplossen en misschien ook licht werpen op het al uit de 16e eeuw stammende verhaal dat bij de Neude in vroeger tijden een haven

zou zijn geweest, een verhaal overigens dat op de vermoedelijk oudst bekende archeologische waarnemingen in Utrecht teruggaat: men vond „scheepsresten“ bij het aanleggen van funderingen van huizen.

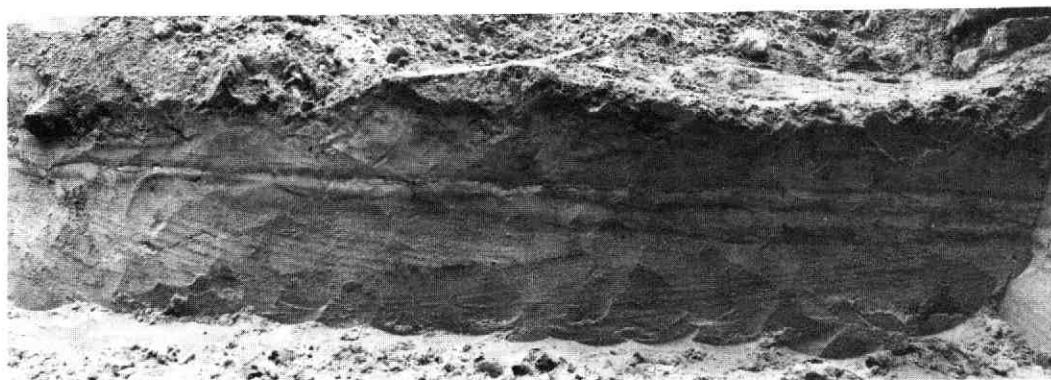
LIT: N. van der Monde, Beschrijving van de pleinen, straten, stegen . . . der stad Utrecht II, 86-137. Utrecht 1845. H. L. de Groot

23. Oude Gracht 51-53

De uitgebreide opgravingen ten noorden van de Jacobikerkerk (Kroniek 1978-1979-1980, MBOU 1981-3, 44-50; Kroniek 1981, MBOU 1982-2, 31-40) hebben nog eens bevestigd dat het noordelijk deel van de Oude Gracht gegraven is en dat het geen restant van een rivier is. De mogelijkheid dit nogmaals en dan ter plaatse te toetsen, deed zich voor toen in verband met bouwplannen het parkeerterrein aan de zuidzijde van de Jacobskerkstraat gedeeltelijk beschikbaar kwam voor archeologisch onderzoek.

De opgraving was evenwel van korte duur, omdat de twee huizen die tot de jaren zestig ter plaatse aan de Oude Gracht gestaan hebben, onderkelderd en bovendien rigoreus gesloopt waren. Alleen de fundamenten van de frontmuren met de (later) dichtgemetselde doorgangen naar de werfkelders waren nog aanwezig. Het grote sloopgat was geheel gevuld met schoon zand. Gedeeltelijk verwijderen van dit zand leverde geheel onderin toch nog enkele profieltjes op die de fraaie opbouw van een „oeverwal“ lieten zien (afb. 89).

De afzettingen bestonden hoofdzakelijk uit zand, dat vrijwel horizontaal gelaagd was. Uit de sedimentatie-richting bleek dat de rivier niet ten oosten, maar ten noorden van de opgravingsplaats moet worden gezocht. Immers, als de Oude Gracht hier ter plaatse ooit een rivier zou zijn geweest, zouden de zandlagen naar de gracht toe moeten hellen. Dit was, zoals gezegd, niet het geval. Samen met de grote hoeveelheid

Afb. 89 Oude Gracht 51-53. Profiel door riviersedimenten heen, gezien naar het noorden (Oude Gracht rechts). Onderin komen zandafzettingen voor met zgn. „foreset-gelaagdheid“. Deze worden afgedekt door afwisselend klei- en zandpakketjes die horizontaal gelaagd zijn.

gegevens die reeds eerder in het noordelijk stadsdeel zijn verkregen, leidt dit tot de volgende conclusies: De Jacobikerk is gebouwd op het noordelijk deel van een oeverwal. De oeverwal is ontstaan door een rivier (de Vecht) die zijn laatste bedding heeft gevonden in de noordelijke stadsbuitengracht. Het noordelijk deel van de Oude Gracht is gegraven door de oeverwal heen naar deze rivier toe.

De opvatting van Van Winter dat een rivier, komend vanuit het stadscentrum, ter plaatse van de Oude Gracht naar het noorden heeft gestroomd en ter hoogte van de Waterstraat naar het westen is omgebogen, is onjuist.

Door de reeds bovenvermelde onderkeldering en sloop kon helaas geen datering door middel van vondsten uit grachtalud of oud maaiveld voor het graven van het noordelijk deel van de Oude Gracht verkregen worden.

LIT: J. M. van Winter, Utrecht aan de Rijn; middeleeuwse Rijnloop en de wordingsgeschiedenis van de stad Utrecht. JOU 1975, 44-72. H. L. de Groot

Afb. 90 Oude Gracht 319-321. Het huis met de in 1936 gerestaureerde 17e-eeuwse voorgevel gezien vanuit het zuidoosten.

24. Oude Gracht 319-321

Het huis Grijsesteijn, een markant hoekhuis, blijkt uit de 14e eeuw gebouwd te zijn, maar het werd in het midden van de 17e eeuw herbouwd met handhaving van de oorspronkelijke achtergevel (afb. 90). In de 19e eeuw werd het pand verder opgedeeld, waarbij vooral de achtergevel het moest ontgelden in verband met het maken van nieuwe vensters, rookkanalen en toiletten, die dwars door het oude rookkanaal of in de muurdikte uitgehakt werden. Grote delen oorspron-

klijk metselwerk verdwenen, zonder dat er voorzieningen getroffen werden voor de daardoor ontstane constructieve problemen. Uiteindelijk dreigden recentelijk de laatste steunpunten het te begeven en was krachtig aangepakt herstel nodig (afb. 91). Tijdens de herstelwerkzaamheden werden allerlei waarnemingen gedaan die tot een beeld van de oorspronkelijke vorm en indeling van de achtergevel leidden. De ruim 14 m hoge en 8,50 m brede gevel is gemetseld met bakstenen van 30 à 31 x 14 à 14,5 x 6,5 cm; 10 lagen beganegrond: 82 cm, 10 lagen verdieping enz.: 80 cm.

Vijf oorspronkelijke vensters werden meer of minder onvolledig teruggevonden: één op de, in de 14e eeuw ca. 5 m hoge, begane grond, twee op de oorspronkelijke verdieping en twee op zolder (afb. 92).

Heel merkwaardig is dat de vensters links hoger geplaatst zijn dan die aan de rechterkant. Bij deze vensters hoorden geen kozijnen. Uit duim- en grenelstenen van basaltlava en een sponning in de baksteen aan de binnenzijde van het venster op de be-

Afb. 91 Oude Gracht 319-321. De in de 17-eeuw gewijzigde achtergevel van het oorspronkelijk 14-eeuwse huis.

ganegrond blijkt dat ze met luiken gesloten werden (afb. 93).

De gevel is op de beganegrond 65 cm dik, op de verdieping en de zolder 50 cm. In het hart van de muur kwamen stukje bij beetje resten in het zicht van een oorspronkelijk dubbel rookkanaal dat op de zolder een tong van moppen op de smalle kant had. Lager splitste het zich in een schouw voor de verdieping en in het rookkanaal van een schouw, waarvan een fragment van de 30 cm diepe, holle achterwand op de scheiding van de huidige beganegrond en tussenverdieping te zien was. Beide schouwen - met a-sym-

Afb. 92 Oude Gracht 319-321. De achtergevel met de resten van vijf vensters uit de 14e eeuw. Tek. D. Doyer. Met onderbroken lijn is het verloop van de rookkanalen van de oorspronkelijke schouwen aangegeven.

metrische boezem op de verdieping en een rechte op de beganegrond - waren iets uit het midden van de gevel geplaatst, wat ook in de situering van de vensters tot uiting komt. Het rookkanaal was bijna geheel in de dikte van de muur opgenomen.

De huidige geveltop met vlechtingen heeft zijn vorm in de 17e eeuw gekregen. In de 14e eeuw is dit waarschijnlijk een trapgevel geweest, waarbij een kap met een hogere nok zal hebben behoord.

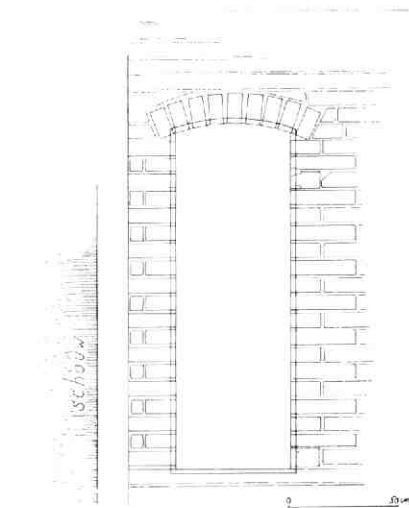
Oorspronkelijk stond tegen de achterzijde geen bebouwing. *B. J. M. Klück*

25. Oude Gracht 347

In de noordmuur van de voorkamer op de verdieping van Oude Gracht 347 werd een groot fragment van

Afb. 94 Oude Gracht 347. Haardstenen uit de noordwand van de voorkamer op de eerste verdieping. De centrale haardsteen is exact hetzelfde als de haardstenen van Bemurde Weerd OZ 23 (zie afb. 31).

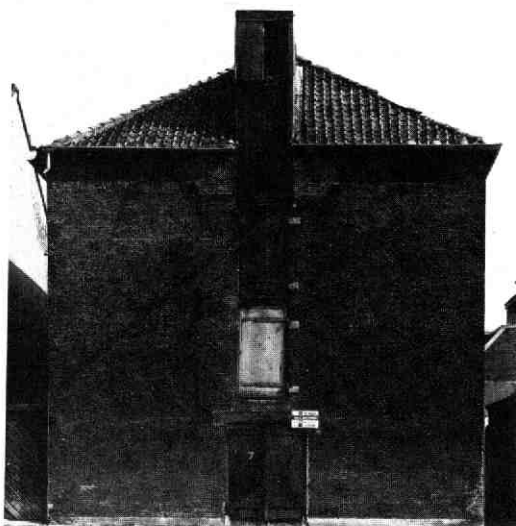

Afb. 93 Oude Gracht 319-321. Gereconstrueerd binnenaanzicht van een 14e-eeuws venster van de oorspronkelijke beganegrond. Tek. B. J. M. Klück.

een haardstenen partij aangetroffen, bestaande uit stenen met een voorstelling van klimmende leeuwen in ruiten. Er komen drie typen voor, waaronder één steen, die uit dezelfde vorm afkomstig is als de stenen van Bemurde Weerd O.Z. 23 (zie aldaar in deze Kroniek). Bij de andere stenen zijn de leeuwen iets gestyleerder; die stenen zijn waarschijnlijk iets jonger (afb. 94).
B. J. M. Klück

26. Oudenoord 7

Het pakhuis op de hoek van Oudenoord en Raamstraat lag tussen de voormalige Westerstroem (thans Oudenoord) en de Vecht, vroeger een bedrijvig handelsgebied aan de noordzijde van de stad. Blijkens een in de voorgevel gemetselde gevelsteen dateerde het pakhuis uit 1773. Een aantal jaren geleden heeft men de kap verwijderd, waardoor het voornamelijk houten interieur sterk door vocht en schimmel werd aangetast en onherstelbaar beschadigd. In april 1984 is het pakhuis in het kader van plannen voor groot-scheepse nieuwbouw in dit gebied, gesloopt (afb. 95 en 96).

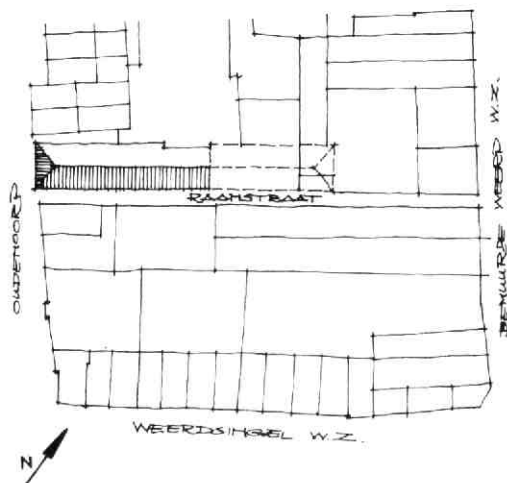

Afb. 95 Oudenoord 7. Voorgevel van het pakhuis aan de Oudenoord (1974). Het pakhuis is nog van een kap voorzien.

Het pakhuis lag met zijn 9,60 m brede voorgevel aan de Oudenoord en strekte zich ver naar achteren uit. Vóór de sloop was het ca. 40 m lang, maar toen al was het blijkens de kadastrale minuut een flink stuk ingekort. Een oorspronkelijke lengte van meer dan 60 m is niet onwaarschijnlijk (afb. 97). Archeologisch onderzoek dat in 1984 daar plaats zal vinden, kan hierover misschien meer opheldering verschaffen. In

Afb. 96 Oudenoord 7. Voorgevel en zuidoostelijke zijgevel van het pakhuis aan de Raamstraat (1983). De kap is verwijderd.

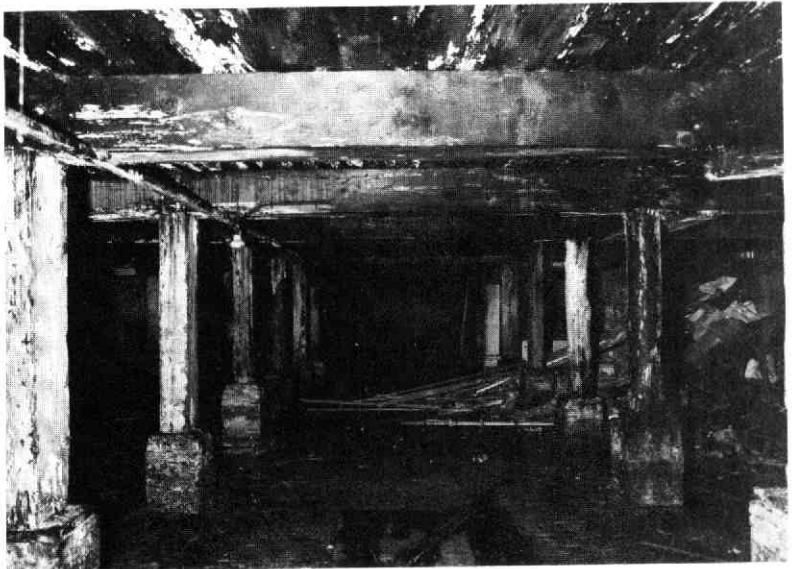
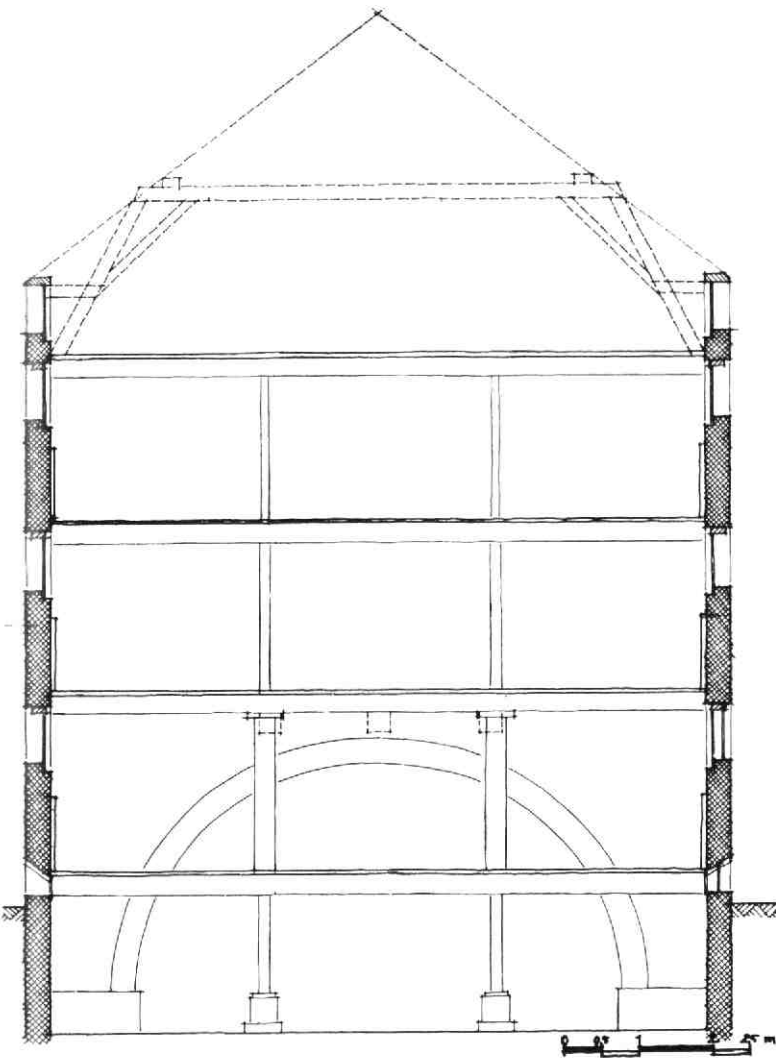

Afb. 97 Oudenoord 7. Situatieschets. Tek. C. J. M. Rampart. De onderbroken lijn geeft de reconstructie van het achterste deel aan.

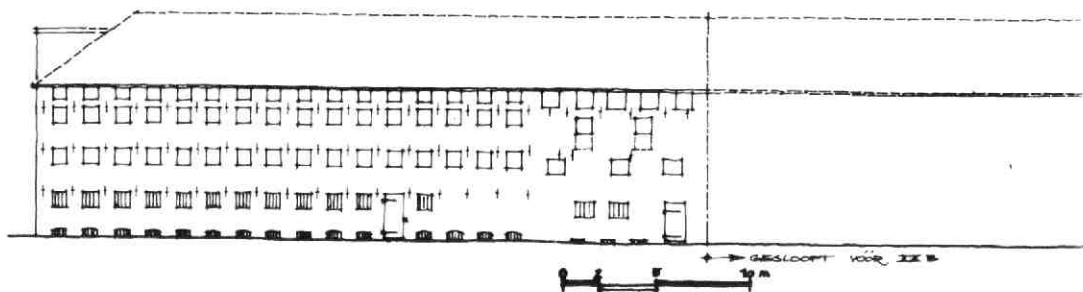
de noordwesthoek was voor het opgaande muurwerk ter hoogte van de kelder gebruik gemaakt van secundair verwerkte kloostermoppen.

Het gebouw bevond zich grotendeels nog in de oorspronkelijke staat. Het was opgemetseld uit zgn. „utrechts plat“, bakstenen van 22 x 11 x 4,5 cm en bestond uit kelders met lichtvensters, drie bouwlagen, een zolder en een houten kap (afb. 98). De ruim-

Afb. 98 Oudenoord 7.
Dwarsdoorsnede B-B'
(zie afb. 101). Tek. C. J.
M. Rampart. De kaphel-
ling en de spant-
constructie zijn globale
reconstructies.

Afb. 99 Oudenoord 7.
De kelder van het pak-
huis gezien naar het
noordoosten.

Afb. 100 Oudenoord 7. De zuidoost gevel van het pakhuis aan de Raamstraat. Tek. C. J. M. Rampart. Duidelijk is de regelmatige vensterindeling waarneembaar, die in de achterste acht traveeën door latere verbouwing is verstoord. Het reeds vroeger gesloopte deel is oningevuld gelaten.

ten waren van oorsprong ongedeeld en bezaten een driebeukige opzet met twee rijen houten kolommen op elke laag. De vloerconstructie tussen de bouwlagen was zeer fors uitgevoerd in grenen balken, h.o.h. 1,60 m van muur tot muur en beplankt met eveneens grenen delen (met losse veren) van 4,5 cm dikte, waaroverheen nog een dekvloer van 1,5 cm dikte was gelegd. Vermeldenswaard is ook de keldervloer die in de zijbeuken belegd was met plavuizen, terwijl de middenbeuk een klinkerbestrating had. De houten kolommen rustten in de kelder op bakstenen poeren (afb. 99). De kelder was aan de voorzijde door middel van luiken in de vloer bereikbaar. Dergelijke luiken kwamen op die plaats ook voor op de eerste, tweede en derde verdieping, zodat goederen van buiten via de hijsinstallatie op zolder in één keer naar boven of naar beneden getakeld konden worden.

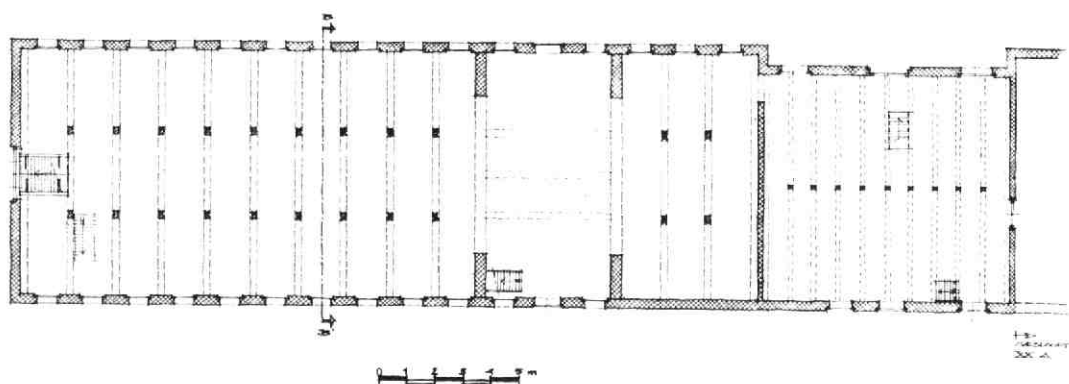
In beide zijgevels waren op alle bouwlagen in iedere travee raamopeningen aangebracht, die slechts door middel van houten klapluiken afgesloten konden worden. In het hele pakhuis kwam geen enkel beglaasd raam voor. Onder de vensters was een langs de gehele wand doorlopende houten lambrizing aangebracht. De kelderlichten en de vensters op de begane-

grond waren van diefijzers voorzien. Het was met name deze grote hoeveelheid regelmatig geplaatste vensters die het pakhuis zijn specifieke uiterlijk verleende (afb. 100).

Van later tijd zijn twee over de gehele breedte van het pakhuis lopende bogen in de 11e en 15e travee, beginnend in de kelder en doorlopend tot op de beganegrond (afb. 98). Op deze bogen waren drie balken geplaatst waarop de vloer van de eerste verdieping ter plaatse rustte. De functie van deze bogen is niet geheel duidelijk; mogelijk zijn ze aangebracht voor het plaatsen van zware machines op de eerste verdieping of voor extra dwarsstabiliteit in het zeer lange pakhuis, waarin echte standvinken ontbraken.

Het achterste deel van het pakhuis (oorspronkelijk het middelste) is in de loop van de 19e eeuw verbouwd. De linker zijgevel sprong over een lengte van 9 m iets naar binnen en de vloeren werden in het midden slechts door één rij houten kolommen gesteund (afb. 101). Het oorspronkelijke, regelmatige vensterpatroon was hier sterk verstoord. De achtergevel, zoals die tot vóór de sloop nog aanwezig was, dateerde uit het begin van de 20e eeuw.

D. Valentijn

Afb. 101 Oudenoord 7. Plattegrond van de beganegrond. Tek. C. J. M. Rampart. Door verbouwing in de loop van de 19e eeuw is de noordwest gevel over een lengte van negen meter iets naar binnen komen te liggen. De vloeren hier werden in het midden slechts door één rij houten kolommen gesteund.

27. Oudkerkhof 19-21

De huizen Oudkerkhof 19 en 21 vormden tot in de 19e eeuw één geheel. Tot de splitsing was het een breed huis met twee beuken. De achterste beuk was slechts één bouwlaag hoog (afb. 102).

Het huis is in de 15e eeuw gebouwd op het erf van het klaustraal huis van Oudmunster aan het tegenwoordige Domplein. Aan de linkerzijde was het begrensd door de achteruitgang van het klaustraal huis van de Dom, „de Roode Poort". In 1860 werd deze uitgang volgebouwd met het huis Oudkerkhof 23.

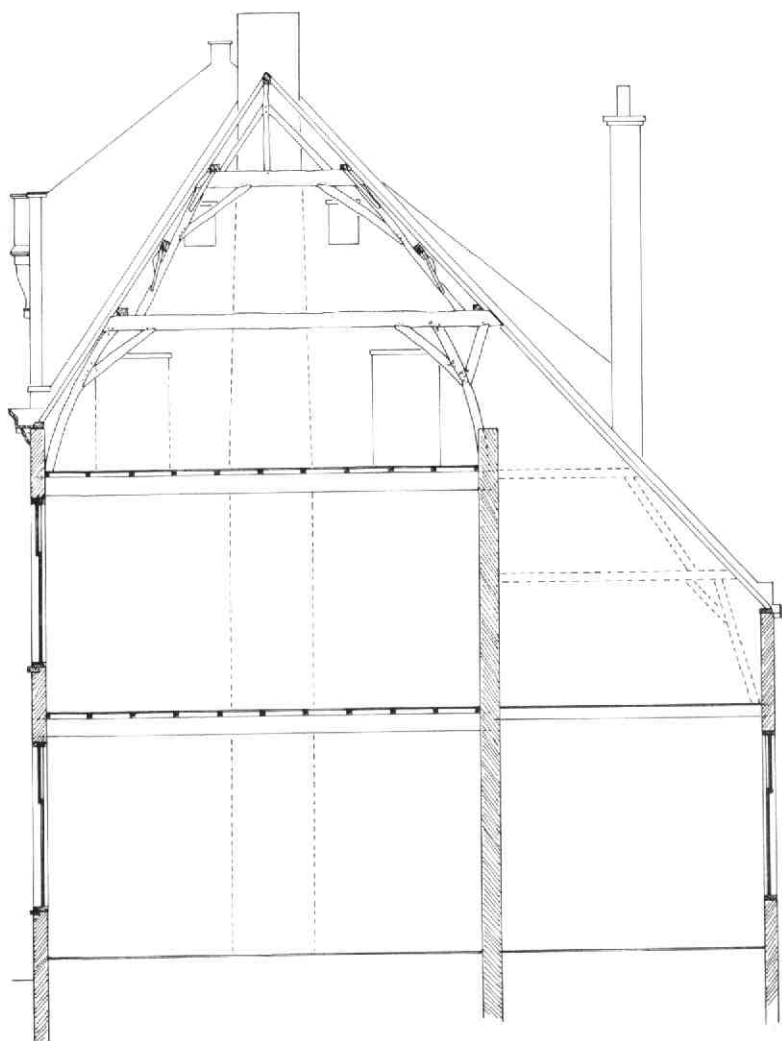
Op het huis stond tot in de 19e eeuw een kap met een over de achterste beuk doorlopend dakvlak. De kapconstructie van voor- en achterbeuk vormden een samengesteld geheel, dit in tegenstelling tot de meer gebruikelijke, voor beide beuken aparte, constructies (zie bijv. Trans 8). Voor de hier bedoelde kap was een bijzonder spant noodzakelijk. De jukdebalk liep aan

de achterzijde langer door dan aan de voorzijde, zodat een extra ondersteuning door een korbeel nodig was. Bij Oudkerkhof 19-21 was dit te meer noodzakelijk omdat uitgegaan werd van een in hoofdlijnen normaal spant, met een schuin spantbeen. Een andere constructie is mogelijk, waarbij een verticaal spantbeen wordt toegepast, zoals bijvoorbeeld bij Trans 12 (zie aldaar in deze Kroniek), zodat geen extra korbeel nodig is.

Bij de splitsing van het huis is de achterste beuk van Oudkerkhof 21 verhoogd en voorzien van een verdieping. Hiervoor was ook het optillen van het dakvlak nodig. De constructie aan de voorzijde is echter niet aangetast. Het eiken spant met telmerken en de sporen en wormplaten zijn nog intact.

Oudkerkhof 19 werd in het begin van de 20e eeuw verbouwd, waarbij de achterste beuk geheel werd vernieuwd. Het spant in het voorhuis is gedeeltelijk verzaagd.

E. M. Kylstra

Afb. 102 Oudkerkhof
19-21. Reconstructie-
doorsnede, ca. 1970.
Tek. E. M. Kylstra.

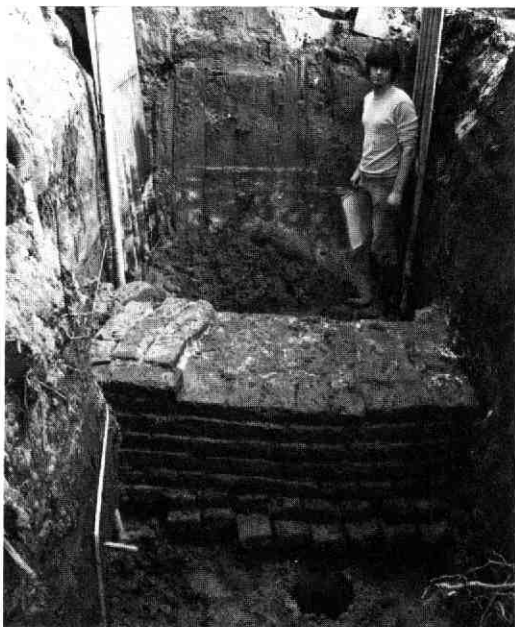
28. Pausdam 4

Zie Trans 6-16

29. Rhijnauwen (gem. Bunnik)

In verband met de bouw van een dependance van de Jeugdherberg Rhijnauwen werd, deels in het kasteelterrein, een nieuw riool gelegd. Daar Rhijnauwen, hoewel gelegen in de gemeente Bunnik, eigendom van de gemeente Utrecht is, werd het begeleiden van deze werkzaamheden vanuit „de stad” gedaan en bijgevolg in deze Kroniek vermeld.

Op 29 september kwam in het riooltracé een stuk zware fundering in het zicht. Deze fundering, die in plattegrond een licht gebogen vorm had, bevond zich

Afb. 103 Rhijnauwen (gem. Bunnik). Schildmuur van het voorterrein gezien naar het zuidoosten.

in de noordwesthoek van het kasteelterrein, even binnen de gracht (afb. 103). Van dit fundament (baksteenformaat 29 x 14 x 6,5 cm) waren nog maar zeven lagen over. Het lag op grof rivierzand, dat ook elders in het riooltracé werd waargenomen.

De eerste indruk was dat mogelijk de buitenzijde van een ronde, noordwestelijke hoektoren van de buitenomkering van het kasteel was aangesneden. Aangezien echter verder naar het centrum van het kasteelterrein geen funderingsresten of uitbraaksleuven in de rioolsleuf zijn waargenomen, moet de gevonden fundering welhaast de basis zijn van een schildmuur die rond het voorterrein zal hebben gelopen. Op grond van het steenformaat mag de bouw van deze muur op zijn laatst in de 15e eeuw gesteld worden.

H. L. de Groot

30. Springweg 102-102A

Dit pand is een - vrij recent in twee woningen gesplitst - vroeg 17e-eeuws huis uit een rij van vijf, waaraan de kamer met zolder boven de poort van het voormalige Burgerweeshuis toegevoegd is.

Dat poortgebouw is in 1612 gebouwd, tegelijk met de drie zuidwaarts daaraan gelegen huizen. Ter plaatse van Springweg 100-102 stond toen nog het als „sieckhuijs” aangeduide gebouw, dat evenals de bebouwing ter plaatse van de Mieropskameren tot het in 1581 opgeheven Regulierenklooster behoorde. Omdat de verdieping van het poorthuis geen doorgang in de zuidmuur heeft, moet aangenomen worden dat deze een verbinding met het middeleeuwse gebouw aan de andere zijde had.

Toen in 1619 ook dit sieckhuijs vervangen werd door twee huizen naar het model van die aan de zuidzijde, bleef deze inderdaad aanwezige doorgang gehandhaafd.

Bij het ontpleisteren van de tussenmuur kwam het verhaal van deze ontwikkeling gedetailleerd in beeld (afb. 104). Van vóór 1612 stamt de middeleeuwse topgevel met zijn keurig gevoegd metselwerk aan de zuidzijde van de muur en verhoogd en naar achteren uitgebreid met metselwerk uit 1612 met het voegwerk aan de noordzijde. De hoekblokken van de poort zijn ook aan de noordzijde met frijnslag afgewerkt. Koud ertegenaan sluiten vervolgens de voor- en achtergevel van de in 1619 op de plaats van het sieckhuijs gebouwde huizen. Bij deze bouw werd de topgevel uit 1612 afgehakt tot onder het dakvlak, dat nu zijn einde vindt bij de noordmuur van Springweg 100, waar eveneens de middeleeuwse gevel verhoogd en naar achteren verlengd werd.

De nu in Springweg 102 en bij eerder onderzoek in Springweg 100 (Kroniek 1978-1979-1980, MBOU 1981-3, 69-70 en Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 133-134) aangetroffen overblijfselen van het middeleeuwse huis leiden tot conclusies die van belang zijn voor het beeld van de situatie langs de Springweg in de tijd vóór de opheffing van het Regulierenklooster.

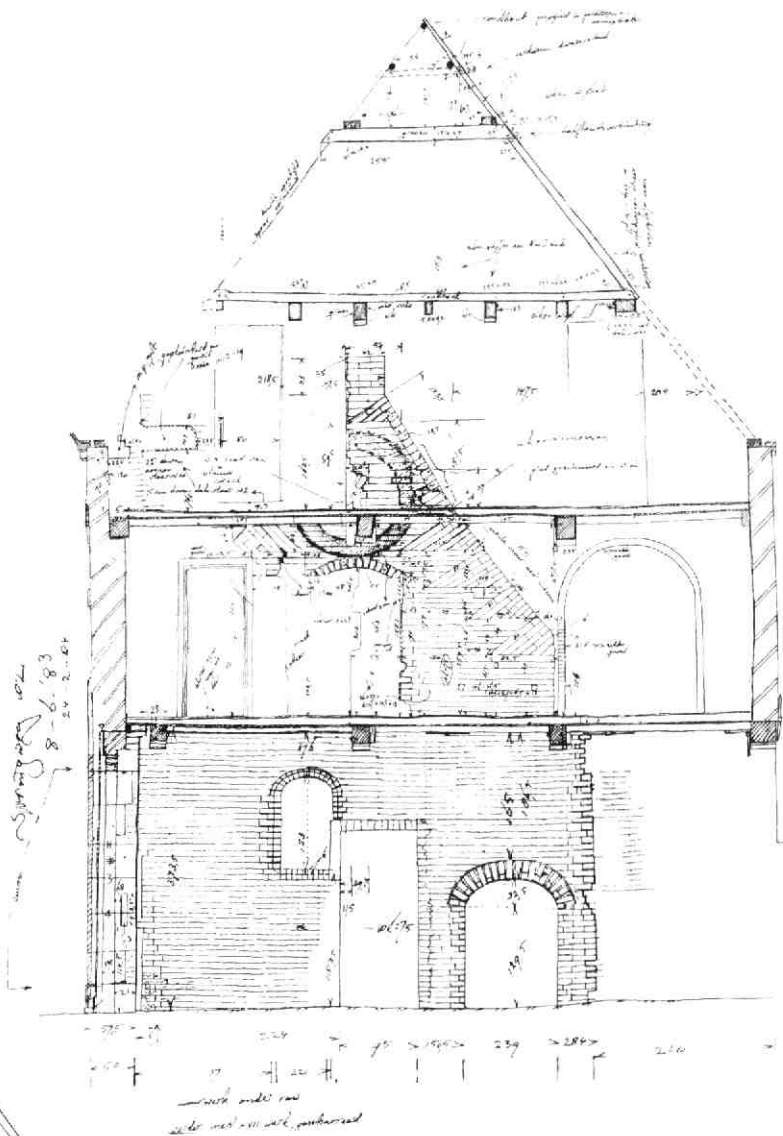
Het sieckhuijs was een dwarshuis van ca. 6 bij ca. 11 m (achtergevel 40 cm, zijgevel 42 cm; baksteenformaat 26 à 27 x 13 x 6,(3) cm, 10 lagen = 76,5 cm), één laag hoog met zolder en vliering; de ankers met drakekopversiering in de achtergevel van Springweg 100 en aan de keukenaanbouw moeten van het oorspronkelijke huis afkomstig zijn. De kap werd gedragen door minstens drie spanten, waarvan de genummerde onderdelen in de huidige kappen verwerkt zijn (afb. 113). Er was geen nokgording: dit wijst op gekoppelde sporenparen.

De begane grond had een plavuizen vloer (ongeglaazuurd, 16 x 16 x 3 cm). In de achtergevel was een doorgang (nu Springweg 100).

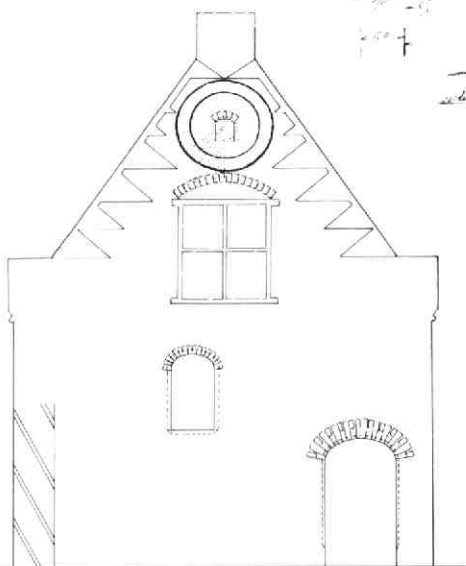
De zuidgevel had ook een doorgang en een klein hooggeplaatst venster op de begane grond (afb. 105).

De deur hing aan duimen in zandstenen duimblokken

Afb. 104 Springweg 102-102A. Poorthuis. Werktekening van de noordmuur. Tek. B. J. M. Klück. In deze muur bevinden zich de resten van de zuidgevel van het voormalige „sieckhuijs“ van het Regulierenklooster. Op de begane grond: een middeleeuws venster en poortje en een recent gemaakte ingang. Op de verdieping: een vensterboog en daarboven de sporen van een omstreeks 1500 geschilderde zonnewijzer. De balklagen en de kapconstructie met sporensant dateren van 1612.

Afb. 105 Springweg 102-102A. Poorthuis. Reconstructie van de zuidgevel van het omstreeks 1500 gebouwde „sieckhuijs“ met geschilderde zonnewijzer. Tek. B. J. M. Klück.

en kon met een grendel in een zandstenen blok gesloten worden. De muren waren aan de binnenzijde wit gepleisterd met een zwart geverfde plint. De hoogte van de balklaag blijkt uit een versmalling van de zuidmuur tot 28 cm.

Op de verdieping bevond zich een - met een segmentboog afgedekt - kruisvenster. De buitengevel was in schoon metselwerk uitgevoerd; de lintvoegen 2 tot 3 maal afgestreeken, de stootvoegen 1 tot 2 maal.

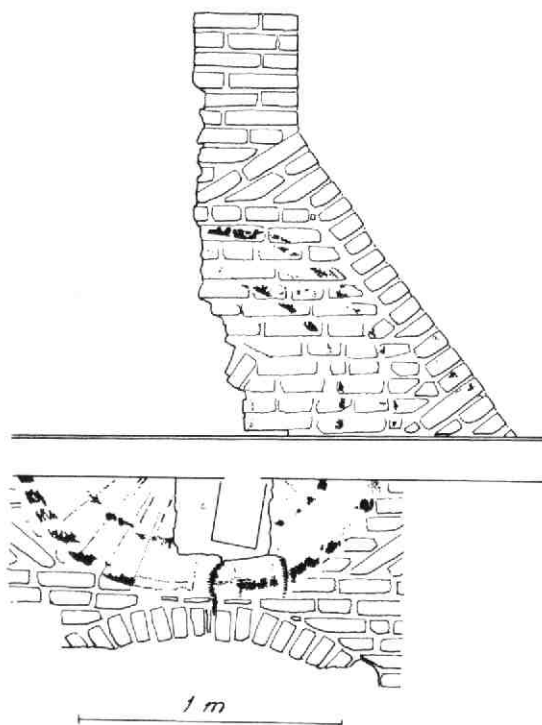
Venster en doorgang hebben afgeschuinde hoeken en een dito korfbog aan de buitenzijde (nu in de poort).

Onder de pleisterlaag uit 1612 kwamen in de poortkamer op dezelfde muur de resten van een rijke korstmossen-begroeiing tevoorschijn. De heer A. Ap-troot, medewerker van het Instituut voor Systemati-

Afb. 106 Springweg 102-102A. Poorthuis. Detail van de zuidwand op de verdieping met vensterboog en daarboven een fragment van de geschilderde zonnwijzer.

sche Plantkunde van de RU Utrecht, stelde vijf soorten vast, waarvan de meest talrijk vertegenwoordigde juist soorten zijn die gevoelig zijn voor luchtverontreiniging (*Caloplaca Heppiana* en *Lecanora albescens*); zij worden dan ook tegenwoordig niet meer in binnensteden aangetroffen.

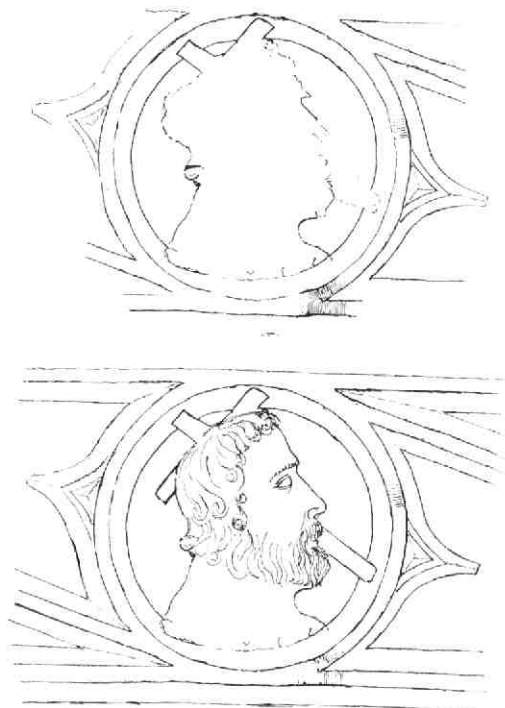

Afb. 107 Springweg 102-102A. Poorthuis. Detail van de geveltop van het middeleeuwse huis met de resten van de zonnwijzer. Tek. B. J. M. Klück.

Vensters, doorgang en deze begroeiing duiden op het vrijstaan aan de zuidzijde van het sieckhuys. Wel sloot er langs de Springweg een tuinmuur op aan. Dat deze ver doorgelopen moet hebben - tot Springweg 110, eveneens met vensters in zijn oorspronkelijke noordgevel - blijkt uit de verrassende vondst in de top van de gevel van het sieckhuys van een geschilderde zonnwijzer (afb. 107).

Deze bestaat uit een brede, bruinrode cirkel met zwarte biezen rond een witgeverfde binnencirkel. Een kwart van de cirkel - met het middelpunt - was in 1612 sterk verstoord door een moerbalk van de verdieping en een doorgang op zolder (afb. 106). Overgebleven waren in het centrum nog net een boogsteen en een hoek van een uitsparing in het metselwerk waarin zich een (natuursteen) blok met de stijl heeft bevonden. Hieromheen waren nog sporen van een kleine blauwe cirkel op het metselwerk te zien.

Uit de constructie en afwerking van de geveltop blijkt dat de zonnwijzer niet een keer toegevoegd werd, maar dat hij bij het ontwerp van de gevel hoort. De opklimmende vlechtingen van de geveltop zijn ter plaatse van de zonnwijzer vervangen door een rollaag of zó klein dat ze buiten de cirkel blijven (afb. 105). Het veld van horizontale lagen dat zo uitgespaard werd, is tijdens het metselen met de metselspecie platvol gevoegd, dit in tegenstelling tot het overige metsel-

Afb. 108 Springweg 102-102A. Poorthuis. Detail van de hardstenen latei met afgehakte kop in het medaillon en reconstructie tot een protret van St. Jan de Doper. Tek. B. J. M. Klück.

Afb. 109 Springweg 102-102A. Poorthuis. Detail van de noordwand met dichtgemetseld venster en, links, de zijpost van de hardstenen poort met een sleuf voor een sluitbalk.

werk, waarvan de voegen schuin zijn ingesneden. Bovendien werd dit vlak nog extra glad geschuurd. Vanuit het middelpunt - op het natuursteenblokje met de stilus - is met een porringdraad de binnencirkel ingekrast en zijn ook de uurlijnen met een kraslijn aangegeven. De kras moet in de nog verse specie getrokken zijn omdat ze ook in de voegen scherp is. De bre-

de cirkelbaan is aanvankelijk met gelige verf geschilderd - waarschijnlijk goudverf -, de uurlijnen daarop in rood (later blauw).

Omdat de zonnwijzer duidelijk aan de bouwtijd gekoppeld kan worden, is de datering op rond 1500 te stellen. In een tweede fase werd de gele (gouden) cirkel in de bruinrode kleur overgeschilderd en zijn er nieuwe - weer rode - uurlijnen, afwijkend van de eerste, geschilderd.

In haar bespreking van deze vondst in het artikel „Utrecht was al vroeg bij de tijd“ in het Bulletin van de Zonnwijzerkring (84, 116-119) toont dr. J. G. van Cittert-Eymers aan dat deze overschildering een correctie is die in overeenstemming is met de lichte afwijking die de muur heeft ten opzichte van de noordzuid-as. Mogelijk waren op het blokje met de stilus reeds uurlijnen ingebeiteld die geen rekening hielden met deze afwijking en dienden zij als foutief uitgangspunt voor de eerste lijnen.

Van de uurcijfers is niets meer overgebleven. In de bovenhelft van de buitencirkel moet iets gestaan hebben, maar hiervan resteren slechts zwarte vlekjes. Het plaatsen en schilderen van een zonnwijzer op 7 m hoogte, die een doorsnede heeft van 145 cm, houdt in dat hij ook gezien moet worden op een redelijke afstand. Alleen al daarom kan er tussen deze gevel en de oorspronkelijk eveneens vrije noordgevel van Springweg 110 geen sprake van bebouwing van enige omvang of hoogte geweest zijn.

Afb. 110 Springweg 102-102A. Poorthuis. Reliëf uit 1612 in de boogvulling van de poort. Twee weeskinderen houden het wapenschild van Evert Zoudenbalch, stichter van het St. Elisabethsgasthuis (voorganger van het Burgerweeshuis). Onder het wapen de aanhef van psalm 40 (Statenvertaling van 1619: psalm 41): BEATVS HOMO QVI INTELLIGIT SVPER EGENVM ET PAVPEREM. PLS 40 (PLS is een vergissing van de steenhouwer; het moet PSL, een afkorting voor PSALMVS, gelezen worden. Vertaling: Welzalig de man die acht slaat op de behoeftige en de arme.

Afb. 111 Springweg 102-102A. Poorthuis. Poppen, die kinderen uit het Burgerweeshuis in laat 18e-eeuwse kleding voorstellen. Deze kleding bevat waardevolle, aanvullende informatie bij het weer aanbrengen van de oorspronkelijke kleuren en kleurverdeling op het reliëf van de poort. De poppen worden bewaard in het Evert Zoudenbalch-huis, Nieuwe Gracht 98.

Toen in 1583 de kloosterpoort ter plaatse van Springweg 116 verviel (zie Kroniek 1978-1979-1980, MBOU 1981-3, afb. 79), moet in dit onbebouwde deel een nieuwe toegang voor het dan tot Burgerweeshuis gesecculariseerde klooster zijn gemaakt, of er was daar reeds een tweede toegang. In 1612 kwam met het dichtbouwen van de open ruimte tussen Springweg 102-110 de huidige poort tot stand. Zoals uit vorig onderzoek bleek (Kroniek 1981, MBOU 1982-2, 68-69 en Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 133-134) bestaat de poort uit een hardstenen deel, afkomstig uit het Elisabethsgasthuis en een in 1612 bijgemaakte zandstenen top met een rijk reliëf in het boogveld.

Een reconstructie van de daarbij weggehakte kop in het medaillon van de gotische latel levert het portret op van een baardig persoon met een kruis: St. Jan de

Afb. 112 Springweg 102-102A. Poorthuis. Zware eiken balk met natuurlijke kromming, die de achtergevel van het poorthuis draagt. Oorspronkelijk bevonden zich in deze gevel twee kleine vensters. De gevel is afgewerkt met een muizentandlijst, die bij het zeven jaar later gebouwde huis 102 (rechts) ontbreekt.

Doper, de zoon van Elisabeth, die op vele laat-middeleeuwse afbeeldingen met baard en kruis wordt weergegeven (afb. 108). Het is dus geen kop van St. Augustinus zoals nog verondersteld wordt in Kroniek 1981, MBOU 1982-2, 69. Gezien de herkomst van de poort was dat ook niet erg waarschijnlijk meer. Aanvankelijk werd de poort met een zware houten deur gesloten. De noordelijke zijpost toont daarvan nog een sleuf voor een sluitbalk en afgezaagde dui-men (afb. 109). Bij het vervangen van de houten deur door het huidige ijzeren hek, werd tevens de natuursteen grotendeels van verf ontdaan, een activiteit die het verval van de zandstenen top bevorderd moet hebben. Toch kon aan de hand van kleine verfstreepjes vastgesteld worden dat aanvankelijk al het natuursteen als grondtoon wit geschilderd was, ook de hoekblokken, de wapenstein (met het stadswapen) en het koeieoog. Het wapen is langs een diagonaal geplooid, maar die diagonaal is verkeerd ten opzichte van het Utrechtse wapen. De oudste beschildering is echter correct, met op de rode en witte helft dunne zwarte ranken. Het koeieoog blijkt oorspronkelijk als venstertje met een glas-in-lood vulling gediend te hebben.

De hardstenen stijlen van de poort zijn geprofileerd met drie rondstaven, waarvan de twee binnenste een kabelvormig reliëf vertonen. Op de gladde voortzetting daarvan op de spitsboog blijkt dit patroon met zwarte lijnen geschilderd te zijn en vervolgens zijn deze rondstaven alternerend wit en bruinrood geschilderd.

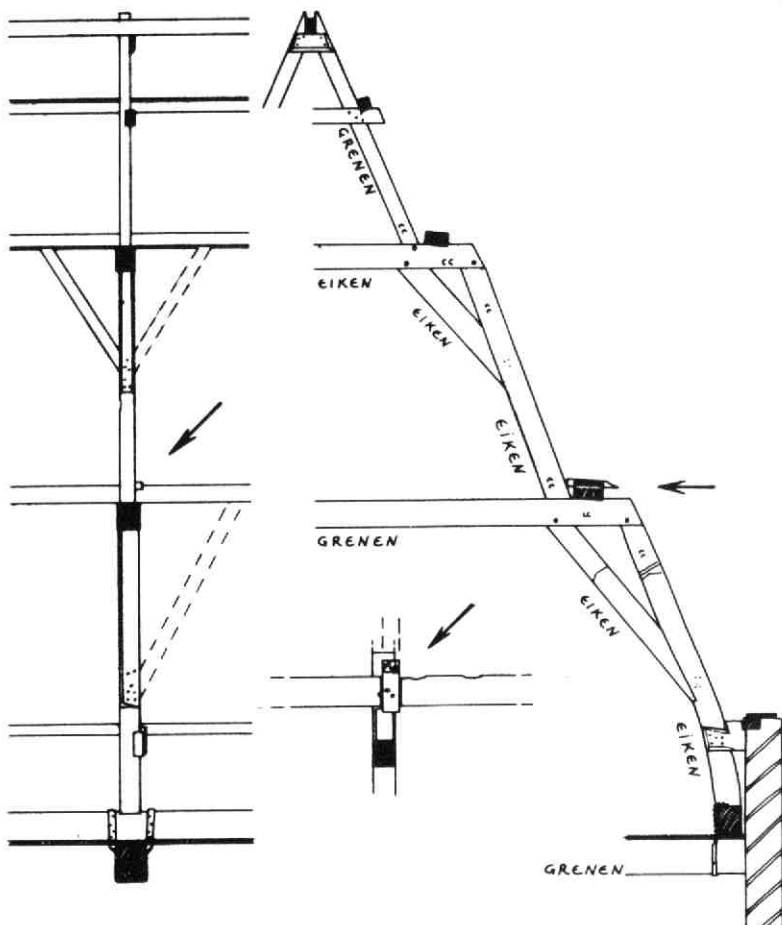
De schamele verfsporen op de boogvulling wijzen op een witte achtergrond en een levendig gekleurd reliëf: weeskinderen met blozende huidskleur op gezicht en handen, ogen met zwarte pupillen en kleding in de kleuren van het weeshuis: wit en donkerblauw (afb. 110 en 111).

Het wapen van de stichter van het weeshuis - Evert Zoudenbalch - dat door hen geflankeerd wordt, bestond uit vier roodbruine banden, afgewisseld met vier glanzend zilveren banden met daarop (blad)gouden roosjes.

In de 18e eeuw - wanneer hardsteen in de bouw sterk in opkomst is - krijgt ook de poort een hardsteen-

Afb. 113 Springweg 102-102A. Schets van de kapconstructie uit 1619, gezien naar het zuiden. Tek. B. J. M. Klück. In de kap zijn de eiken spanten van het gesloopte „sieckhuijs“ verwerkt. Let op de middeleeuwse en 17e-eeuwse telmerken. Bij de pijl: een restant van de muurplaat van de oorspronkelijk dakkapel met „vlaamse“ gevel.

uiterlijk door het toepassen van een blauwgrijze hoofdtoon. Niet alleen tonen verfsporen dit aan, maar ook een aquarel van M. van Lokhorst uit 1854 (GAU, TA La 11.22). De boogvulling bleef - nu op een blauwgrijze achtergrond - bont geschilderd met daarbij een overvloedig gebruik van bladgoud in de verentooi van de helm, op de helmversiering, de ramskopen en festoenen en de psalmtekst, evenals op de omlijsting daarvan.

De psalmtekst is overigens in het Latijn weergegeven: in 1612 duurde het nog 7 jaar voordat de Statenvertaling uitkwam (met een wijziging van de nummering) (afb. 110).

Het nu dichtgemetselde en vlak gepleisterde koeioog wordt met vulling blauwgrijs geschilderd, evenzo de wapenstein. Alleen de hoekblokken houden hun witte kleur. Het gladgehakte portretmedaillon in de latei was beschilderd met het weeshuiswapen.

Een derde kleurfase volgt aan het begin van deze eeuw, waarbij een neo-Gotische opvatting tot een nu nog gedeeltelijk aanwezige bonte beschildering met bruinrood en groenblauw leidt. De kleuren van Zoudenbalch's wapen worden dan verwisseld.

In de poortgang werd het metselwerk in 1612 fraai afgewerkt door de steen te scharrenen, waardoor te-

vens het verschil in de noordwand tussen het middeleeuwse en het 17e-eeuwse werk werd verdoezeld, met handhaving van de middeleeuwse bouwsporen. De moer- en kinderbinten-balklaag - waarin tegen de zuidmuur een stookgewelfje is opgenomen - was oorspronkelijk ongeverfd. Hij is aan de oostzijde afgesloten met een lichtgebogen zware eiken balk, die de achtergevel van de verdieping draagt (afb. 112).

De verdieping - eveneens met een moer- en kinderbinten-balklaag - was als woonvertrek ingericht, met een schouw en twee (klooster)vensters in de achtergevel.

De kap heeft geen spant, maar de twee paren eiken wormplaten rusten in de zijgevels. Tussen het onderste paar is een vliering-balklaag aangebracht op eenvoudige sleutelstukken. Langs de noordmuur vormde een - met drie haanhouten en een halfhoutsverbinding in de top gekoppeld - sporenpaar een strijksant (afb. 104). De muurplaat aan de voorzijde van de poortzolder lag oorspronkelijk niet op de muur, maar rustte achter het muurvlak in de zijmuren. De reden daarvan zal zijn dat de gevel van het poortgebouw als een topgeveltje was doorgemetseld (zie Kroniek 1982, MBOU 1983-3, afb. 165).

Een bijzonderheid in de kap van het in 1619 met

Springweg 100 gebouwde 102 wordt gevormd door inkepingen in de wormplaat aan de voorzijde, waarin het restant van een eiken dwarshout: samen met twee later verlengde sporen daartussen zijn dit de enige aanwijzingen dat de in de oude bestekken genoemde „Vlaemse gevels“ (dakkapellen met trapgevels) ook inderdaad zijn uitgevoerd (afb. 113) (zie Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 133-134).

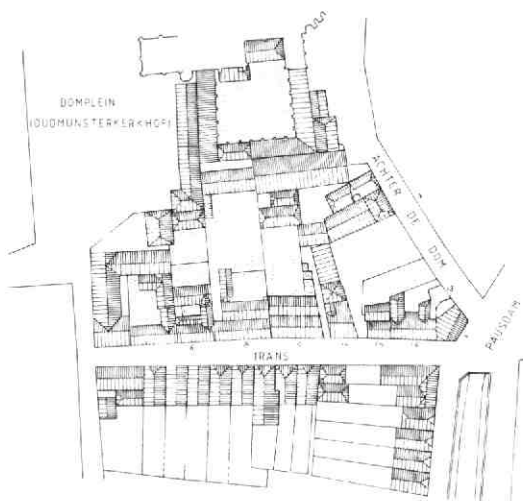
Gelijktijdig gebouwd met Springweg 100, is de constructie en indeling van Springweg 102 oorspronkelijk identiek aan die van 100, zij het in spiegelbeeld, met een gemeenschappelijke waterput in de kelder en een gemeenschappelijke beerput onder de achtergevel van de keukenaanbouw (zie Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 132-133).

Oorspronkelijk rustte de voorgevel op een houten pui. De houten puibalk is nog steeds aanwezig, sinds de 18e eeuw betimmerd met de huidige profiellijst.

De vensterkozijnen zijn eveneens uit de 18e eeuw: onder de 19e-eeuwse betimmering zitten in de stijlen de pengaten van de weggehaalde middendorpel.

Grote wijzigingen van de indeling traden in de eerste helft van deze eeuw op toen de woning gesplitst werd. De oude spiltrap verdween daarbij en in de poortdeur werd een toegang voor de bovenwoning gemaakt.

B. J. M. Klück

Afb. 114 Trans 6-16. Situatietekening van de Trans en omgeving. Tek. E. M. Kylstra. Kappenplan van omstreeks 1832 op basis van de kadastrale minuut. Huidige huisnummers.

31. Trans 6-16, Pausdam 4, Achter de Dom 13

De Trans maakt op het eerste gezicht de indruk in zijn geheel in de 17e eeuw te zijn aangelegd als gevolg van het openleggen van de kerkelijke bezittingen in Utrecht na de Reformatie. Er is echter meer aan de hand.

Opvallend is het verschil in nokrichting van de huizen aan de noord- en aan de zuidzijde van de straat (afb. 114). De noordzijde bestaat uit brede huizen met een kap evenwijdig aan de straat. De zuidzijde daarentegen is bebouwd met diepe huizen met de kap loodrecht op de straat. Dat verschil is het gevolg van de ontstaansgeschiedenis. De Trans vormde oorspronkelijk de grens tussen de immuniteit van het kapittel van Oudmunster en het gebied van de Paulusabdij. De Paulusabdij lijkt geen of slechts ondergeschikte bebouwing langs deze grens gehad te hebben. Bij de uitgifte van percelen aan particulieren na de secularisatie kon aldus uitgegaan worden van vrijwel onbebouwde grond. Het terrein werd verdeeld in acht diepe percelen van 26 voet breed en twee brede percelen op de hoeken. Hierdoor ontstond een regelmatige verkaveling. De uitgegeven percelen werden tussen 1618 en 1621 door particulieren bebouwd.

De noordzijde van de straat vertoont een geheel ander beeld. Het kapittel van Oudmunster bezat rond zijn kerk, de St. Salvator, een aantal kluustrale huizen. Deze huizen hadden op hun brede erven veelal bijgebouwen. Waar de erven op de Trans uitkwamen, ontstond het beeld van een verkaveling met grote maten, waarop hier en daar bebouwing langs de straat voorkwam. Zo was hier een geheel andere uitgangssituatie

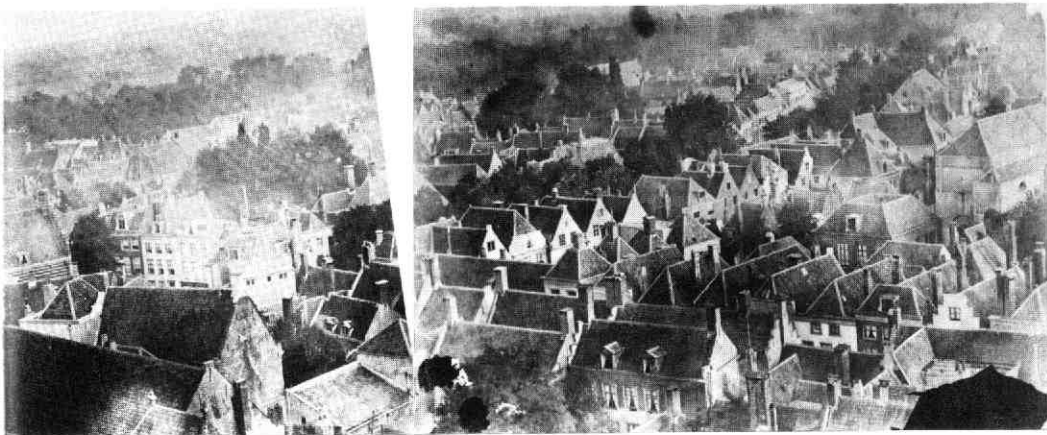
aanwezig bij de verkoop van voormalige kapittel-eigendommen. Aan de noordzijde van de Trans werd dan ook voortgebouwd op de bestaande toestand. Verbouwingsactiviteiten van de Rijksuniversiteit Utrecht in het zgn. Transcarré boden ons de mogelijkheid inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de noordzijde van de Trans. In 1981 werd gestart met het samensmeden van de gebouwen aan de noordzijde van de Trans tot één complex, waarvan Trans 6-16, Pausdam 4 en Achter de Dom 13 inmiddels gered zijn.

Trans 6

Trans 6 is een goed voorbeeld van een zogenaamd „geregied complex huis“ (afb. 115). Deze complexiteit is een direct gevolg van de 17e-eeuwse uitgangssituatie bij de verzelfstandiging van het huis.

Op het klaustraal erf van Oudmunster stond aan de Trans een 16e-eeuws, tussen trapgevels gevat, breed huis met aan de achterzijde een uitbouw (afb. 116). Het huis had twee bouwlagen, een kap en kelders. De trap bevond zich mogelijk in een uitbouw. Opvallend is de afwezigheid van vensters in de achtergevel, een verschijnsel dat kan samenhangen met de functie van het gebouw. Ook de enige, kleine schouw op de verdieping wijst niet op een primaire woonfunctie. Gedacht kan worden aan een koetshuis. Die functie had mogelijk uit de voorgevel kunnen blijken, ware het niet dat die in de 17e eeuw geheel is vervangen.

Een weinig gebruikelijke bouwwijze was toegepast bij dit gebouw: het was geheel in leem gemetseld. De afwerking van de binnenmuren is op twee plaatsen aan het licht gekomen. De linker zijgevel vertoont op zolder een beschildering van verticale banden,

Afb. 115 Trans 6-16. De achterzijde van de Trans vanaf 4 (aan de rechterzijde) gezien vanaf de Domtoren, ca 1870. Foto W. C. van Dijk. GAU TA Ca 2.1 (detail) en Ca 2.2 (detail). Beide foto's zijn zodanig gecombineerd dat de vertekening opgeheven wordt, maar dat er wel een kleine driehoek open blijft.

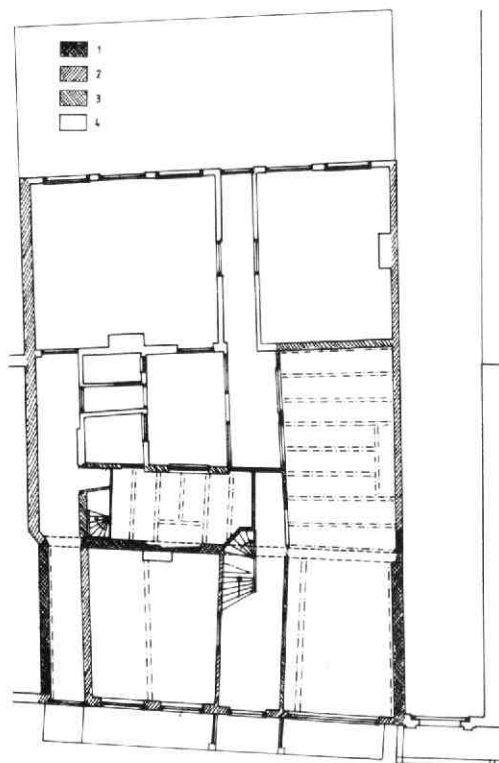
afwisselend rood en geel. Deze laat 16e-eeuwse beschildering werd eerder aangetoond in Kromme Nieuwe Gracht 3 (zie Kroniek 1982, MBOU 1983-3, 76), in Ganzenmarkt 8 (zie aldaar in deze Kroniek) en, veel rijker dan in Trans 6, in Trans 8, dat hierna behandeld wordt. Hoewel deze schildering doorloopt over een dichtgemetseld raam, is het niet duidelijk of het raam en de schildering tegelijk bestaan hebben: de schildering zou later aangevuld kunnen zijn.

Op de verdieping komen op de rechter zijmuur een aantal zwarte en rode biezen voor die de oorspronkelijke hoogte van de balklaag aangeven.

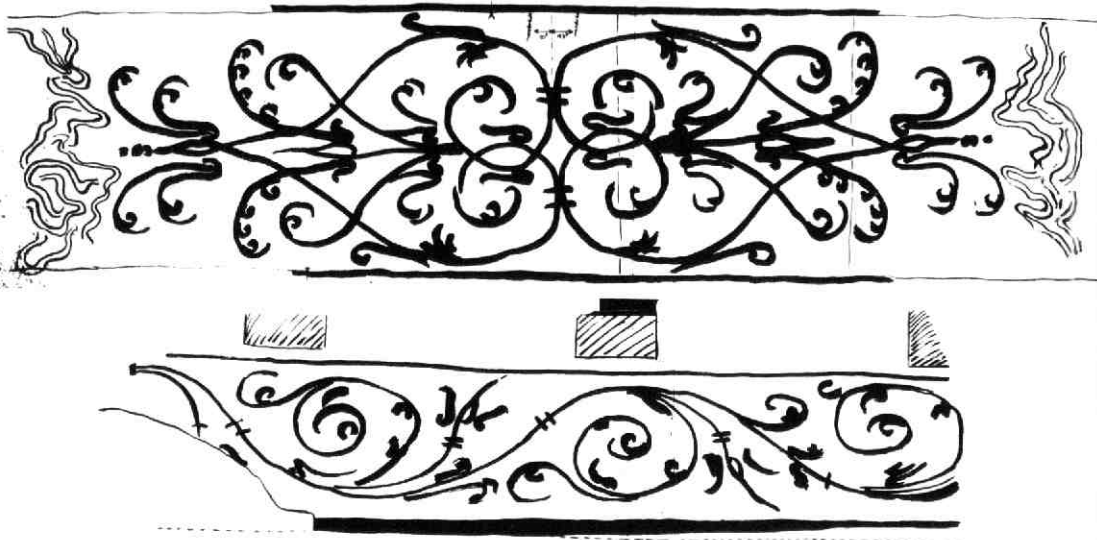
Mogelijk nog in de 16e eeuw werd de aanbouw rechtsachter vergroot. Door latere verbouwingen is de omvang ervan echter niet meer vast te stellen.

In het begin van de 17e eeuw veranderde er nogal wat in het huis vanwege zijn nieuwe functie als zelfstandig woonhuis. Ten behoeve daarvan werd aan de linkerzijde een gang afgesplitst, die als achteruitgang ging dienen voor het oorspronkelijke hoofdhuis aan het Oudmunsterkerkhof. De balklagen werden geheel of gedeeltelijk vernieuwd en de voorgevel werd vervangen. Op de verdieping had het huis daar vijf, tamelijk hoog boven de vloer gelegen, bolkozijnen.

Uit deze tijd dateert ook de rijke plafondschildering, die werd gevonden in de rechter voorkamer (afb. 117). De schildering op de nog aanwezige moerbalk bestaat uit een rode ondergrond, waarop een doorlopende zwarte rankenversiering is aangebracht. De balk is afgezet met een zwarte rand. De kinderbinten hebben afwisselend, doch niet regelmatig, een rode of gele ondergrond met zwierige zwarte lijnen gemarmerd. Ook de kinderbinten zijn met een zwarte bies afgezet. De zijkanten zijn egaal rood, dan wel geel afgewerkt.

Afb. 116 Trans 6-16. Plattegrond van de begane- grond van Trans 6 met indeling van de oorspronkelijk zichtbare balklagen. Tek. E. M. Kylstra 1: 16e-eeuwse muurwerk, gemetseld in leem. 2: metselwerk uit het begin van de 17e-eeuw. 3: metselwerk uit het einde van de 17e of uit het begin van de 18e eeuw. 4: metselwerk uit de 19e eeuw.

Afb. 117 Trans 6-16. Vroeg 17e-eeuwse plafondschildering in Trans 6. Tek J. van Eijk.

De vloerplanken hebben een egaal gele grond. Mid-den tussen de moerbalken is hierop een rankendecora-tie in zwart geschilderd. Het overige gedeelte is met lange, kronkelige lijnen gemarmerd (afb. 117).

Bij het maken van deze beschildering vond men het niet nodig de kieren tussen de kinderbinten en de vloerplanken op te vullen. Dat gebeurde pas bij het overschilderen in het einde van de 18e eeuw. Daarbij werd gebruik gemaakt van rolletjes met de hand beschreven papier met latijnse bijbelteksten en bladzijden uit een Duitse boekencatalogus. In Nieuwe Gracht 22A is eerder een dergelijke beschildering aangetroffen, gedateerd door middel van een gevelsteen met het jaartal 1609 (zie *Kroniek* 1982, MBOU 1983-3, 94).

Het was helaas niet mogelijk de gehele schildering schoon te maken en te restaureren. Relevante delen zijn gefotografeerd en gedocumenteerd, waarna onder de moerbalken een nieuw stucplafond werd aan-gebracht.

In het einde van de 17e eeuw werd de aanbouw rechtsachter opnieuw uitgebreid. Dit werd gevolgd door een keukenaanbouw tegen de achtergevel van het voorhuis. Hierin bevinden zich nog steeds de originele keukenschouw met gemetselde oven en fornuis en een kastenwand waarin een spiltrap is opge-nomen. Deze uitbouw werd later met een verdieping verhoogd.

In de 18e eeuw werd de balklaag van de verdieping

Afb. 118 Trans 6-16. Reconstructie van de door-snede van het 15e-eeuwse huis Trans 8. Tek. E. M. Kylstra. Op de verdieping zijn de muurschilderingen aangegeven: de gestippelde banen zijn rood, de witte banen zijn geel. De cirkel bij het raam geeft de plaats aan waar de foto van afb. 119 genomen is.

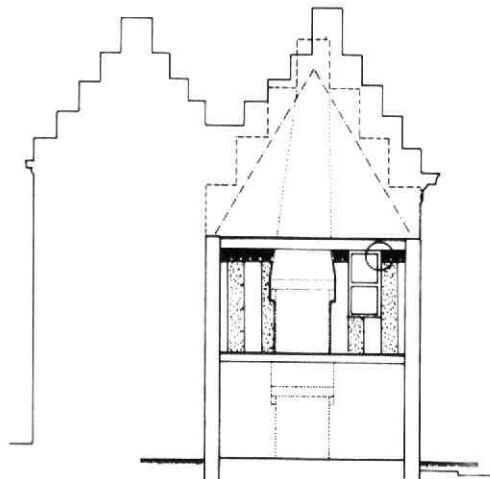
van het voorhuis 40 cm omhoog gebracht. Hierbij werden de 17e-eeuwse muurankers omgedraaid en van hun krullen ontdaan. De ramen werden vergroot tot hun huidige omvang.

In de 19e eeuw blijkt het recht van uitgang van het huis aan het Oudmunsterkerkhof kennelijk niet meer te bestaan, want er werd een achterhuis over de volle breedte gebouwd, dat de gang geheel afsloot. Zoals uit de vensters in de achtergevel blijkt, is het huis op de tuin gericht.

De voorgevel heeft een duidelijk laat 19e-eeuws karakter door zijn schuifvensters en zijn uit 1887 date-rende voordeur en etalagepui.

Trans 8

In tegenstelling tot Trans 6 is dit huis vrijwel geheel

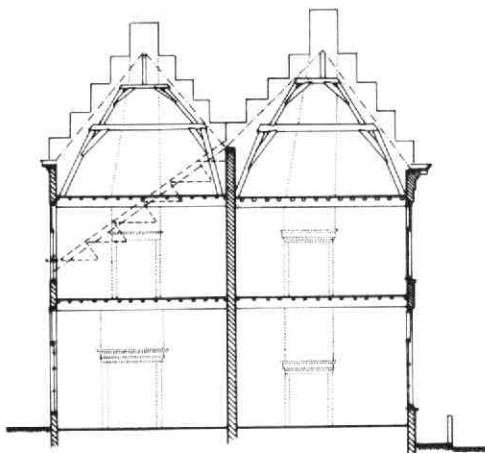

in 1634 nieuw gebouwd. Toch zijn ook hier gegevens van de voorgaande bebouwing teruggevonden. Het huis stond oorspronkelijk op een klaustraal perceel van Oudmunster met als hoofdhuis het gebouw in de hoek van het Oudmunsterkerkhof, ter hoogte van de ingang van het tegenwoordige Academiegebouw. Trans 8 was een fors, laat 15e-eeuws huis bestaande uit twee bouwlagen en een kap evenwijdig aan de straat, gevat tussen twee trapgevels (afb. 118). Het huis besloeg ongeveer het oppervlak van de voorste beuk van het huidige huis, de poortdoorgang uitgezonderd.

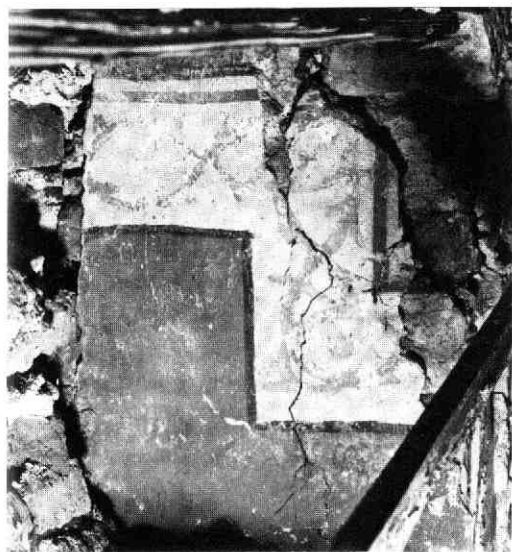
Van het oude huis waren nog slechts de rechter zijmuur, sporen van de fundering in de linker muur en een deel van de beganegrondvloer aanwezig.

Zowel op de beganegrond als op de verdieping was minstens één stookplaats aanwezig. Op de beganegrond was in de verwarmde ruimte een secreet met een binnenshuis gelegen beerput. Uit deze gegevens kan afgeleid worden dat het huis een woonfunctie had.

De voornaamste ruimte lijkt op de verdieping gesitueerd te zijn geweest. De zijmuur daar was rijk beschilderd. De versiering bestond uit verticale rode en gele

Afb. 120 Trans 6-16. Doorsnede over het 17e-eeuwse huis Trans 8 met aangetroffen bouwsporen. Tek. E. M. Kylstra.

Afb. 119 Trans 6-16. Gedeelte van de 15e-eeuwse muurschildering op de rechter penant van het kloostervenster van Trans 8. Zichtbaar zijn groene ranken en een rode baan.

banen (zie ook Trans 6) aan de bovenzijde begrensd door een band bestaande uit, van onder naar boven, een zwarte bies, groene ranken op een witte ondergrond en een rode, witte en zwarte bies (afb. 118 en 119). Deze schildering zette zich voort op de dagkanten van een raam. Helaas kon niet achterhaald worden hoe de beschildering op de boezem van de schouw eruit zag.

Nadat vóór 1634 het raam in de zijgevel werd dichtgemetseld, werd de beschildering van rode en gele banen aangevuld, waarbij echter de bovenafwerking verdween.

Het dichtmetselen van het raam zal verband gehouden hebben met het bebouwen van het buurperceel, waarvan echter geen sporen zijn teruggevonden.

De wandafwerking op de beganegrond bestond waarschijnlijk uit wit pleisterwerk met zwarte krullen, mogelijk ranken, en een zwarte plint.

Op 15 juli 1634 sluit de weduwe van Johan van Leerdam een overeenkomst met haar rechter buurman, Gerrit van Rijsenburgh, waarbij zij haar „nieuw getimmer“ dat zij „tegenwoordich inde voorsz. Trans doet maecken“ gedeeltelijk op de gemeenschappelijke tuinmuur mag bouwen.

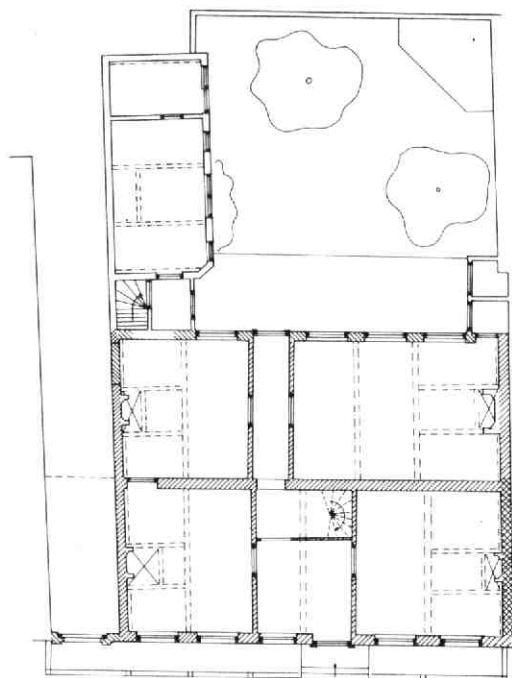
Hoewel het huis aan de Trans een zelfstandig leven ging leiden, behield het hoofdhuis aan het Oudmunsterkerkhof het recht van uitgang.

Het nieuw gebouwde huis is een voorbeeld van het karakteristieke, brede 17e-eeuwse huis (afb. 120). Het bestond uit twee beuken achter elkaar, waarvan de achterste slechts één bouwlaag had.

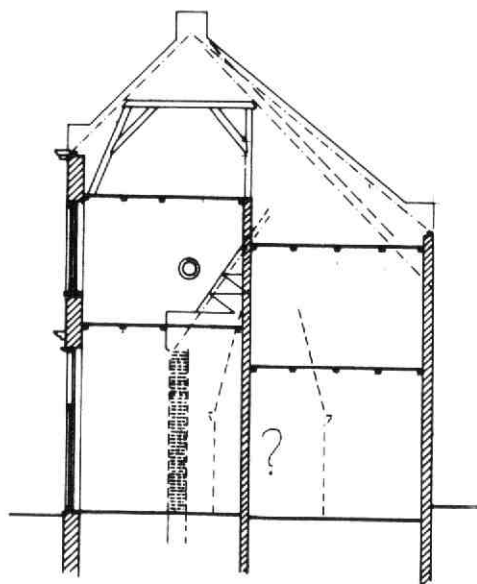
Op de beganegrond lagen de hal met de trap met aan beide zijden daarvan twee zijkamers (afb. 121). Langs de trap kwam men in de gang door de achterste beuk naar de tuin. Links van die gang lag een zijkamer en rechts een grote kamer, het „agtersalet“. Op de verdieping lagen in de eerste opzet drie kamers.

Het is niet duidelijk of de keukenaanbouw linksachter, die in 1936 nog bestond, tot de oorspronkelijke opzet behoorde.

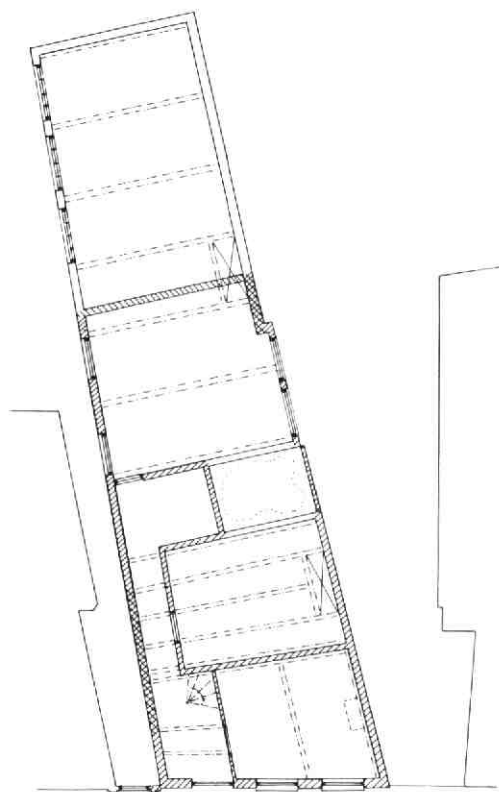
Ook van het 17e-eeuwse huis is het een en ander bekend van de binnenafwerking. In vijf kamers was de plafondbeschildering min of meer bewaard gebleven. Het rijkst was deze in het „agtersalet“. De moer- en

Afb. 121 Trans 6-16. Plattegrond van de begane-
grond van Trans 8 met indeling van de balklaag. Situ-
atie vóór 1936. Tek. E. M. Kylstra.

Afb. 122 Trans 6-16. Doorsnede over Trans 12
met aangetroffen bouwsporen. Tek. E. M. Kylstra.

Afb. 123 Trans 6-16. Reconstructie van de platte-
grond van de beganegrond van het 17e-eeuwse huis
Trans 12. Tek. E. M. Kylstra.

kinderbalken hadden op een bruin-groene ondergrond een rand van bladgoud en een zwarte bies. Deze afwerking liep over de sleutelstukken door. De kamer had een grote schouw met een hoogte van 2,10 m. Een dergelijke afwerking past goed bij het goudleer-behang dat in het derde kwart van de 17e eeuw aanwezig blijkt te zijn.

Verder bestond de beschildering in het huis uit zwarte, witte of rode biezen op een ondergrond variërend van lichtgroen tot donkergrijsgroen.

Een nog aanwezige 17e-eeuwse deurkozijnstijl had naast een, verdwenen, profiellijst een groene bies op witte ondergrond. Nog in de 17e eeuw werd het huis uitgebreid door de bouw van een verdieping op de achterste beuk, waarbij een tweede zadeldak werd gemaakt.

Waarschijnlijk bij de vestiging van het „Gesticht der Liefde“ in 1895 werden enige verbouwingen uitgevoerd. De spiltrap werd vervangen en de twee naar elkaar toegerichte dakvlakken kregen een geringere helling.

Het „Gesticht der Liefde“ is voortgekomen uit een le-
gaat van mr. E. du Marchie van Voorthuysen, de
laatste particuliere eigenaar van het huis.

In 1936 werd Trans 8 ter gelegenheid van het
300-jarig bestaan van de Universiteit door de Ge-
meente Utrecht aan de jarige in bruikleen gegeven
voor de vestiging van het Universiteitsmuseum. De

Afb. 124. Trans 6-16. Het huis Pausdam 4 op een tekening van Jan de Beijer, getiteld: „Gezigt bij Paushuysen tot Utrecht. Den 7. Julij 1745“. Gewassen tekening in oostindische inkt. GAU TA Pausdam 1745 (2), detail. In het midden het bijzondere huis Pausdam 4 met drie bouwlagen en een kap en bovendien aan de linkerzijde een opkamer. De gevelindeling heeft een zeer 17e-eeuws karakter met zijn kruiskozijnen en afwisselend driehoekige en segmentvormige frontons. Aan de linkerzijde van het huis begint de Trans, waarin Trans 14 en 16 nog zichtbaar zijn. Rechts: Achter de Dom met het keukenaanbouwje ter plaatse van het huidige Achter de Dom 13.

belangrijkste veranderingen die toen aangebracht werden, betroffen de afbraak van de keukenaanbouw en de algehele vernieuwing van de achtergevel. In het bestek was opgenomen dat de houten schouw uit de keuken op zolder moest worden opgeslagen; deze is echter niet teruggevonden.

Helaas zijn bij die verbouwing de vijf zo karakteristieke vierkante schoorstenen met kappen, die op de foto van W. C. van Dijk uit ca. 1870 vanaf de Domtoren nog te zien zijn, verdwenen (afb. 115).

Trans 10

Zonder een spoor van een voorganger na te laten, werd in het einde van de 17e eeuw op het erf van het klaustrale huis van Oudmunster, een groot huis aan de Trans opgetrokken. Ook hier werd bij de bouw van het huis rekening gehouden met een uitgang voor het oorspronkelijke hoofdhuis, dat hier echter niet losgekoppeld lijkt te zijn. In dit geval is de doorgang niet over- of ingebouwd zoals bij Trans 6 en 8. De gang wordt afgesloten door een 17e-eeuws poortje.

Het huis bestond uit een brede voorbeuk met twee bouwlagen en een kap en een achterbouw. Het is niet duidelijk hoe deze achterbouw er uit zag; op de beganegrond bevatte hij in ieder geval twee grote kamers. Nog in de 18e eeuw werd de achterbouw verhoogd tot een volwaardige tweede beuk. Een groot verschil met het in opzet vergelijkbare Trans 8 is te vinden in

de constructie. Had Trans 8, ook in de verhoging van de tweede beuk, nog moer- en kinderbalklagen, Trans 10 werd geheel uitgevoerd met enkelvoudige balklagen. Opvallend hierbij zijn de, in ieder geval op de verdieping aangetoonde, evenwijdig aan de voorgevel in de voorste beuk liggende platte balken achter de middenrisaliet. De balken rustten op de tussenmuren. Hier lijkt sprake te zijn van een esthetische functie: de hal schijnt hierdoor ruimer.

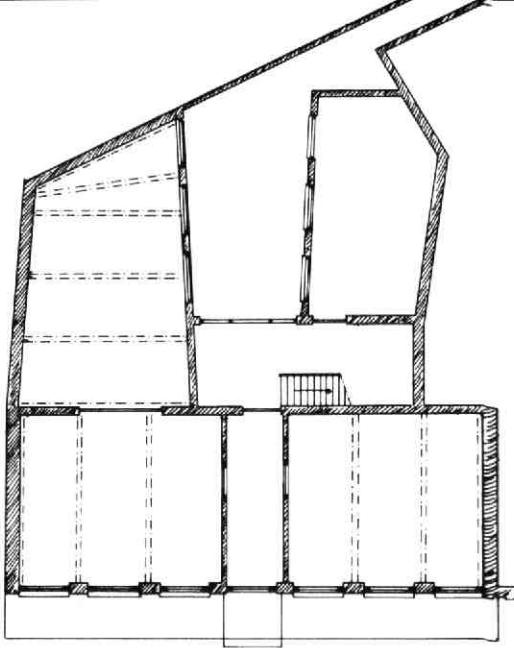
In de tweede helft van de 18e eeuw kreeg de voorgevel nieuwe ramen en de kamers werden voorzien van nieuwe betimmeringen en stucplafonds. In 1779 werden de kamers behangen door v.d. Vlerwe, getuige een inscriptie in de pleisterlaag achter het behang in één van de kamers.

De gevels werden voor het laatst in het eerste kwart van de 19e eeuw ingrijpend aan de heersende mode aangepast.

De huidige deurpartij en de hardstenen plint in de voorgevel dateren uit die tijd. Tegelijkertijd werden in zowel voor- als achtergevel binnen de 18e-eeuwse kozijnen nieuwe ramen aangebracht.

Trans 12

Het klaustrale huis van de Dom, Achter de Dom 7, bezat waarschijnlijk een zeer groot erf. Het grensde mogelijk aan de Trans vanaf het huidige Trans 12 tot aan de Pausdam.

Afb. 125 *Trans 6-16. Plattegrond van de beganeg-
grond van Trans 16. Tek. E. M. Kylstra. Aangegeven
zijn de indeling van de waargenomen balklaag en de
achteruitgang naar Achter de Dom volgens het ka-
dastrale minuutplan van 1832. Algehele toestand
van vóór 1917.*

Ter plaatse van Trans 12 stond in de 16e eeuw een klein éénlaags huis, enige meters achter de huidige rooilijn (afb. 122). De omvang van het huis was niet te bepalen. Slechts een deel van de linker zijmuur was zichtbaar. In de huidige zijmuur was een deel van een topgevel herkenbaar, behorend bij een huis met een kap evenwijdig aan de rooilijn (afb. 123).

Achter dit dwarshuis lag een diep middeleeuws huis. In de 17e eeuw werd ook Trans 10 zelfstandig. Ter plaatse van het kleine 16e-eeuwse huis verrees een huis dat in opzet min of meer vergelijkbaar is met Trans 8. Ook hier zijn twee beuken te herkennen. Een verschil is dat de kap niet bestaat uit een normaal zadeldak op de voorste beuk en een doorlopend dakvlak op de achterste beuk, maar uit één dak met een groter dakvlak achter dan voor.

Voor deze kapconstructie was een bijzonder spant nodig. Het had aan de achterzijde geen normaal scheef, maar een rechtstaand spantbeen, rustend op de tussenmuur. Een vergelijkbare, oudere, constructie is te vinden in Oudkerkhof 19/21 (zie aldaar in deze Kroniek).

Op de beganeggrond had het huis een onder de spiltrap doorlopende gang naar het gehandhaafde middeleeuwse achterhuis.

In de 18e eeuw werd in de achterste beuk van het voorhuis een verdieping gemaakt, waarvoor het achterste dakvlak werd opgetild en de balklaag boven de beganeggrond omlaag werd gebracht.

Omstreeks 1860 werd het achterhuis in twee delen gesplitst, waarbij het nog bestaande deel een tentdak

kreeg. Het achterste deel, met één bouwlaag, kreeg een lessenaardak. Dit laatste gedeelte werd bij de uitbreiding van het academiegebouw afgebroken.

Trans 14

Tussen Trans 12 en 14 lag tot in de 19e eeuw een vreemd gevormd perceel. Hierop stond een stal behorend tot Achter de Dom 7. In 1902 gaf de effectenmakelaar De Bordes aan C. B. Posthumus Meyes de opdracht een kantoorpand te ontwerpen. Na een kennelijk niet goedgekeurd voorontwerp resulteerde de opdracht in het nog bestaande Hollandse neorenaissance pand. Het perceel met het stalgebouw werd geheel in het pand opgenomen. De 17e-eeuwse vooranger was een tweebeukig huis, waarvan de achterste beuk breder was. Op de foto uit ca. 1870 van W. C. van Dijk, gemaakt vanaf de Domtoren, is de achterzijde goed zichtbaar (afb. 115). Bij de verbouwing door de Universiteit is niets bijzonders tevoorschijn gekomen.

Trans 16

Op een afbeelding van Jan de Beijer uit 1745 (afb. 124) is Trans 16 uit een ongunstige hoek zichtbaar. Toch komt hieruit een fraai, breed 17e-eeuws huis naar voren. Herkenbaar is een zeven ramen brede gevel met in het midden een deur. Boven de kruiskozijnen op beganeggrond en verdieping zijn tympanen aangebracht. Op het dak staan drie dakkapellen met tympanen. Het huidige gebouw heeft niet meer deze rijkdom. De gevel heeft tegenwoordig een 19e-eeuws karakter. De voordeur is, hoewel de plaats nog wel te herkennen is, in 1917 verdwenen. In 1917 werden door de heer De Bordes, op dat ogenblik hoofd-directeur van de Nationale Bankvereniging, Trans 14 en 16 en Pausdam 4 met elkaar verbonden ten behoeve van de bank. Tot op dat moment was het 17e-eeuwse huis wat indeling betreft nog vrijwel ongewijzigd (afb. 125). Het voorhuis bestond uit twee grote kamers naast de hal op de beganeggrond. Achter het voorhuis lagen twee achterhuizen, waaraan geen onderzoek is verricht. In de plattegrond van de achterhuizen komt de scherpe hoek tussen de Trans en Achter de Dom duidelijk tot uiting.

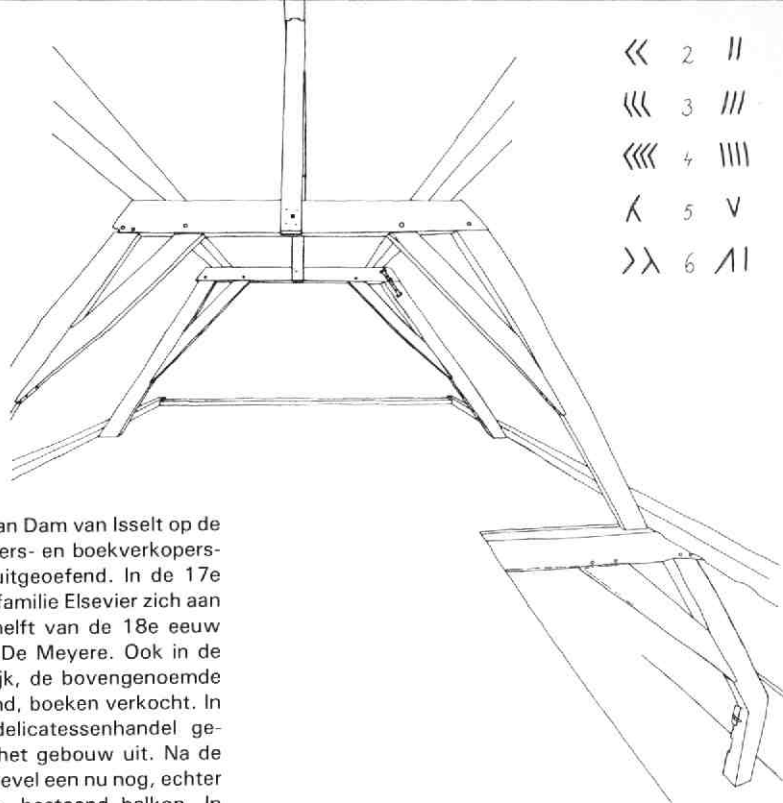
Bij het summier onderzoek in Trans 16 zijn de zeven vakken brede moer- en kinderbalklagen in het voorhuis in het zicht geweest.

Pausdam 4

Slechts in omvang en hoogte doet het 19e-eeuwse winkelpand Pausdam 4 nog denken aan het fraaie 17e-eeuwse huis door Jan de Beijer in 1745 afgebeeld (afb. 124). Het was een voor Utrecht zeldzame vorm van het 17e-eeuwse huis. In tegenstelling tot het overgrote deel van de huizen met twee bouwlagen bezat dit huis drie lagen en een zolder. Vergelijkbaar hiermee is het huis Oudkerkhof 31.

Eén van de weinige aardige vondsten in het huis bestond uit affiches van boekaankondigingen uit de tweede helft van de 19e eeuw. Onder meer was een affiche met gravures voor het boek „Tien bladzijden uit de geschiedenis van Neerlands roem en groot-

Afb. 127 Voorstraat 18. De in de 17e eeuw herplaatste 16e-eeuwse eiken kapconstructie met de gevonden oorspronkelijke telmerken. Tek. B. J. M. Klück (naar een foto).

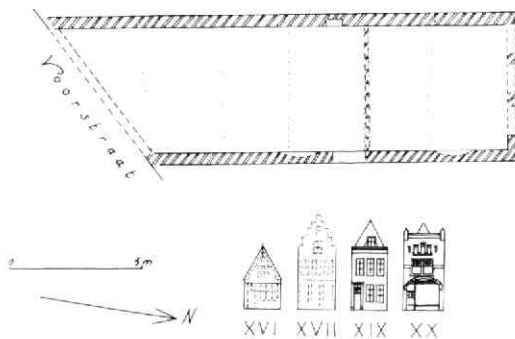

heid" van A. Beelo en E. W. van Dam van Isselt op de muur geplakt. Het boekdruckers- en boekverkopersvak is lange tijd in dit huis uitgeoefend. In de 17e eeuw vestigden leden van de familie Elsevier zich aan de Pausdam. In de tweede helft van de 18e eeuw woonde er de boekverkoper De Meyere. Ook in de 19e eeuw werden er kennelijk, de bovengenoemde affiches in aanmerking nemend, boeken verkocht. In 1892 was er echter een delicatessenhandel gevestigd. In dat jaar brandde het gebouw uit. Na de brand verscheen aan de voorgevel een nu nog, echter zonder bijbehorend baldakijn, bestaand balkon. In 1911 blijkt ook hier de eerder genoemde heer De Bordes zijn activiteiten te hebben uitgeoefend. Hij is dan directeur van de modewinkel „Maison de Paris". Het nu bestaande huis is, zeker na de brand in 1892, in hoofdzaak 19e- en 20e-eeuws.

Achter de Dom 13

Het bij Pausdam 4 behorende huis Achter de Dom 13 dateert in zijn geheel uit de tweede helft van de 19e eeuw.

Rond 1820 bestond ter plaatse slechts een kleine keukenuitbouw van Pausdam 4. E. M. Kylstra

Afb. 126 Voorstraat 18. Plattegrond van de situatie in de 16e eeuw. Daaronder: de evolutie van de voorgevel. Tek. B. J. M. Klück.

32. Voorstraat 18

Uit waarnemingen tijdens een verbouwing kon worden opgemaakt dat reeds in de 14e eeuw ter plaatse van Voorstraat 18 een huis stond, in een tijd dat die straat alleen aan deze zijde van de Neude aaneengesloten bebouwing kende. Er is dan sprake van een éénlaags, diep huis met een houten voorgevel, die overkraagt vanaf de balklaag. Door de scherpe hoek die het perceel met de Voorstraat maakt, suggereert de gevel een veel breder huis dan in werkelijkheid het geval is (afb. 126).

De muren zijn gemetseld met gebroken moppen (10 lagen: 84 cm). Bij veel Utrechtse middeleeuwse huizen is het eerder regel dan uitzondering dat gebroken steen (die ongetwijfeld goedkoper was dan hele) werd verwerkt met vaak alleen hele stenen in de hoekverbanden.

De begane grond was oorspronkelijk niet door stenen wanden gedeeld. Er was een ca. 170 cm brede stookplaats met wangen en een holle achterwand in de oostelijke zijgevel ter hoogte van het laatste balkvak. In de westmuur zit een (dichtgemetselde) nis van 125 cm hoog en 60 cm breed. In de op de begane grond vrijwel verdwenen achtergevel was nog één dagkant van een hooggeplaatst venster aanwezig.

Vermoedelijk in de vroege 16e eeuw is halverwege een stenen dwarsmuur gemaakt, pal langs een in de oostgevel gebroken verbinding met het buurhuis. Waarschijnlijk werd toen ook de in de huidige muur verborgen stookplaats rechts van de doorgang gemaakt (afb. 126).

In het achterdeel is nog een balklaag met twee moer-

Afb. 128 Voorstraat 18. Plafondversiering uit omstreeks 1900 op de verdieping. Foto B. J. M. Klück.

balken en kinderbinten bewaard gebleven. In het voorste deel ligt een latere, enkelvoudige balklaag. Oorspronkelijk zullen er vijf moerbalken geweest zijn, maar het is niet duidelijk of dat vóór 1500 ook al het geval was.

In de tweede helft van de 17e eeuw werd het huis met een verdieping verhoogd, waarbij gebruik gemaakt werd van de resp. reeds op het einde van de middeleeuwen aan de oostzijde, en in het midden van de 17e eeuw aan de westzijde verhoogde buurhuizen.

Hoewel niet zo erg in het oog lopend, blijkt uit allerlei bouwhistorisch onderzoek (zie bijv. Jeruzalemstraat 12 in deze Kroniek) dat de stad niet alleen in oppervlakte volgroeide, maar ook dat het bouwvolume sterk toenam door groei in de hoogte.

De verdieping heeft een enkelvoudige balklaag, waarop vijf spanten rusten, die ongetwijfeld samengesteld zijn uit het van de verbouwing afkomstige middeleeuwse kaphout. Alle onderdelen zijn van eikehout en dragen middeleeuwse, getrokken telmerken, alleen de volgorde is veranderd. De nummers 2 t/m 6 zijn aanwezig: nummer 1 zal het strijkspant langs de houten voorgevel zijn geweest, dat afwijkende maten had, omdat de gevel breder was dan het huis.

De samengestelde spanten met twee jukken en een nokstijl stammen uit de eerste helft van de 16e eeuw (afb. 127). Dat betekent dat toen waarschijnlijk ook de houten voorgevel opnieuw getimmerd is.

De ongetwijfeld stenen 17e-eeuwse gevel is eerst in de eerste helft van de 19e eeuw vernieuwd of verbouwd. Kort na 1900 werd hij vervangen door een gevel met veel siermetzelwerk, waarin hardsteen en geglazuurde baksteen gebruikt werd en waarin een winkelpui onder een grote, segmentboog gemaakt werd. Op de verdieping toonden het plafond en de schouwmantel nog de karakteristieke versiering uit die periode (afb. 128).

B. J. M. Klück

Lijst van panden waar in 1983 bouwhistorisch onderzoek werd verricht, dat niet in deze Kroniek wordt behandeld

Abraham Dolesteeg 10	Pellecussenburg
Absterderdijk 188-190	brug over het Zwarte Water
Achter de Dom 11	Lijnmarkt 6, 20, 21, 32-34
Eerste Achterstraat 1	Mariahoek 11,16
Achter St Pieter 7	Mariaplaats 9, 22, 27
Ambachtstraat 6	Minrebroederstraat 16-18, 25
Annastraat 23	Muntstraat 7
Van Asch van Wijckskade 6B, 8	Nieuwe Gracht 22A, 35, 48, 51, 54, 63A, 165
Achter Clarenburg 4, 6	Nobeldwarsstraat 4, 8
Boterstraat 2, 4, 6	Notenbomenlaan 105
Breedstraat 22-24-24A, 26	Nieuw Amelisweerd (gem. Bunnik)
Buurkerkhof 4-5	Oranjestraat 2-4
Choorstraat 7-9	Oude Gracht 10-12, 22-28, 34, 52, 129, 136, 140,
J. P. Coenstraat 5	142, 144, 148, 187, 189-191, 219, 223, 227, 245,
Domstraat 8	269, 302, 307
Drift 6, 23, 29-31	Oude Gracht, werfmuren bij 50, 53-55, 82-90
Hamburgerstraat 9, 21, 38	Oudkerkhof 29, 30
Haverstraat 6, 43, 45, 47, 49	Pauwstraat 30
Hofpoort 8	Jan van Scorelstraat 2
Janskerkhof 4A, 13, 13A, 15, 16, 18, 19	Springweg 14, 16, 18, 22, 69-71, 154bis, 154A,
Jeruzalemstraat 7, 8-10	162
Keizerstraat 47-49	Steenweg 11
Kraanstraat 25	Strijlandseweg (boerderij Strijland)
Kromme Nieuwe Gracht 1-3-5, 33, 43, 45	Vinkenburgerstraat 20
Korte Smeestraat 2-4, 14	Visserssteeg 11-13
Lange Koestraat 37-39	Voorstraat 14, 28, 88-92
Lange Lauwerstraat 22, 32, 64, 91-95	Vredenburg 13
Lange Nieuwstraat 8-10-12, 41	Wittevrouwenstraat 44
Lange Smeestraat 16	Zadelstraat 9
Lauwerecht 92-94	Zuilenstraat 13